

MANAS JOURNAL OF
**RELIGIOUS
SCIENCES**

Cilt:1 Sayı : 1

Volume:1 Issue: 1

2022

Manas Din Bilimleri Dergisi (MDBD) - Manas Journal of Religious Sciences (MJRS)

Uluslararası Hakemli Bilimsel e-Dergi

<http://mdbd.manas.edu.kg/index.php/home>

Yayın Sıklığı: Yılda iki kez (Kış/Aralık – Yaz/Haziran)

Yayın Türü: Yaygın Süreli

Yayın Dili: Türkçe, Kırgızca, İngilizce, Rusça, Arapça

Sahipler: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi adına
Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN - Rektör
Prof. Dr. Asılbek KULMIRZAEV - Rektör Vekili

Editör: Prof. Dr. Recai DOĞAN

Yardımcı Editör: Doç. Dr. Yusuf GÖKALP

Yayın Kurulu: Prof. Dr. Recai DOĞAN (Editör-Genel Yayın Yönetmeni)
Prof. Dr. Kemal POLAT
Prof. Dr. Bekir TATLI
Doç. Dr. Yusuf GÖKALP
Doç. Dr. Nail KARAGÖZ
Doç. Dr. Bakıt MURZARAYIMOV

Alan Editörleri: Doç. Dr. Bakıt MURZARAYIMOV - Din Bilimleri

Doç. Dr. Nail KARAGÖZ - İslam Bilimleri

Uluslararası Editörler ve Yayın Kurulu / International Editorial and Advisory Board

Prof. Dr. Cemal TOSUN - *Ankara Üniversitesi*, Türkiye

Prof. Dr. Kaşif Hamdi OKUR, *Hitit Üniversitesi*, Türkiye

Prof. Dr. Yaşar SARIKAYA - *Giessen University*, Almanya

Prof. Dr. M. Nazif Mohib SHAHRANİ - *Indiana University*, Amerika Birleşik Devletleri
Prof. Dr. Ceenbek ALIMBAYEV – *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi*, Kırgızistan
Prof. Dr. Adnan ADIGÜZEL – *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi*, Türkiye
Prof. Dr. Ramazan UÇAR - *Süleyman Demirel Üniversitesi*, Türkiye
Prof. Dr. Said Mukhtar AKİLOV – *Taşkent İslam Üniversitesi*, Özbekistan
Prof. Dr. Refik Muhammed ŞİN - *Kazan-Rusya İslam Üniversitesi*, Tataristan/Rusya
Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ – *Erciyes Üniversitesi*, Türkiye
Doç. Dr. Aynur Familkızı KADIMALIYEVA - *Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi*, Azerbaycan
Doç. Dr. Zeylabidin ACIMAMATOV - *Oş Devlet Üniversitesi*, Kırgızistan
Dr. Caria Yark AL-KARAM - *University of Iowa*, Amerika Birleşik Devletleri

Bilim Danışma Kurulu / Editorial and Advisory Board

Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN - *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi*, Kırgızistan
Prof. Dr. A. Hikmet EROĞLU - *Ankara Üniversitesi*, Türkiye
Prof. Dr. Asım YAPICI - *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi*, Türkiye
Prof. Dr. Bekir TATLI - *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi*, Kırgızistan
Prof. Dr. Cemil HAKYEMEZ - *Hitit Üniversitesi*, Türkiye
Prof. Dr. Dosay KENJETAY - *Ahmet Yesevi Üniversitesi*, Kazakistan
Prof. Dr. Hans-georg BABKE - *Hildesheim University*, Almanya
Prof. Dr. John HARE - *Yale Üniversitesi*, Amerika Birleşik Devletleri
Prof. Dr. John VALK - *New Brunswick University*, Kanada
Prof. Dr. Kamil ÇAKIN - *Ankara Üniversitesi*, Türkiye
Prof. Dr. Ahmet BEŞE - *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi*, Kırgızistan
Prof. Dr. İbrahim MARAŞ - *Ankara Üniversitesi*, Türkiye
Prof. Dr. Muharrem AKOĞLU - *Erciyes Üniversitesi*, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ - *Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi*, Türkiye
Prof. Dr. Nur SARALAYEV - *Kırgız Teknik Üniversitesi*, Kırgızistan
Prof. Dr. Osman EYÜPOĞLU - *Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi*, Türkiye
Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ - *Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi*, Türkiye
Prof. Dr. Refik Muhammed ŞİN - *Kazan-Rusya İslam Üniversitesi*, Tataristan/Rusya
Prof. Dr. Veli ATMACA - *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi*, Türkiye
Prof. Dr. Yunus APAYDIN - *Erciyes Üniversitesi*, Türkiye
Prof. Dr. Ömer Faruk TEBER - *Akdeniz Üniversitesi*, Türkiye
Prof. Dr. Adnan ADIGÜZEL – *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi*, Türkiye
Doç. Dr. Oktay ÖZGÜL - *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi*, Kırgızistan
Doç. Dr. Muzaffer TAN - *Ankara Üniversitesi*, Türkiye
Doç. Dr. Ali YÜKSEK - *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi*, Kırgızistan

Doç. Dr. Fatih ORHAN - *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye*
Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ - *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan*
Doç. Dr. Yusuf GÖKALP - *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan*
Doç. Dr. Uktam Latipovich MATNAZAROV - *Urgench State University, Özbekistan*
Doç. Dr. Yasmine HİJAZİ - *Ain Shams University, Mısır*
Doç. Dr. Zuhdija HASANOVİC - *Sarajevo University, Bosna Hersek*
Doç. Dr. Tuğrul YÜRÜK – *Çukurova Üniversitesi, Türkiye*
Doç. Dr. Tuna TUNAGÖZ - *Çukurova Üniversitesi, Türkiye*
Doç. Dr. Ali YÜKSEK - *Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Abdiraşit BABATAEV - *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan*
Dr. Cemile HASANOVA - *Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan*

Dil Editörleri:

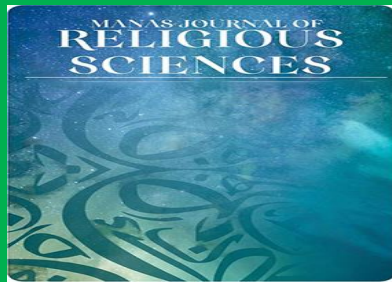
İngilizce: Prof. Dr. Ahmet BEŞE
Türkçe: Öğr. Gör. Muhittin GÜMÜŞ
Kırgızca: Öğr. Gör. Dr. Abdiraşit BABATAEV
Rusça : Yrd. Doç. Dr. Roza ABDİKULOVA
Arapça : Doç. Dr. Ali YÜKSEK

Sekreteryaya:

Arş. Gör. Cazgöl COLALİYEVA
Arş. Gör. Ulanbek KALMURZA UULU
Arş. Gör. Şohimardan ORUNBEKOV
Arş. Gör. Sabır MURATALİYEV
Öğr. Gör. Mirgül BEKMURZAYEVA

Dergi Hakkında

MANAS Din Bilimleri Dergisi (MDBD) İslam ve Din bilimleri alanlarında özgün araştırma makaleleri yayımlayan uluslararası bilimsel hakemli bir dergidir. Kış/Aralık – Yaz/Haziran aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır. Tüm bilim insanlarının yazılarına açıktır.



МАНАС дин билимлерм журналы
MANAS Din Bilimleri Dergisi
MANAS Journal of Religious Sciences

Жыл/Yıl/Year	Том/Cilt/Volume	Саны/Sayı/Issue
2022	1	1

МАЗМУНУ/CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Автор/Yazar/Author	Баштык/Başlık / Title	Барак/Sayfa/Page
Abdiraşit BABATAEV- Yusuf GOKALP	Happiness as a Value in Farabi <i>Фарабинин Философиялык Системасында Негизги Баалуулук Катары Бактылуулуку Маселеси</i>	1-6
Adem YERİNDE	İstiklal Marşı Özelinde Türk Milletini Güçlü Kılan Dini ve Millî Değerler <i>Religious and National Values in the Turkish National Anthem, which Make the Turkish Nation Strong</i>	7-32
Cemal TOSUN	Ailede Gençlerin Değer Eğitimi: Gelişim Özellikleri ve Gelişim Ödevleri Odaklı Bir Yaklaşım <i>Values Education of Youth in the Family: A Focused Approach on Developmental Characteristics and Developmental Task</i>	33-40
Sayfulla BAZARKULOV	The role of the family in the formation of moral values <i>Адептик баалуулуктарды калыптандырууда үй- бүлөнүн ролу</i>	41-52
Şohimardan ORUNBEKOV	The relationship between father and son in the example of the prophets based on the Holy Qur'an <i>Ыйык Курандын негизинде Пайгамбарлардын ата менен уул ортосундагы мамиленин каралышы.</i>	53-60
Yusuf GOKALP- Cazgul COLALIYEVA	Aile İçerisinde Çocuklara Yönelik Kutlamaların Kırgız Kültürünün Yaşatılmasındaki Yeri ve Önemi <i>Aile İçerisinde Çocuklara Yönelik Kutlamaların Kırgız Kültürünün Yaşatılmasındaki Yeri ve Önemi</i>	61-68



Фарабинин Философиялык Системасында Негизги Баалуулук Катары Бактылуулук Маселеси*

Абдирашит БАБАТАЕВ**, Юсуф ГӨКАЛП***

Аннотация

Адамзат тарыхында ойчулдар көңүл бурган эң маанилүү маселелердин бири бактылуулук маселеси экендиги талашсыз. Байыркы доорлордон бүгүнкү күнгө чейин бактылуулук темасы ар түрдүү көз караштардын алкагында изилденип жана талкууланып келет. Бактылуулуктун эмне болгондугу, бакыт деген нерсенин чындап бар болуп болбогондугу, эгер бар болсо ага кантип жетүүгө боло тургандыгы, адамдардын эмне үчүн бакытты каалагандыгы ж.б.у.с. суроолор тынымсыз талкууланып, жооп табууга аракет кылынган. Жалпысынан бактылуулук ахлак философиянын алкагында талкууланган, бирок ошол эле учурда психология, саясат, укук сыяктуу тармактарда да талкууланып келген. Ахлак философиясынын агымдарынын көпчүлүгү адамдар эңсеген эң жогорку нерсенин бактылуулук болгондугу тууралуу бир пикирде болгондугуна карабастан, бактылуулукту кайсы тармактарда канчалык деңгээлде ишке ашырууга мүмкүн болгондугу, ошондой эле бактылуулуктун табияты жана адамдын жашоосундагы бакыттын ордун аныктоо маселеси боюнча бири-биринен айырмаланат. Ислам дүйнөсүндө бактылуулук ахлагы тууралуу айтылганда эң биринчи ойго келген ислам философторунун бири катары Фараби эске түшөт. Фараби жазып калтырган эмгектер мамлекеттик башкаруу, саясат, билим, адеп-ахлак, үй-бүлө ж.б. көп темаларды камтыйт. Чындыгында ал жазып калтырган чыгармалар жазылган мезгилге гана эмес, азыркы учурга да жарык чачкан эң маанилүү эмгектер болуп саналат. Фараби бактылуулук маселеси боюнча өзүнөн кийинки ислам философторуна чоң таасир тийгизген. Бул макалада бактылуулук темасын Ислам дүйнөсүнүн эң атактуу ойчулу Фарабинин жазган эмгектеринин алкагында талкуулайбыз жана бактылуулук маселесин анын акыл категориялары менен байланышына токтолобуз.

Ачкыч сөздөр: Философия, Фараби, баалуулук, бактылуулук, акыл категориялары.

Happiness as a Value in Farabi

Abstract

Undoubtedly, one of the most important issues that thinkers have focused on in the history of humanity is the issue of happiness. From ancient times to the present, the subject of happiness has been researched and discussed from different perspectives. What happiness is, whether happiness really exists, how it can be obtained if it exists, why people desire happiness, etc. The subjects were constantly discussed, tried to be defined and tried to give a meaning. In general, happiness has been discussed within the framework of moral philosophy, but it has also been examined and evaluated in fields such as psychology, politics and law. In most of the moral philosophy currents, people agree that the last goal they want to achieve is happiness, but they differ in what the nature of happiness is, in which areas it is achieved and to what extent it is realized or realized, and the determination of the place of happiness in human life. When the morality of happiness is mentioned in the Islamic world, one of the first Islamic philosophers that comes to mind is Farabi. The works that Farabi deals with are state administration, politics, education, morality, family, etc. covers many topics. His works are one of the most important works that shed light not only on the period in which they were written, but also on the present. In the understanding of happiness, Farabi had a great influence on the Islamic philosophers and moralists who came after him. In this paper, we will discuss the subject of happiness as a value within the framework of the works written by Farabi, the most famous thinker of the Islamic world, and we will focus on the happiness of the active mind, which is defined as the highest degree that human beings can reach and which has a driving force-power role in achieving happiness of the human mind.

Key words: Philosophy, Farabi, Values, Happiness, Mind Concept.

* Бул макала 2021-жылдын 07-09-октябрында өткөн Эл аралык үй-бүлө жана баалуулуктар симпозиумунда окулган докладдын кайра каралып чыккан версиясы.

** Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek, Kırgızistan, abdirasit.babataev@manas.edu.kg

*** Doç. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek, Kırgızistan, yusuf.gokalp@manas.edu.kg

Киришүү

Бактылуулук ар бир адам баласы үчүн бул дүйнөдө жана акырет жашоода жетүүнү көздөгөн эң жогорку максат болуп саналат. Көптөгөн адамдар чындыгында “бактылуулуктун эмне экендигин” талдап тактап отурбай эле, өзүнүн аң-сезиминдеги бактылуулук аныктамасы аркылуу “бактылуу болуунун” жолдорун изилдейт. Мындай жолдорго ээ болгон учурда максатына жеттим деп ойлойт же болбосо мындай жолдорго ээ болбогон учурда бактысыз болом деп чоочулайт. Чындыгында, адамдардын көчүлүк бөлүгү “бактылуулуктун эмне болгондугу” тууралуу ойлонбой туруп эле ушундай ойлорго жетеленет. Биз бул макалада Ислам ойлом тарыхынын эң көрүнүктүү ойчулу Фарабинин бактылуулук түшүнүгүн талдоого алабыз. Фарабинин философиялык системасында бактылуулуктун кандай орун ээлегендигине токтолобуз.

Фараби өзгөчө логика, музыка, саясат, этика ж.б.у.с. илим тармактарында көптөгөн эмгек жазып калтырган. Фарабинин философиялык илимдерге болгон жөндөмү, Ислам дүйнөсүндө “Аль-Муаллим ас-сани” (Экинчи устат)¹ деген наамга татыктуу болуусуна жол ачкан, ал эми анын бактылуулук маселесин изилдөөсү ага Аристотель сыяктуу “Бактылуулук философу”² деген аттын берилишин шарттаган. Чындыгында, Фараби илимий жана философиялык дисциплиналардын бардык тармактары боюнча изилдөө жасаган жана алардын баарынын максатынын бир экендигин көрсөтүүгө аракет кылган. Ошол эле учурда ал, философия менен диндин ортосунда шайкештикти камсыздоого белсенген.

Фарабинин философиясында ахлак, эпистемология, саясат жана метафизиканын ортосунда өтө тыгыз баланыш бар. Анын этикалык көз-караштарын метафизикалык көз-караштарынан ажыратып кароо мүмкүн эмес.³ Анын бактылуулук түшүнүгү логика менен башталып метафизика менен аяктаган билүү (маалыматка ээ болуу) жараяны болуп саналат. Анын пикиринде бактылуулук эң жогорку максат.⁴ Бирок, бактылуулуктун эмне болгондугу жалгыз гана метафизиканы түптөө менен айкын болот. Жаратуучу (Кудай), бытие жана адам түшүнүктөрү бактылуулуктун маңызын жана ага жетүү жолдорун аныктайт. Фарабинин көз карашы боюнча адам, башка жандыктар сыяктуу Кудайдан эманация аркылуу пайда болгон. Эгерде адам баласы эң жогорку бактылуулукка жетүүнү кааласа “Алгачкы Акылды” максат кылуусу зарыл. Алгачкы акыл адам баласы үчүн сүйүү объекти болуп саналат. Фарабинин философиясындагы метафизикалык негизге таянган бактылуулук түшүнүгү өзүнөн кийинки көптөгөн ойчулдарга багыт берген.

Фарабинин көз карашында философиядагы - Эмне кылуу керек? Эмнени биле алабыз? Адам ким? – деген суроолор Бытие (болум) эмне?- деген суроого көз каранды. Бытие (болум) эмне?- деген суроого берилген жооп ошол эле учурда жогорудагы үч суроонун да мазмунун аныктайт.⁵ Анын онтологиялык көз карашы ошол эле учурда ахлак, эпистемология жана адам түшүнүктөрүн дагы камтышы зарыл. Анткени, метафизикалык тереңдиги жана негиздемеси болбогон ахлак, эпистемология жана адам түшүнүктөрү ар дайым кемтик болп саналат. Ошондуктан, Фарабинин философиялык изилдөөлөрү этикадан башталып бактылуулуктун эмне болгондугу жана ага кантип

¹ Мехмет Байрақдар, Ислам философиясынын негиздери, которгон: Абдирашит Бабатаев, (Бишкек: Мега басмасы, 2018), 242.

² Huriye Tevfik Mücahid, Farabi'den Abduh'a Siyasi Düşünce, çev. Vecdi Akyüz, (İstanbul: İz yayıncılık, 1995,) 70.

³ Mustafa Çağrı, İslam Düşüncesinde Ahlak, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1989), 73-74.

⁴ Farabi, Mutluluğun Kazanılması, çev. Ahmet Arslan, 3. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 42; Ayrıca bkz. H. N. Bircan, İslam Felsefesinde Mutluluk, (İstanbul: İz yayıncılık, 2001), 56.

⁵ Latif Tokat, 'Farabi Felsefesinde Mutluluğun Araştırılması', Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VI/3 (2006), 134.

жетүү керек экендиги тууралуу таанып-билүүнү камтыган метафизикалык системаны куруу менен ишке ашат.

Фараби бактылуулукту изилдеген (издеген) адамдын логика, математика жана табият илимдерин үйрөнгөндөн кийин гана метафизикалык бытиени изилдөөгө аракет кыла тургандыгын жана болумдун эң алгачкы себеби болгон бытиеге жете тургандыгын жана изилдөөчү буларды жасагандан кийин гана эмне кылуу керек?- деген суроого так жооп таба ала тургандыгын баса белгилейт.

Аристотель сыяктуу Фараби дагы адам баласы артынан кубалаган нерсени эмне деп атабайлы, ал нерсенин бактылуулук болгондугун баса белгилейт. Андан соң бактылуулук түшүнүгүн өзүнүн философиялык системасынын чегинде аныктоого аракет кылат. Фараби бактылуулуктун максат болгондугун айткан учурда, анын эмнеге мындай болгондугу жөнүндө кеп кылбайт. Жадагалса, бул нерсени талкуулоого зарылчылык болбогондугун белгилейт.

Бактылуулук ар бир адам эңсеген максат; ага өзүнүн аракети менен жетүүгө талпынган ар бир адам “жеткилең” болгондугунан улам ага умтулат.⁶ Себеби, бактылуулук эң жогорку максат,⁷ ал нерсенин мындай болгондугун түшүндүрүүгө зарылчылык жок.

Бактылуулук ар дайым, башка нерсе үчүн эмес, дал бактылуулук болгондугу үчүн (турган турпатында) тандалган жана кааланган нерсе. Мындан улам, ал (бактылуулук), “жакшы нерселердин эң көп тандалганы, эң улуусу жана эң жеткилеңи болуп саналат. Ошол эле учурда Фараби бактылуулукту түрдүк, сандык жана сапаттык деп аталган үч өңүттөн бири-биринен жогору тургандыгын баса белгилейт.⁸

Кантип эле адам баласы бактылуулук тууралуу түрдүү көз караштарга ээ болот? Түрдүү бактылуулук түшүнүктөрүнө ээ болуунун эки негизги себеби жөнүндө айтууга болот: 1) Адам ким?- деген суроого берилген жооптун ар түрдүү болгондугу. 2) Адам ким? –деген суроого берилген жооп окшош болгондугуна карабастан, жооп берүүдөгү ыкманын түрдүү болгондугу.

Фарабинин пикиринде, бактылуулук тууралуу ар түрдүү жооптор берилгендигинин себеби белгилүү. Проблемалуу болгон нерсе суроонун жоопторунун ар түрдүү болгондугу эмес, тескерисинче аны айтуудагы өзгөчөлүктө камтылган. Себеби, окшош (бирдей) суроонун ар түрдүү жообу болушу мүмкүн эмес. Эгерде бирдей суроого, ар түрдүү жооптор берилип жаткан болсо, ал нерсенин себеби проблеманы түшүндүрүү жана жооп берүүдө колдонулган метоттордун ар кандай болгондугунан издөө зарыл.

Негизги максат бактылуулук деп айтылат, бирок ошол сөз болуп жаткан бактылуулук кайсыл бактылуулук? Демек, бактылуулуктун эмне болгондугу жана адамдын ким экендигине байланыштуу суроолордун жообун издөөгө болгон аракеттер бизди “билүү жараянына” башкача айтканда эпистемологиялык өңүткө жетелейт. Бактылуулук деген түшүнүктүн маңызы тууралуу түрдүү пикирлердин болгондугуна карабастан, бактылуулуктун эң негизги максат болгондугу айкын чындык. Ошол эле учурда бактылуулуктун өзөгү тууралуу көптөгөн философиялык көз караштардын бар экендиги белгилүү. Мисал катары айта турган болсок: байлык, рахат, кумар, пайда, билим ж.б.у.с. өзгөчөлүктөр аркылуу бактылуулуктун эмне болгондугун түшүндүрүүгө болгон аракеттерди көрүүгө болот. Фарабинин философиялык системасында дал ушул маселе негизги көйгөй болуп саналат.

⁶ Farabi, İdeal Devletin Yurttaşlarının Görüşlerinin İlkeleri, çev. Ahmet Arslan, (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 84.

⁷ Necip Taylan, Anahatlarıyla İslam Felsefesi, 3. Baskı, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1991), 187.

⁸ Farabi, İdeal Devletin Yurttaşlarının Görüşlerinin İlkeleri, 86.

Фараби ушул жерде бактылуулукту “чыныгы бактылуулук” жана “жасалма бактылуулук” деп экиге ажыратуу менен бир тараптан бактылуулукка жетүүдө ортомчулук милдет аткарган, бирок кээде чыныгы бактылуулук объектиси катары көрүнгөн нерселер тууралуу кеп кылуу менен адамды бактылуу кылган нерсенин эмне болгондугун аныктоого аракет кылат.⁹ Чындыгында, Фарабини метафизикалык система түзүүгө алып барган жараяндын дал ушул изденүү менен башталгандыгын айтууга болот. Ошондуктан, чыныгы бактылуулуктун аныкталуусу акыйкат билимди талап кылат.

Фараби илимдердин жана билимдин теориялык жана практикалык баалуулугу жөнүндө сөз кылат. Алардын биринчиси эпистемологиянын теориялык баалуулугу. Фарабинин көз карашы боюнча билимдин теориялык баалуулугунун эки тарабы бар. Биричиси: адамдын теориялык акыл-дараметин өнүктүрөт жана адамды көбүрөөк ойлоноуга түртөт. Ал эми экинчиси: Сократ менен Аристотель айткандай, адамга бакыт тартуулайт. Анткени Фарабинин көз карашы боюнча, билимдин өзү жакшылык болуп саналат. Билим адамга жалгыз дүйнө бактылуулугун эмес, акырет бактылуулугун да тартуулайт. Фарабинин ою боюнча баардык теориялык жакшылыктын булагы - билим. Анткени билимди жакшылыктан ажыратуу мүмкүн эмес.

Жогоруда биз Фарабинин көз карашы боюнча чыныгы бактылуулуктун билим менен байланыштуу болгондугуна токтолдук. Себеби адам бактылуулукту жалгыз жана потенциал түрүндөгү акылын практикада колдоно баштаганда, башкача айтканда, акыл калчай баштаган учурда ээ болот.¹⁰ Адам мустафад акыл (кабылдоочу акыл) даражасына жеткенде жана ал акылдын фа-аль акыл менен байланышкан учурда эң жогорку бактылуулукка жетет. Ошондой эле эң чыныгы билимге да ээ болот. Анткени ал акыл чыныгы билимдин жана бактылуулуктун булагы болуп саналат.¹¹

Эпистемологиянын практикалык баалуулугу боюнча Фараби өзүн көз-карашын төмөндөгүдөй түшүндүрүүгө аракет кылат. Анын пикиринде, билим адамдын практикалык акылын өркүндөтөт. Мунун натыйжасында адам көптөгөн искусствонун түрлөрүн жана практикалык иштерди жасоону өздөштүрөт. Практикалык билим адамды “жаратуучу” сапатка ээ кылат. Адамдарды башкаруунун искусствосу болгон саясатты жана экономиканы, аларды тарбиялоо чеберчилиги болгон ахлак жана педагогиканын баарын адам билим аркылуу өздөштүрөт. Жогорудагы илимий тармактардын баары билимдин практикада колдонулуусу болуп саналат. Фарабинин көз карашы боюнча билимдин мындай баалуулуктарына ээ болгон адам чыныгы философ болуп саналат. Ошондуктан Фарабинин көз карашы боюнча, бактылуу мамлекеттин курулуусу жалгыз философтордун башкаруусуна көз каранды. Фараби адамдардан бактылуу болууну, жакшы башкаруучу жана тарбиячы болууну каалагандарга философияны окууну насаат кылат. Анткени философия адамдарга практикалык жана теориялык акылды бирдей бере алган жалгыз илим болуп саналат. Фараби билим даражаларына жана алардын натыйжасында ээ болгон бактылуулук даражаларына карап, адам коомун жана аларды башкаруунун түрлөрүн төмөндөгүдөй төрт топко бөлөт: 1) Изги мамлекет жана анын калкы; 2) Изгиликсиз мамлекет жана анын калкы; 3) Сабатсыз мамлекет жана анын калкы; 4) Караңгы (түркөй) мамлекет жана анын калкы.¹²

Фарабинин көз карашы боюнча изги мамлекет фа-аль (активдүү) акыл аркылуу билимге ээ болгон адамдар башкарган мамлекет. Мындай мамлекеттин тургундары билимдүү адамдар болуп саналат. Саясат бул дүйнө менен тигил дүйнөнү эске алуу менен жүргүзүлөт. Изгиликсиз мамлекет жана анын калкы, бул изги жана караңгы мамлекеттин ортосунда болгон мамлекет болуп саналат. Изгиликсиз мамлекет

⁹ Farabi, Mutluluğun Kazanılması, 45.

¹⁰ Mehmet Aydın, ‘Farabi’nin Siyasi Düşüncesinde Sa’adet Kavramı’, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 25, (1976), 303.

¹¹ Мехмет Байрақдар, Ислам философиясынын негиздери, 257.

¹² Farabi, İdeal Devletin Yurttaşlarının Görüşlerinin İlkeleri, 69-82.

теориялык жактан туура билимге ээ, бирок практикалык тараптан бул туура билимдерге карап эмес, туура эмес билимдерге негизделип башкарылган мамлекет.

Фарабинин көз карашы боюнча сабатсыз мамлекет хайулани жана билкува акыл даражасындагы адамдар башкарган мамлекет. Мындай мамлекеттеги адамдар жана башкаруучулар кээ бир нерселерди билгендиктерине карабастан, чындыгында сабатсыз болушат. Алар жалгыз гана бул дүйнө менен байланышкан нерселерди билишет. Мындан улам, Фараби сабатсыз мамлекет жана анын калкы өз ичинде бир нече топторго бөлүнөөрүн баяндайт. Ал эми, караңгы (түркөй) мамлекет жана анын калкы жашаган мамлекеттеги адамдар жалгыз инстинкт аркылуу башкарылат. Рационалдык жана диний маалыматы таптакыр жок болгон башкаруучулар башкарган коомчулук болуп эсептелет.¹³ Демек, Фарабинин ою боюнча, билимдүүлү менен бактылуулуктун өз ара тыгыз байланышта экендиги, коомдун бактылуу болуусу сабаттуу башкаруучуларга көз-каранды болгондугу талашсыз чындык.

Жыйынтык

Фарабинин философиясында бактылуулуктун изилдөөдө ахлак, эпистемология, саясат жана метафизиканы чогуу карап талдоо жүргүзүү зарыл экендигин байкоого болот. Канчалык деңгээлде этикалык өңүттөн “бактылуулук эң негизги максат” деген түшүнүк алдынкы планга чыккандыгына карабастан, бактылуулуктун маңызы, метафизикалык системанын түптөлүүсү жана аны менен байланыштуу түрдө адамдын ким болгондугун аныктоо менен белгилүү болот. Ошондуктан, Фарабинин метафизикасын эске албай туруп анын ахлак философиясын түшүндүрүү мүмкүн эмес. Бул жерде көңүл буруучу жагдайлардын бири метафизикага чейин уланган бактылуулукту изилдөө жараянынын кандайча ишке ашкандыгы. Бул жараян ошол эле мезгилде илимдерди өздөштүрүүнүн (окуп-үйрөнүүнүн) маанилүүлүгүн, татаалдыгын жана даражасын (кадыр-баркын) дагы көрсөткөн жараян болуп саналат.

Фарабинин философиялык системасында бактылуулук Жаратуучуну көздөй багыт алуу болуп саналат. Чындыгында, Жаратуучудан келген адам баласы, кайрадан Жаратуучуга жетүүнү эңсеп умтулат.¹⁴ Мындай эңсөө жана умтулуу адам баласын бактылуу кылуучу жалгыз нерсе. Бирок, анын жанында көптөгөн жалган бактылуулуктар бар. Дене азгырыктары, атак-даңк, байлык, бийлик, кадыр-барк, баатырдык ж.б.у.с. нерселер дагы айрым адамдарды бактылуу кылуусу мүмкүн. Фараби мындай бактылуулуктарды жалган бактылуулук деп эсептейт. Сабатсыз мамлекеттин калкы жана башкаруучулары бардык бактылуукту жогоруда сөз болгон нерселерден издеши жана бардык эрежелерди ошол өңүттө иштеп чыгуусу мүмкүн. Бирок, Фарабинин пикири боюнча, мындай коом жана башкаруучулар эч качан чыныгы бактылуулукка ээ болот албайт. Чыныгы бактылуулук ал нерселерде эмес, Жаратуучуга болгон багытта орун алат. Мындай багыт алуу аң-сезимдин өз ордун табуусу болуп саналат.

Колдонулган булактар

Aydın, Mehmet. 'Farabi'nin Siyasi Düşüncesinde Sa'adet Kavramı'. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25, (1976): 303.

Bircan, H. H. *İslam Felsefesinde Mutluluk*. İstanbul: İz yayıncılık, 2001.

Çağrı, Mustafa. *İslam Düşüncesinde Ahlak*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1989.

Farabi. *es-Siyaset'ül-Medeniyye*. çev. Mehmet Aydın, Abdulkadir Şener, Rami Ayas, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980.

¹³ Farabi, *İdeal Devletin Yurttaşlarının Görüşlerinin İlkeleri*, 80-82.

¹⁴ Farabi, *es-Siyaset'ül-Medeniyye*, çev. Mehmet Aydın, Abdulkadir Şener, Rami Ayas, (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980), 40.

Farabi. İdeal Devletin Yurttaşlarının Görüşlerinin İlkeleri. çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

Farabi. Mutluluğun Kazanılması. çev. Ahmet Arslan. 3. Basım. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018

Mücahid, Huriye Tevfik. Farabi'den Abduh'a Siyasi Düşünce. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: İz yayıncılık, 1995.

Taylan, Necip. Anahatlarıyla İslam Felsefesi. 3. Baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1991.

Tokat, Latif. 'Farabi Felsefesinde Mutluluğun Araştırılması', Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VI/3 (2006): 134.

Байрақдар, Мехмет. Ислам философиясынын негиздери. которгон: Абдирашит Бабатаев. Бишкек: Мега басмасы, 2018.



İstiklal Marşı Özelinde Türk Milletini Güçlü Kılan Dinî ve Millî Değerler

Adem YERİNDE*

Öz

İstiklâl Marşı, henüz İstiklâl Savaşının kazanılıp Cumhuriyetin ilân edilmesinden önce 1921 yılında kaleme alınmış ve kabul edilmiştir. Millî Mücadeleye bütün ruhu ve benliğiyle katılan Mehmet Akif Ersoy, istiklal harbine fiilen iştirak edenlerle aynı duygu ve inançları paylaştığından, Büyük Millet Meclisi'nde 12 Mart 1337 (1921) günü rey'e konulup «Millî Marş» olarak kabul edilen şiirinde, Millî Mücadele yıllarının en gerçekçi tercümanı olmuş, istiklal mücadelesi yıllarında Mehmetçiğin ve Türk milletinin sahip olduğu duygu ve inançları dile getirmiştir. İstiklâl Savaşı; Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşının ardından son vatan toprağına yönelik emperyalist güçlerin hayâsız saldırılarını püskürtmek için verilen bir ölüm-kalım mücadelesidir. Böyle kader anlarında; din, iman, vatan, millet, bayrak, hürriyet ve istiklâl gibi değerlerin farkına varılır ve bu değerler uğruna ölüm göze alınır. İşte "İstiklâl Marşı"nın üstün tarafı, Akif'in derin bir kültürle milletinin ıstıraplarını ve "Din", "Hak", "İman", "Vatan", "Millet", "Bayrak", "Hürriyet" ve "İstiklal" gibi ortak değerlerini bizzat yaşayarak ve inanarak orada mısralara dökmesindedir. Çalışmada; İstiklal Marşı'nda yer alan ve İstiklal savaşı yıllarında ordumuzun ve milletimizin sahip olduğu dinî inanç ve millî duyguları yansıtan ifadeler incelenecek, Akif'in o duygu ve inançları destekleyici/açıklayıcı nitelikteki diğer bazı şiirlerine de yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Adem Yerinde, İstiklal Marşı, Mehmet Akif, İstiklal Savaşı.

Religious and National Values in the Turkish National Anthem, which Make the Turkish Nation Strong

Abstract

The National Anthem was written and accepted in 1921, before the Independence War was won and the Republic was declared. It's author Mehmet Akif participated in the National Struggle with all his soul and self, sharing the same feelings and beliefs with those who actually fought at the front lines. So the National Anthem is the most realistic epic of the years of the National Struggle. Akif just translated the feelings and beliefs of the Turkish Nation during the independence struggle. War of Independence was a life/death struggle to repel the indecent attacks of the imperialist powers against the last homeland of Ottoman Empire. In such moments of destiny; values such as religion, faith, homeland, nation, flag, freedom and independence are more realized and death is risked for these values. The supreme side of the "National Anthem" is that Akif puts by his deep cultural background and sentiment, his nation's sufferings and common values into verses such as "Religion", "Allah/Right", "Faith", "Homeland", "Nation", "Flag", "Liberty", "Independence"... In the study; The Concepts in the National Anthem, that reflect the religious beliefs and national notions of our army and our nation during the years of the Independence War will be examined.

Key Words: Turkish National Anthem, Mehmet Akif, Independence War

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi öğretim üyesi/Ağrı İbrahim Çeçen üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dekanı

Giriş

İstiklâl Marşı, henüz İstiklâl Savaşının kazanılıp Cumhuriyetin ilân edilmesinden önce 1921 yılında kaleme alınmış ve kabul edilmiştir. Marş devrin en ünlü şairlerinden Mehmet Akif Ersoy'un kaleminden çıkmıştır. İstiklâl Savaşına bütün ruhu ve benliğiyle katılan Mehmet Akif, savaşa fiilen iştirak edenlerle aynı duygu ve inançları paylaştığından gerek o zorlu sürecin gerekse Mehmetçiğin en gerçekçi tercümanı olmuştur.

Anadolu'daki bozguncu faaliyetleri önlemek, düşmana karşı Anadolu'nun kurtarılmasının lüzumunu anlatmak için oluşturulan irşat heyetinden bazı kimseler, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile görüşerek kendisinden askerin millî ruhunu ve manevi gücünü yükseltecek bir vatan yahut istiklâl marşının yazılıp bestelenmesini rica ederler. Bunun üzerine Maarif Vekili Dr. Rıza Nur imzasıyla 18 Eylül 1920 tarihinde vilâyetlere bir genelge gönderilerek "Türk Devleti'nin ebediyen yaşayacağını, Anadolu'da verilmekte olan millî mücadelenin ruhunu, Türk milletinin istiklâl aşkını dile getirecek bir millî marş güftesinin yazılması için yarışma açıldığı..." bildirilir.¹

Genel bir yaklaşım olarak yalnızca içinde yaşadığı toplumun gerçeklerini dile getirip meselelerine çözüm aramak üzere edebiyatta realizm akımını benimseyen Akif'in², İstiklal Marşı'nı tam da zikri geçen genelgedeki hedefi gerçekleştirecek bir üslup ve içerikte yazmaya muvaffak olduğu söylenebilir. Onun en etkili şiirlerini kaleme aldığı 1908-1922 yılları Osmanlı Devleti'nin en buhranlı; siyâsî istikrarsızlığın ve savaşların en yoğun olarak yaşandığı yıllardır. Balkan savaşları sırasında memleketin içine düştüğü güç durum karşısında umutsuzluğa kapılmamak, birlikten ayrılmamak ve orduya yardımcı olmak gibi konularda Fatih, Beyazıt ve Süleymaniye camilerinde vaazlar veren ve **Hakkın Sesleri'**ndeki şiirlerini kaleme alan Akif, Millî Mücadele yıllarında da mücadeleye fiilen katılma kararı almasının ardından Balıkesir'e gitmiş, Kuvâ-yi Milliyeciler'le görüşmüş, Zağanos Paşa Camii ile çeşitli yerlerde halkı birliğe ve direnişe davet ve teşvik eden konuşmalar yapmıştır.³ Milli mücadeledeki manevî rolü sebebiyle kendisine "**Millî Mücadele'nin mânevî lideri**" unvanı layık görülmüştür.⁴

Yine, Heyet-i Temsîliyye'nin davetiyle gizlice Ankara'ya gitmiş (24 Nisan 1920), Hacı Bayram Camii'nde vaazlar vermiş, ardından Eskişehir, Burdur, Sandıklı, Dinar, Afyon, Antalya, Konya, Kastamonu gibi şehirlerde halka ve cephelerde askerlere hitaben millî mücadeleyi teşvik eden vaaz ve konuşmalarına devam etmiştir. Bunların en önemlisi Kastamonu Nasrullah Camii'ndeki vaazıdır. Millî mücadelenin en kritik anında Nasrullah Camii kürsüsünde yaptığı uzunca vaazında Türk halkına şöyle seslenmişti:

«Bizi mahv için tertîb edilen mu'âhede-i sulhiyye paçavrasını mücâhidlerimiz şark tarafından yırtmaya başladılar. Şimdi beri taraftaki dindaşlarımıza düşen vazife Anadolu'muzun diğer cihetlerindeki düşmanları denize dökerek o murdar paçavrayı büsbütün parçalamaktır. Zira o parçalanmadıkça İslâm için bu diyârda beka imkânı yoktur!»⁵

Akif'in bu vaazı, son derece kapsamlı bir bakış açısıyla dünyanın o günkü siyâsî vaziyetini tahlil edip Sevr Antlaşması'nın Türk halkı için nasıl bir felâkete yol açacağını izah eden, bu

¹ Yaşar Çağbayır, *İstiklâl Marşı'nın Tahlili*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Mayıs 2015, 208-209.

² Akif, şiirdeki tarzını **Süleymaniye Kürsüsünde** adlı kitabında; "Hayır! Hayal ile yoktur benim alışverişim;/İnan ki her ne demişsem, görüp de söylemişim" dizeleriyle dile getirir.

³ Mehmet Akif'in Zağanos Paşa Camii'ndeki konuşmasının tam metni için bkz. Mehmet Bayyigit, "Mehmet Akif Kuva-yi Milliye Şehri Balıkesir'de", *Mehmet Akif Ersoy'a Saygı*, ed. Mehmet Bayyigit, Balıkesir, 2022, 205-214.

⁴ Millî Şairimiz Mehmet Akif'i anlatmak için söylenenler hakkında bkz. Eşref Edib, "İstiklal Marşı Değişir mi?", *Yeni Sabah Gazetesi*, 10 Haziran 1940.

⁵ M. Akif Ersoy, "Nasrullah Kürsüsünde", *Sebülürreşâd*, 15 Rebûlevvel 1339/25 Teşrînîsânî 1336, c.18, sy. 464, *Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Yakın Tarihimizin Belgesi: Sebülürreşâd Mecmuası 1908-1925*, Proje Yürütücüsü: M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: Bağcılar Belediyesi 2020, 276.

sebeple anlaşmanın yırtılıp atılarak Batılı sömürgecilerin karşısına iman ve silâhla çıkılmasını hayatî bir mecburiyet olarak telkin eden önemli bir belge niteliğindedir. Akif'in bu vaazı ve sair konuşmaları, halk ve asker üzerinde etkili olacağını düşünülerek birkaç defa basılıp Anadolu'nun her tarafına ve cephelere dağıtılmıştır.⁶ Bu cihetle Akif, Millî Marş olarak kabul edilen şiirinde esasen istiklal mücadelesi yıllarında milletin sahip olduğu duygu ve inancı dile getirir.

İstiklal Marşı sadece bir şiir değil, aynı zamanda ruhları coşturan bir hamaset ve belâgat abidesi idi. Tarihi kayıtlara göre Büyük Millet Meclisi'nde Maarif Vekili Hamdullah Subhi Bey tarafından okunduğu zaman heyecan ve tezahürat son haddini bulur; her mısraı, her kıtası sürekli alkışlarla kesilir. Nihâyet 12 Mart 1337 (1921) günü Meclis'te verilen takrirler reye konulup «Millî Marş» olarak kabul edilir ve müteakiben bütün mebuslar ayağa kalkarak Maarif Vekilinin tekrar okuduğu Marşı, büyük bir vecd ve heyecan içinde ayakta dinlerler.⁷ İstiklal Marşını ayakta alkışlayanlar arasında Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa da vardır. İstiklâl Marşı'nı kabul eden Büyük Millet Meclisi kültür ve heyecan bakımından yüksek bir seviyede idi. Hatta Meclisin o devir Türkiye'sinin en aydın, en değerli, en milletsever şahsiyetlerini bir arada topladığı söylenebilir.⁸ Buna göre İstiklal Marşı, Hasan Basri Çantay'ın ifadesiyle, «Son mücadelemizin ruhunu terennüm» eden bir marştır. O marşı alkışlarla ve «ekseriyyeti azîme ile» kabul eden de İstiklâl savaşının tarihî ve millî kahramanı Büyük Millet Meclisidir. İstiklâl marşı o günlerde hâkim olan kutsal zihniyetin tam ifadesi ve tarihidir. Tarihi gerçekler ve hâdiseler nasıl değiştirilemezse, İstiklâl marşımız da değiştirilemez.⁹

İstiklâl Marşı'nın muhtevasının Akif'in zihninde, Balkan Harbi sırasında oluşmaya başladığı görülür. O bunu, muhtelif metinlerde on yıl boyunca parça parça ifade etmiş, hatta **Berlin Hatıraları**'nın sonunda iş İstiklâl Marşı'nın ilk kelimesini kullanmaya kadar varmıştır. Orada der ki:

– Korkma; Cehennem olsa gelen göğsümüzde söndürürüz;/Bu yol ki Hak yoludur, dönme bilmeyiz yürürüz!¹⁰

İstiklal Marşı Yunanlıların İzmir ve Bursa'dan sonra Kütahya ve Eskişehir'i ele geçirerek Sakarya vadisi boyunca mevzilenip Ankara'yı tehdit etmeye başladığı, Meclis'in Kayseri'ye, hatta Sivas ve Malatya gibi daha içerilerdeki şehirlere taşınmasının konuşulmaya başlandığı son derece kritik bir dönemde kaleme alınır. Adetâ Fuzûlî'nin: "Dost bî-perva, felek bî-rahm, devran bî sükûn;/Derd çok, hem-derd yok, düşman kavi, tali' zebun."¹¹ dizeleriyle ifade ettiği bir dönem yaşanıyordu. Böyle kritik bir dönemde İstiklal Marşı milletimize, kuşkusuz, umut aşlamış, gücüne güç katmıştı. Nitekim Millî Marş olarak kabulünden bir buçuk yıl sonra (26 Ağustos 1922) Büyük Taarruz başlatılacak ve Cumhuriyetin ilanı ile tamamlanan sürece girecektir. O yüzden Akif, ordu ve milleti yüreklendirmek, endişe edilecek bir durum olmadığını bildirmek için şiirine; "Korkma!" diyerek başlamış, "Doğacaktır sana vadettiği günler Hakk'ın" dizesiyle devam etmiş; zafere olan umudunu ve inancını hiç bir zaman yitirmemiş, hazin çehreli hilâle,

⁶ Mehmet Akif'in Nasrullah Camii vaazının milli mücadeledeki etkisi ve sonuçlarına dair geniş bilgi için bkz. Sinan Şahin, "Millî Mücadele Döneminde Mehmet Akif Ersoy'un Kastamonu Vaazı Üzerine Bir İnceleme", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19/ 2, Aralık 2017, 311-338.

⁷ O günleri Eşref Edib'in kaleminden okumak için bkz. Eşref Edip, *Mehmet Âkif Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, Sebilürreşad Neşriyatı, 1962, 162-165; Ayrıca bkz. Mahir İz, *Yılların İzi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, Nisan 2000, 161.

⁸ Mehmet Kaplan, *Edebiyatımızın İçinden*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1978, 83.

⁹ Akif'in şiirinin Millî Marş olarak kabulü ile neticelenen meclis müzakerelerine dair geniş bilgi için bkz. Hasan Basri Çantay, *Âkifname* (Mehmed Âkif), İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1966, 62-77.

¹⁰ D. Mehmet Doğan, *Camideki Şair Mehmed Akif*, Ankara: Yazar Yayınları, Ocak 2009, 107.

¹¹ Sadeleştirilmiş şekliyle: "Dost umursamaz, felek acımasız, dünya sarsıntılı;/ Dert çok, dert ortağı yok, düşman güçlü, talih ise aciz."

ruhunun en sarsılmaz hissi ile teselliler vermiş, göğsünde düğümlenen heyecanını zapt edemeyerek; “Belki yarın, belki yarından da yakın!” dizesiyle en büyük ve en samimi bir inançla haykırmıştır.¹²

İstiklal Marşı; Ertuğrul Düздаğ'ın ifadesiyle “insanı heyecanlara gark eden müthiş bir duygu çağlayanı olduğu gibi, aynı zamanda, aziz milletimizin, Müslüman olup öz ve has benliğini bulduktan sonra kazandığı bütün değerleri, yücelikleri ve güzellikleri dile getiren; İstiklâl Savaşı'nın ne için, neleri kurtarıp korumak ve millet olarak nasıl yaşamak gerektiğini ve hepimizin yaşama gayesini tespit ve ilan eden, muazzam bir bildiri ve bir millî yemindir.”¹³

İstiklâl Savaşı; Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşının ardından Türklerin son vatan toprağına göz koyan, onu kendilerine bağlı müstemlekeye yapmak isteyen emperyalist Batılı güçlerinin işgal girişimleri önlemek için Anadolu Türkünün verdiği bir ölüm-kalım mücadelesidir. Ziya Gökalp'ın dediği gibi büyük mefkûreler, cemiyetlerin buhranlı devirlerinde doğar ve onlara yol gösterir. Millî Marşlar da böyledir. Onlar da milletçe yaşanan derin manaların, kritik anların ifadeleridir; o anlarda kuvvetle yaşanan ve hissedilen duygu ve değerleri dile getirirler. Böyle kader anlarında milletler, barış ve sükûn yıllarında önemi pek idrak edilemeyen din, iman, vatan, millet, bayrak, hürriyet ve istiklâl gibi kendilerini yaşatan değerlerin farkına varırlar, ölüm kalım mücadelelerinde bu değerlerin ne denli hayatî olduğunu hissederler ve bu değerler uğruna ölümü göze alırlar. İşte İstiklâl Marşı'nın üstün tarafı, yazarının derin bir kültürle milletin ıstırapları ile beraber ortak değerlerini yaşayarak ve inanarak samimiyetle orada mısralara dökmesindedir.

Akif, İstiklâl Marşı'nda Türk milletinin kurtuluş savaşı yıllarında sahip olduğu heyecanı ve uğruna mücadele ettiği değerleri sanatkârane bir üslupla açık seçik ortaya koymuştur. Bu yönüyle İstiklal Marşı, milli mücadele yıllarında Türk milletinin ıstırapı ve ruh halini yansıtan “Tarihi Belge” niteliğindedir. Akif de zaten İstiklâl Marşı'nı abideleştirecek olanı, onun tarihi bir kıymeti haiz olmasında görür.¹⁴ O en önemli hususiyeti olarak çok samimi oluşunu ve içten gelerek yazılmış olmasını gördüğü İstiklal Marşı'nı son demlerinde şöyle anlatır:

*“İstiklal Marşı... O günler ne samimi, ne heyecanlı günlerdi. O şiir, milletin o günkü heyecanının bir ifadesidir. Bin bir fecâyi karşısında bunalan ruhların, ıstıraplar içinde halâs dakikalarını beklediği bir zamanda yazılan o marş, günlerin kıymetli bir hatırasıdır. O şiir bir daha yazılamaz... Onu kimse yazamaz... Onu ben de yazamam... Onu yazmak için o günleri görmek, o günleri yaşamak lâzım. O şiir artık benim değildir. O, milletin malıdır. Benim millete karşı en kıymetli hediyem budur...”*¹⁵

Şiirin yazımında milletin istiklal mücadelesi yıllarında yüreğinde taşıdığı heyecan, umut, inanç ve kahramanlık ruhunun büyük etkisi bulunduğu farkında olan Akif, bu yüzden marşı milletine armağan etmiş, yedi eserinden oluşan **Safahat**'ına almamıştır. O bu durumu şöyle açıklar: *“İstiklal Marşı'nı millete hediye ettim. O milletindir, benimle alakası kesilmiştir. Zaten o milletin öz malı ve eseridir. Ben yalnız gördüğümü yazdım.”*¹⁶

Henüz meclis görüşmeleri başlamadan, ordu üzerinde büyük bir etki uyandıran şiir, tesliminden on gün sonra (17 Şubat 1921) **Sebülürreşâd** dergisi (468. sayıda) “Kahraman

¹² Ayrıca bkz. Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Mehmet Akif*, İstanbul: Dizerkonca Matbaası, 1958, 89.

¹³ M. Ertuğrul Düздаğ, *İstiklâl Şairi Mehmed Âkif*, İstanbul: Gonca Yayınevi, 39-41.

¹⁴ M. Ertuğrul Düздаğ, “Mehmed Âkif’le Konuşmalar”, *İstiklâl Şairimiz Mehmed Âkif*, Haz. Mustafa İsmet Uzun, İstanbul: Bağcılar Belediyesi, 2011, 100.

¹⁵ Düздаğ, *İstiklâl Şairi Mehmed Âkif*, 129.

¹⁶ Düздаğ, *İstiklâl Şairi Mehmed Âkif*, 129; Ahmet Kabaklı, *Sohbetler- II Mehmed Âkif, Yahyâ Kemâl, Necip Fazıl Kısakürek*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 111.

Ordumuza" ithafıyla¹⁷ ve ayrıca **Hâkimiyet-i Milliye** gazetesinin baş sayfasında yayımlanır.¹⁸ Dahası, o zaman işgal altında bulunan İstanbul'da Muallim Ahmet Halit Yaşaroğlu tarafından bastırılarak gizlice İstanbullulara dağıtılır.¹⁹ Ankara'nın en heyecanlı günlerinde yazılan Millî Marş için; "Büyük bir milleti asırlarca ayakta tutacak kadar kuvvetli mısralarla örülmüştür." deniliyordu.²⁰ Abidin Daver'in (ö. 4 Şubat 1954) tanıklığıyla; "İstiklal Marşı, İstiklâl Harbi'nin manevî cephesinde yapılmış büyük bir taarruz, bir zaferdi. O zaman Millî Mücadele'nin mutlaka zaferle neticeleneceğine inanmış olanlar, yani sağlam iman sahipleri bile İstiklâl Marşı'ndan yeni manevî kuvvet almışlardı."²¹

İstiklal Marşı'nın sanat ve mana gücünü ise N. Sami Banarlı (ö. 13 Ağustos 1974) şu sözlerle ifade eder: "Türk İstiklâl Marşı, şiir kalitesi ve söyleyiş güzelliği bakımından, yeryüzündeki millî marşların hiç birisiyle ölçülemeyecek kadar üstün ve derin manalı bir şiirdir. Bu marş, Türk milleti gibi hürlik ve hükümlanlık vasıflarıyla yaratılmış bir milletin, bir gün, bir 'İstiklâl Mücadelesi' yapmak zorunda kalışındaki muazzam tezadı yakından kavramış, destan ruhlu bir sanatkârın heybetli terennümüdür. İstiklâl Marşı, büyük bir milleti asırlarca ayakta tutacak kadar sağlam, derin ve tarihî mısralarla örülmüştür."²²

Son olarak Akif; "İstiklal Marşı'nın ruhu ebediyen yaşasın ve Allah bu millete bir daha İstiklal Marşı yazdırmamasın" diye dua eder. O bu duasıyla, damadı Ömer Rıza Doğrul'un yorumuyla; "Allah bir daha bu memleketin, bu milletin istiklâlini tehlikeye düşürmesin ve bir daha onu, bir İstiklâl Marşı yazmaya mecbur etmesin." demek istemiştir.

Yeni Türkiye'yi kuran Türk milletinin öz benliğini oluşturan temel unsurları ve değerleri ihtiva eden İstiklâl Marşı, Tarık Buğra'nın ifadesiyle; "marşların en büyüğüdür; ölümsüzdür... Çünkü milletler tarihindeki en büyük hadisenin yarattığı marştır."²³ Bununla beraber 1924'ten sonra uygulanan bazı politikalar ve alınan kararlar, bu milletin tarihinden süzülerek gelen inanç ve değerlerinin geniş ölçüde dışlanması anlamına geliyordu. İstiklal Marşı'na karşı dahi kampanyalar başlatılarak değiştirilmeye çalışıldığı bilinmektedir.²⁴ Kurtuluş savaşının tarihi bir belgesi niteliğindeki İstiklal Marşı'na karşı yürütülen bu tür kampanyalar başarılı olamayıp Cumhuriyet tarihimizin en talihsiz teşebbüsleri olarak kalmıştır.²⁵ Devlet Yetkilileri de büyük bir dirayet göstererek milletimizin ülkeye bağlılıklarının en güzel ifadesi, emperyalizme karşı hakkın, adaletin ve Müslüman kimliğinin bir haykırışı olan İstiklâl Marşı'nı, günlük politikalara alet edilmekten kurtarmak üzere 1982 Anayasa'sının değiştirilmesi teklif dahi edilemeyen maddeleri kapsamına aldirmışlardır.

¹⁷ Bkz. M. Akif Ersoy, "Kahraman Ordumuza", Sebülürreşâd, 09 Cemaziyelâhir 1339/17 Şubat 1337 (17 Şubat 1925), c. 18, sy. 468, *Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Yakın Tarihimizin Belgesi: Sebülürreşâd Mecmuası 1908-1925*, Proje Yürütücüsü: M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: Bağcılar Belediyesi 2020, 328.

¹⁸ Halil İbrahim Yücel, "İstiklal Marşı'nın İzini Safahat'ta Sürmek", *Söylem Filoloji Dergisi*, 2021; 6(2): 391-408, 395.

¹⁹ Reşat Ekrem Koçu, *Tarihimizde Garip Vakalar*, İstanbul: Varlık Yayınevi, Kasım 1971, 135-136.

²⁰ Duhter Bayraktar, *Mehmet Akif Ersoy ve İstiklal Marşı*, İstanbul: Servet Yayın-Dağıtım, 1987, 25.

²¹ Eşref Edip, *Mehmet Âkif Hayatı - Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1938, 76.

²² Bkz. Nihad Sami Banarlı, "İstiklâl Marşının Mânâsı", *Hürriyet Gazetesi*, 28.01.1950; Ayrıca bkz. Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Mehmet Akif*, 132.

²³ Tarık Buğra, *Düşman Kazanmak Sanatı: Dil ve Edebiyat Üzerine Yazılar*, İstanbul: Ötügen Neşriyat, 1979, 165.

²⁴ Azmi Bilgin, "İstiklal Marşı ve Üzerine Yapılan Çalışmalar", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul, 2007, c. XXXVII, 26.

²⁵ Millî şairimiz M. Akif ve onun şahsında İstiklal Marşı'mıza yönelik eleştiri ve tenkitler için bkz. Kazım Yetiş, *Dönemler-Problemler-Şahsiyetler Aynasında Türk Edebiyatı-I/II*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013, 207-216.

Çalışmada; İstiklal Marşı'nda yer alan ve İstiklal savaşı yıllarında ordumuzun ve milletimizin sahip olduğu temel dinî inanış ve değerlerle millî duyguları yansıtan ifadeler incelenerek değerlendirilecektir.

İstiklal Marşı'nda en çok yer verilen kavramlar; "Din", "Hak", "İman", "Vatan", "Millet", "Bayrak", "Hürriyet" ve "İstiklal" kavramlarıdır. Akif, İstiklal Marşı'nda yer verdiği bazı temaları daha evvel Balkan Savaşları döneminde kaleme aldığı "Cenk Şarkısı" (1912) ve 1920'de Türk askerini yüreklendirmek için yazdığı "Ordunun Duası" adlı bir marş denemesinde de dile getirmiştir. "Sebîlürreşâd Cerîde-i İslâmiyyesi'nin kahraman askerlerimize armağanı" başlığıyla yayınlanan "Cenk Şarkısı"nda geçen; "Yerleri yırtan sel olup taşmalı!;/ Dağ demeyip, taş demeyip aşmalı!"²⁶ mısraları İstiklal Marşı'nın "Kükremiş sel gibiyim; bendimi çiğner, aşarım;/ Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım." mısralarıyla; yine "Ordunun Duası"nda geçen; "Müslümanız, Hakk'a tapan Müslüman."²⁷ mısraı İstiklal Marşı'ndaki tekrarlanan "Hakkıdır Hakka tapan milletimin istiklal" mısraıyla örtüşmektedir.

İstiklal Marşı'nda yer verilen dinî ve millî değerlerin ayrıntılı analizine geçmeden önce Akif'in bazı çağdaş fikirlere yaklaşımını yine İstiklal Marşı bağlamında izah etmekte yarar vardır.

1. Akif'in Çağdaş Batı Medeniyetine Yaklaşımı

Akif esasen İslâmıcılığın etkili bir sesi olarak bilim ve teknolojiye açık, ancak değerler planında Batılılaşmaya kapalı olan yaklaşımını²⁸ İstiklal Marşı'nda;

Garb'ın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar;
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var.
Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imanı boğar,
"Medeniyet!" dediğin tek dişi kalmış canavar?

kıtasının satır aralarında okuyabiliyoruz. Akif, burada hiçbir değer tanımayan ahlak yoksunu çağdaş Batı Medeniyetini tek dişi kalmış canavara benzetirken, daha evvel kaleme aldığı **Hakkın Sesleri**'nde (30 Ocak 1913);

"Medeniyet! " size çoktan beridir diş biliyor,
Evvela parçalamak sonra da yutmak diliyor.

Medeniyet denilen maskara mahlûku görün:
Tükürün maskeli vicdanına asrın, tükürün!²⁹

dizelerinde bir taraftan Medeniyet iddiasıyla farklı coğrafyalardaki milletlere ve ülkelere saldıran Batılı emperyalistlerin saldırgan tutumlarına karşı uyarırken, diğer taraftan onların dışa vuran maskeli vicdanına; arsızlıkları ve yüzüzlüklerine isyan etmektedir. Balkan savaşlarından sonra patlak veren I. Dünya Savaşı yıllarında Türk milletinin Çanakkale'de gösterdiği eşine ender rastlanan kahramanlığı anlatan **Çanakkale Şehitleri**'nde de 20. asır medeniyetinin yırtılan bu maskesinin altından yüzünün değil, yüzüzlüğünün ortaya çıktığını daha etkili bir dille ifade etmektedir:

Maske yırtılmasa hâlâ bize âfetti o yüz... ;/ Medeniyet denilen kahbe, hakikat, yüzüzsü.³⁰

Bununla beraber bilim ve tekniğin gücünün farkında olan Akif, **Süleymaniye Kürsüsünde** adlı şiirinde halkı birlik ve beraberliğe, güçlerini birleştirmeye davet eder:

²⁶ M. Akif Ersoy, "Cenk Şarkısı", *Sebîlürreşâd*, 17 Ekim 1912/7 Zilka'de 1330/4 Teşrînievvel 1328, c. 9, sy. 215, Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Yakın Tarihimizin Belgesi: Sebîlürreşâd Mecmuası 1908-1925, Proje Yürütücüsü: M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: Bağcılar Belediyesi 2017, 123.

²⁷ Bkz. Caner Arabacı, "Vatan Müdafaasında Bir Model Hayat: Millî Mücadelede Akif", *Mehmet Akif Ersoy'a Saygı*, ed. Mehmet Bayyığıt, Balıkesir, 2022, s. 185; <https://safahat.diyaret.gov.tr/PoemDetail.aspx?bID=13&pID=127> (Erişim: 30.10.2021)

²⁸ Bkz. M. Akif Ersoy, *Safahat*, nşr. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: Bağcılar Belediyesi, 2014, s. 176, 403, 430.

²⁹ Ersoy, "Hakkın Sesleri", *Safahat*, 162.

³⁰ Ersoy, "Çanakkale Şehitleri", *Safahat*, 355.

Müslüman! Fırka belasıyla zebun bir kavmi;/ Medenî Avrupa üç lokma edip yutmaz mı?³¹
Akif'in medeniyeti tek dışı kalmış canavara benzetmesinden, onun medeniyet, bilim ve tekniğe itiraz ettiği sonucu asla çıkarılamaz. Bilakis o çağdaş medeniyet, bilim ve tekniğe hayrandır. O esasen bu imkânların insanlığın yararına değil de zulüm ve sömürüye alet edilmesine karşıdır.³²

Akif yine **Gölgelerde** yayınlanan, Aralık 1918 tarihli "Hâlâ mı Boğuşmak" başlıklı şiirinde, yüzsüz ve arsız bir medeniyetin saldırganlığı karşısında, milletin birbirine girerek kendi maneviyatını sarsıp devletini tehlikeye maruz bırakmasını en şedit bir dille eleştirir, birlik ve beraberlik çağrısı yapar:

Post üstüne hem kavgaların hepsi nihayet;/ Hâlâ mı boğuşmak? Bu ne gaflet, ne rezalet!³³

Akif'in İstiklal Marşı'nda çağdaş medeniyeti temsil eden Batı'yı tek dışı kalmış canavara benzetmesi, sonuçları itibariyle yerinde bir teşbihtir. Manevî değerlerden arındırılmış maddî güç yırtıcıdır, hayvanîdir. Bununla birlikte sanıldığı kadar da güçlü değildir. Nitekim maddî kuvvet üstünlüğüne dayanan Avrupa, I. Dünya Savaşı'ndan sonra çürümüştür. O nedenle bir taraftan sırtlanları aratmayan vahşiliği, diğer taraftan, yıllarca süren savaşlar sonucu duçar olduğu yıpranmışlığı ve yorgunluğu tasvir etmesi bakımından Akif'in onu "tek dışı kalmış canavar"a benzetmesi tamamıyla yerinde bir teşbihtir.

2. İstiklal Marşında Millet/Irk Kavramı

Akif; milletine seslenerek İstiklal Marşı'na "Korkma..." diyerek başlamış, dörtlüğün devamında "al sancağa" işaretler; "o benim milletimindir" demiştir. O burada millet kavramıyla aynı mefkûre, aynı ülkü ve ortak değerler etrafında bir araya gelmiş Müslüman Anadolu topluluklarını kasteder. O sebeple İstiklal Marşı boyunca hep bu milleti bir arada tutan ortak değerleri işleyecektir. O "millet" tabiriyle asla belli bir ırkı ya da etnik grubu kastetmez. **Çanakkale Şehitleri** ruhuyla yazılan **İstiklal Marşı** için böyle bir iddia hem Akif'in İslamcı geçmişine hem de istiklal mücadelesini kuşatan tarihi gerçekliklere ters düşer. O "... Kahraman ırkıma bir gül, ne bu şiddet, bu celal..." "... ırkıma yok izmihlâl" derken de belli bir kavmi ya da ırkı yüceltmez. Bilakis yine aynı mefkûre etrafında bir araya gelen, milli mücadele yıllarında omuz omuza çarpışan Müslüman Anadolu topluluklarını kasteder. Bununla birlikte bu tür vurguların zihinde ilk çağrıştırdığı topluluğun, tarihte 16 devlet kuran; farklı din, dil ve ırklara aidiyetlikleri bulunan milletleri hak ve adaletle yöneten, 17. devletini kurmak için işgal altındaki vatan topraklarını kurtarmak üzere istiklal mücadelesi veren ve bu mücadeleyi yöneten Türk milleti olduğu da inkâr edilemez.

Her şeye rağmen Akif'in burada "Kahraman Irk" diye tabir ettiği kavramın içeriğini, yine de, buhranlı yıllarda kaleme aldığı şiirlerinde aramak daha isabetli olacaktır. Akif daha önce Balkan Savaşları yıllarında kaleme aldığı **Hakkın Sesleri**'nde bu ırkı/milleti; "üç yüz elli milyon ruh" diye açıklar:

Tecellî etmedin bir kerre, Allah'ım, cemâlinle!;/ Şu üç yüz elli milyon ruhu öldürdün celalinle!³⁴

Akif burada açık bir dille, İstiklal Marşı'nda ise Hilâl imgesi üzerinden Yüce Rabbe, Türk milletine karşı hissettirdiği öfkeli tavrından dolayı serzenişte bulunur. Ancak o dönemin ulus devlet fikriyle gelişen kavmiyet/ırkçılık düşüncesine şiddetle karşı çıkar. Kendisi de ırk olarak Arnavut olmasına rağmen Arnavut kavmiyetçiliği/ırkçılığı yapmaz, II. Meşrutiyet'in ardından

³¹ <https://safahat.diyaret.gov.tr/PoemDetail.aspx?bID=7&pID=53&key=zeibun>, (Erişim: 30.10.2021)

³² Mehmet Kaplan, *Milli Kültür*, 9.

³³ Ersoy, "Gölgeler", *Safahat*, 385.

³⁴ <https://safahat.diyaret.gov.tr/PoemDetail.aspx?bID=8&pID=54&key=cel%C3%A2linle>, (Erişim: 30.10.2021)

gelişme alanı bulan siyasî ve ideolojik akımlar arasında İslâmcılık diye anılan akım içerisinde yer alır. Safahat'ta "kavmiyet" ve "milliyet" kavramlarını birbirinden ayırır, bunlardan "ırkçılık" manasını verdiği ilkine İslâm'a aykırı olduğu ve devletin parçalanmasına sebebiyet vereceği için karşı çıkar.

Köken olarak Arnavut bir babanın ve Buharalı Türk bir annenin oğlu olan ve İstanbul'da dünyaya gelen Akif özellikle 1912 Balkan Savaşları sırasında Osmanlıya başkaldıran kendi kavmi için şöyle yazar:

Hani, milliyyetin İslâm idi... Kavmiyyet ne!;/ Sarılıp sımsıkı dursaydın a milliyyetine.

"Arnavutluk" ne demek? Var mı şerîatte yeri?;/ Küfr olur, başka değil, kavmini sürmek ileri!

Arabın Türke; Lâzım Çerkese, yâhud Kürde;/ Acemin Çinliye rüchânı mı varmış? Nerde!

Müslümanlık'ta "anâsır" mı olurmuş? Ne gezer!;/ Fikr-i kavmiyyeti tel'în ediyor Peygamber.³⁵

Bu beyitler Akif'in hem millet derken neyi kastettiğini hem de kavmiyet fikrine bakışını net biçimde açıklamaktadır.

"Korkma..." diye milletine seslenerek İstiklal Marşına başlayan Akif, hemen ardından, ölüm kalım mücadelesi veren milletini, engin tarihine ve kahramanlıklarına vurgu yaparak cesaretlendirmeye çalışır. Akif'e göre o öyle bir millettir ki;

Son neferine kadar yurdunu savunacak kadar yiğittir. Tarihi göz kamaştıran kahramanlıklarla doludur. Bu yüzden "kahraman" sıfatını herkesten fazla hak etmektedir. İstiklal onun hakkıdır; çünkü Hak'tan başka kimseye boyun eğmez, eğmemiştir, eğmeyecektir de. Hürriyetine düşkündür; tarihinde esaret görmemiştir. İşte böyle bir milleti izmihlale uğratabileceğini düşünen emperyalistler boş hayal peşindedirler.

Şimdi, İstiklal Harbinden zaferle çıkan bu milletin mayasını oluşturan dinî ve millî değerlere geçebiliriz.

3. İstiklal Marşında Yer Verilen Dinî ve Millî Değerler

3.1. Dinî Değerler

Akif İstiklal Marşında doğrudan "Din" kavramının yanı sıra dinin; inanç, ibadet ve ahlak temelinde esaslarını oluşturan bazı temel değerlerine de işaret eder. Bu bağlamda "Hak", "İlah", "İman", "Şehadet", "Ezan", "Mabed", "Arş", "Cennet", "Helal"... gibi dinin temel değerlerine atıfta bulunur. İstiklal Marşında yer verilen bu temel değerleri biraz daha yakından tanıyalım.

3.1.1. Din

Dinin üstün değerlerinden biri, insan ruhunu yücelten "kutsiyet" duygusunun en büyük kaynağı olmasıdır.

Akif "Din" kavramını sekizinci kıtada "Bu ezanlar-ki şehadetleri dinin temeli" dizesiyle bahis konusu eder. Burada "Din" ile doğal olarak Türk milletinin bin yıllık aşkın tarihine yön veren İslamiyet'i kasteder. Türk tarihinde "Din", "Vatan", "Millet" ve "İstiklâl" mefkûreleri asırlarca birlikte var olmuş ve birlikte yaşamıştır. İslâmiyet'in temelindeki "birlik" (tevhit), "hak/adalet", "ezel" ve "ebed" fikri "devlet-i ebed-müddet" inancını doğurmuştur. İstiklal Marşına yansıtıldığı üzere İstiklâl Savaşı'nın kazanılmasında da dinî değerler önemli bir rol oynamıştır. Bu sebeple milleti gibi kendisi de dinine bağlı olan İslam şairi Akif, söz konusu dörtlükte hem kendisinin hem de milletin duygularına tercümanlık yaparak Yüce Allah'a şöyle niyaz eder:

Ruhumun senden İlahî şudur ancak emeli;/Değmesin, mabedimin göğsüne namahrem eli;

Bu ezanlar -ki şehadetleri dinin temeli;/ Ebedi yurdumun üstünde benim inlemeli.

³⁵ Ersoy, "Hakkın Sesleri", *Safahat*, 165-166.

Maalesef Kurtuluş Savaşı ruhundan uzaklaştığı bazı dönemlerde din ve dinî temaların işlendiği bu ve bundan sonraki iki dördlük İstiklal Marşı'nın tamamının okunduğu radyo programlarında ve bazı münasebetlerde atlanarak unutturulmaya çalışılmıştır.³⁶ Bütün bu aykırı teşebbüslere rağmen bugüne kadar necip Türk milleti ne mabedinden ne de ezanından vazgeçmiştir.

3.1.2. Hak (Tevhit)

Hak kavramı, ikinci kıtanın "Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl" mısraında iki defa geçerken, aynı dize son kıtada da tekrarlanmıştır. Bir de "Allah" anlamında beşinci kıtada "Hak" sözcüğüne yer verilmiştir. İkinci dördlükte ve son kıtada "Hak" kelimesinde cinas vardır ve iki farklı manada kullanılmıştır. İlkinde hak-hukuk ve adalet anlamında, ikincisinde ise "Allah" manasında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Allah İslam inanç sisteminde en temel kavramdır ve eşi benzeri olmayan Tanrı'yı ifade eder. Tanrının birliği inancı tevhitir. Buna göre kulluğu ve tapınmayı hak eden yegâne tanrı Allah'tır.

Akif yukarıda işaret edilen dizede istiklâl kavramı ile Hak kavramı arasında bir münasebet kurar. Şöyle ki Türk milleti tarihinde Hak'tan başka bir güce boyun eğmemiş, esaret altına girmemiştir. İstiklal onun karakterinin ayrılmaz bir parçasıdır. Ayrıca Hakk'a olan bağlılığı istiklal mücadelesini bir görev olarak onun omuzlarına yüklemektedir. Asıl esaret Hak'tan başkasının hizmetine girmektir.

Hak tabirinin yer aldığı kıtada milletimizin iki karakterine işaret edilmiştir; inanç ve kahramanlık. Bu iki karakteri Türk milletine istiklali hak ettirmektedir. Millet istiklali için ciddi tehdit oluşturan hayasızca akınları bu iki karakterinden aldığı güçle bertaraf edecektir. Zaten devam eden iki dördlükten ilki milletin yiğitliğini ve kahramanlığını dile getirirken, diğeri, imanın gücünü öne çıkarmaktadır:

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım;
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!
Kükremiş sel gibiyim; bendimi çiğner, aşarım;
Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım.

Garb'ın afakını sarmışsa çelik zırhlı duvar;
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var.
Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imanı boğar,
"Medeniyet!" dediğin tek dişi kalmış canavar?

Bu kıtalarda Akif, o sırada Sakarya-Kütahya cephesinde bütün varlığıyla ölüm kalım mücadelesi veren, milletin her türlü maddî/manevî gücünü arkasında hisseden, **Çanakkale Şehitleri**'nde;

"Sana dar gelecek makberî kimler kazsın;/ Gömelim gel seni tarihe, desem sığmazsın"³⁷

dizeleriyle anlattığı kahraman ordumuzu ve arkasındaki milletimizi konuşturmuştur. Bu beyitlerin yer aldığı kıta, daha sonra, millî mücadele yıllarının ıstıraplı ve elemli günlerin unutulmaması adına, "Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım" dizeleriyle başlayan üçüncü kıta, istiklal mücadelesinin en zorlu hatlarında yer alan Kütahya adına çıkarılan hatıra kartpostalına yazılacaktır.³⁸

Akif beşinci kıtada; "Doğacaktır sana vadettiği günler Hakk'ın... Kim bilir belki yarın, belki yarından da yakın" dizeleriyle umutsuz olmak için her türlü sebebin mevcut olduğu kritik bir anda millete, onu düşüğü yerden kaldırarak yeniden tarihteki yerini aldırtacak inancı ve

³⁶ İhsan Ünuvar, *Büyük Doğu*, I/53, 1 Kasım 1946, 8; İhsan Hancıoğlu, *Ehli Sunnet*, III/ 73, 1 Aralık 1949, 15.

³⁷ Ersoy, "Âsım", *Safahat*, 357.

³⁸ Bkz. Bu çalışma, EK-3.

umudu aşılır. Bursa'nın kurtuluşu dolayısıyla çıkartılan hatıra kartpostallarına bu dizenin yer aldığı beşinci kıtanın yazılmış olması bundandır.³⁹

Akif, "Hakk'ın vadettiği günler" derken de Yüce Allah'ın şu âyetlerine atıf yapmış olmalıdır:

"Gevşemeyin, üzülmeyin; eğer inanıyorsanız, hiç şüphesiz, üstün gelecek olan sizlersiniz." (Al-i İmran 139);

"Allah şöyle yazmıştır: Elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz." (Mücadele 22);

"Allah, içinizden iman edip iyi işler yapanlara öncekilere verdiği gibi onlara da yeryüzünde hâkimiyet vereceğini, onlar için seçtiği dinlerinin yerleşip yayılmasını sağlayacağını, korkularını güvene döndüreceğini vadedmiştir. (Der ki) Çünkü onlar bana hiçbir şeyi ortak koşmaksızın kulluk etmektedirler..." (Nur 55).

Akif, Hak kavramı dışında "Allah" anlamında yedinci dörtlükte bir yerde "Hüda", sekizinci dörtlükte bir yerde de "İlahî (Tanrım)" tabirlerine yer verir. Bunlarla doğrudan Allah'a niyaz ederek O'nun yardımını diler.

Canı, cananı, bütün varımı alsın da Hüdâ;

Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüda.

Ruhumun senden, İlahî, şudur ancak emeli;

Değmesin mabedimin göğsüne namahrem eli!

Balkan savaşlarında alınan yenilgiler sonucunda umutsuz bir tablo çizen Akif, bu münasebetle yazdığı **Hakkın Sesleri**'nde Allah'a münacatında sitemkâr bir üslup kullanırken, burada, dinî hisleri ve inançları vesile kılarak gayreti ilahîyi harekete geçirmeyi amaçlar. Bununla beraber İstiklal Marşı'nı "Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklal" dizesiyle bitirmesi, milli mücadelenin zaferle sonuçlanacağına duyulan güçlü bir ümidi çağırıştır. Milli Mücadele yılları ıstıraplı ve çileli günlerdir. Nitekim Süleyman Nazif 1920'de Darülfünûn'da verdiği bir konferansta memleketin maruz kaldığı felâketleri;

Tarabgâhı vatan bir mahşeri hicrana dönmüştür;/ Bu gülşenden geçerken ah eder bâd-ı saba ağlar.

dizeleriyle ifade eder.⁴⁰

İşte Akif, neticenin şüpheli olduğu bir zamanda; "Hakkıdır Hakka tapan milletimin istiklâl" vurgusuyla millete umut aşılamış, iman ve itikadına kuvvet vermiş, maneviyatını yükseltmiş, gücüne güç katmıştır.

3.1.3. İman

Âkif, İstiklâl Marşı'nda bütün mukavemet unsurlarını "iman" kavramı etrafında toplar.⁴¹ "İman" kavramına dördüncü kıtanın;

Garb'ın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar;/ Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var.

dizelerinde yer verir. İstiklal Marşı'nın bu dörtlüğü İstiklal Harbi kartpostallarından Uşak hatırasına işlenmiş olan⁴² bu beyitte Akif Türk milletine şanlı tarihinde kahramanlık destanları yazdırtan asıl güce; iman gücüne vurgu yapar. "İman" tabiriyle yine İslam inancını kasteden Akif burada, Türk ordusunun savaşlarda gösterdiği galibiyet ve üstünlüğün gerisinde yatan "iman" gücü karşısında emperyalist Batı güçlerinin sahip olduğu bilim ve teknolojinin bir kere daha yenilgiye uğratılacağı öngörüsünde bulunur. Nitekim o bu öngörüsünde yanılmamıştır. Akif, aynı duyguları **Çanakkale Şehitleri**'nde de şöyle dile getirmişti:

³⁹ *İstiklal Şairimiz Mehmet Akif*, Haz. Mustafa İsmet Uzun, İstanbul: Bağcılar Belediyesi, 2011, 149, Ayrıca bkz. Bu çalışma, EK-2.

⁴⁰ Aslan Tufan Yazman, *Atatürk'le Beraber*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1969, 109-110.

⁴¹ Krş. D. Mehmet Doğan, *Camideki Şair Mehmed Akif*, Ankara: Yazar Yayınları, Ocak 2009, 105.

⁴² Bkz. Bu çalışma, EK-8.

Top tüfekten daha sık, gülle yağın mermîler;/ Kahraman orduyu seyret ki bu tehâde güler!

Ne çelik tabyalar ister, ne siner hasmından;/ Alınır kal'â mı göğsündeki kat kat îman?

Hangi kuvvet onu, hâşâ, edecek kahrına râm?;/ Çünkü te'sis-i İlâhî o met'n istihkâm.

Çanakkale Şehitleri'nde müstahkem kaleye benzettiği iman gücünü, İstiklal Marşı'nda serhat imgesiyle ifade eder. Onun "Benim iman dolu göğsüm gibi, serhaddim var" dizesinde iman dolu göğüsler, kuşkusuz, bütün umudunu bağladığı Mehmetçiğin ve Mehmetçiği bütün varlığıyla destekleyen milletimizin göğüsleridir. Mehmetçiğin Çanakkale savaşlarında gösterdiği eşsiz kahramanlık destanıyla heyecanlanan Akif, o destanı yazan yiğitleri, "Bedr'in aslanları ancak bu kadar şanlı idi!" diyerek âdeta, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) komutasında ölüm kalım mücadelesi veren "Bedir" gazileriyle bir tutar.

Öyleyse Türk milletinin istiklal mücadelesinde elde ettiği başarının en büyük sırrı, göğsündeki imanı idi. Garp (Batı) maddi silâhlarının üstünlüğüne güvenerek Osmanlı Devletinden geriye kalan son vatan parçası Anadolu'ya karşı hayasız bir saldırı başlatmıştır. Düşman kuvvetlerinin teknolojik üstünlüklerine karşın, Türk milletinin sarsılmaz imanı vardır. İnanç yoksa insanî değerlerden yoksun teknolojik güç tek başına başarıyı getiremez. Bu nedenle İstiklâl Savaşı'nın kazanılmasında inancın büyük rolü olmuştur. Zaten sömürgeci Avrupa devletleri de Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra askeri güç bakımından üstünlüğünü kaybetmiştir.

3.1.4. Arş

Sözlükte "yüksek yer, taht" gibi anlamlara gelen Arş, Allah ile ilişkisi bakımından O'nun hükümlerinin bir sembolü olmakla beraber esasen mahiyeti tam olarak bilinmeyen metafizik bir varlıktır. Arş kavramı İstiklal Marşı'nda şehidin seslenişini dile getiren dokuzuncu kıtada yer alır:

O zaman vecd ile bin secde eder -varsa- taşım;

Her cerîhamdan, İlâhî, boşanıp kanlı yaşım,

Fıskırır rûh-i mücerred gibi yerden na'sım;

O zaman yükselerek Arş'a değer, belki başım.

Bir görüşe göre Arş, şekil ve mahiyeti bilinemese de göklerin üstünde maddi bir varlık olarak düşünülmüştür.⁴³ Bununla beraber Akif'in Arş'ı en yüksek makamı temsil eden bir imge olarak kullandığı da söylenebilir. Buna göre Arş, Allah'a ait yüce makam anlamında kullandığı düşünülebilir. Fakat anlam kavramın metafizik boyutu dikkate alınarak bu imgeyi Gayb-Allah inancına bağlamak daha isabetli görünmektedir.

Bu dörtlük İstiklal Harbi hatıra kartpostallarından İstanbul hatırasında, İstanbul'un Fatih Fatih Sultan Mehmet Hanın türbesinin üstüne yerleştirilmiştir.⁴⁴

3.1.5. Kelime-i Şehadet

Sekizinci kıtada din ve dinin en önemli sembolleri arasında yer alan mabet, ezan ve kelime-i şehadet değerleri öne çıkarılır. Orada "Bu ezanlar ki şehâdetleri dînin temeli..." dizesinde şehadetle kastedilen; "Şehadet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur. Yine şehadet ederim ki Muhammed O'nun kulu ve resulüdür." mealindeki "Eşhedü en lâ ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve resûlüh" sözleriyle bilinen kelime-i şehadettir. Akif dinin temeli derken, dini literatürde İslam'ın ilk şartı olarak öğretilen bu sözlerin aynı zamanda kelime-i tevhidi de içerdiğini ve tevhidin (Allah'ın birliği inancı) İslam inancının temelini teşkil ettiğini söylemek istemiştir.

⁴³ Arş ile ilgili geniş bilgi ve tartışmalar hakkında bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Arş", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, III, 406-409.

⁴⁴ Bkz. Bu çalışma, EK-6.

3.1.6. Mâbed

Arapça ibâdet masdarından türetilen ve “ibadet edilen yer, ibadethane” gibi anlamlara gelen mabed, bir dine bağlı olanların toplu olarak veya tek başlarına ibadet etmeleri için yapılmış özel mekân ifade etmektedir.⁴⁵

Akif, dinin ibadet merkezlerini temsil eden mabed kavramını sekizinci kıtada zikreder. Ruh, din, mabed, ezan, şehadet gibi dinî kavramların en yoğun olarak işlendiği bu kıta, İstiklal Harbi kartpostallarından İzmir hatırasına işlenmiştir.⁴⁶

Bir dinin mabetleri, mensupları nazarında en kutsal mekânları temsil eder. Mabetlere sığınanlar dokunulmazdırlar. Mabetlerin himayesi ce savunması için Müminler canlarını seve seve verirler. Mabedin bulunduğu ve ezanın okunduğu topraklar Müslüman yurtlarıdır. Bu sembollerin korunması ve yaşatılması aynı zamanda vatanın korunması anlamına gelmektedir. Müslümanların bu hassasiyetlerini bilen sömürgeci güçler, işgal ettikleri İslam yurtlarında mabetleri ilk hedefler olarak seçerler, mabetlerin dokunulmazlığını ihlal ederek onları Müslümanların gözünde değersizleştirmeye çalışırlar.

Akif burada mabed kavramını, biri mecazi, diğeri hakiki olmak üzere iki anlamda kullanır. Hakiki anlamda Müslümanların ibadet mekânları olan camileri/mescitleri kastederken, mecazi anlamda bütün yurdu, korunması ve savunulması gereken mabet olarak görür. Nitekim Balıkesir'in işgalinin yıldönümü dolayısıyla Ankara'da yazdığı (30 Haziran 1922), İstiklâl Marşı'ndaki ses ve muhtevayı hatırlatan bir şiir parçasında, kaybedilen topraklar için:

“Ey benim her taşı bir mabedi iman yurdum!;/ Seni er geç bana mutlak verecek mabudum.”⁴⁷

der, kaybedilen toprakları geri almaya olan inancından ve umudundan bir şey kaybetmez.

3.1.7. Ezan

İslam ülkelerinde günde beş vakit mabetlerin/camilerin minarelerinden vaktin namazına bir çağrı olarak yükselen ezan, zamanla dinin sembolü haline gelmiştir. Şehadetleri dinin temeli olan ezanların yükseldiği minareler, bir anlamda göklere doğru kaldırılmış şahadet parmağıdır.

İstiklâl Marşı'nda bayrak gibi ezan da bağımsızlık sembolü olarak zikredilir. Akif ezana atıfta bulunmakla kalmaz, Müslümanlığın kanıtı olan kelime-i şehadeti ayrıca zikreder. O ezana atıfta bulunmakla, Türkiye'nin dinî-kültürel kimliği konusunda çok etkili bir yaklaşım ve tavır ortaya koyar. Ezanların şehadetlerinin dinin temeli olduğu ve sonsuza kadar yurdun üstünde inlemesi, heyecanla okunması gerektiğini belirtir. Ezanın şehadetlerinden birincisinde (Eşhedü en lâ ilâhe illallah) “Allah'tan başka tanrı olmadığına şahitlik ederim” denilmekte; ikincisinde ise, “Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şahitlik ederim” denilmektedir (Eşhedü enne Muhammeden Resulullah). Bir insan bu iki ibareyi söylemekle -yani kelime-i şehadet getirmekle- Müslüman olur.⁴⁸

Ezana, İstiklal Marşı'nın dokuzuncu kıtasının biraz evvel zikredilen dizelerinde yer verilir. Bu kıtada konuşan şehittir. Adeta lisan-ı haliyle der ki: Ben vatan toprağı üzerinde bu kutsal değerler yaşasın, bayraklar inmesin, ezanlar dinmesin diye en değerli varlıklarım; canımdan ve cananımdan vazgeçtim. Öldükten sonra ezan seslerini işitirsem, yaramdan kanlar aka aka mezarımdan kalkarak ruhen göklere yükselirim ve başım, göklerin de ötesinde bulunan Arş'a değer. Şehitler doğrudan doğruya cennete giderler. Bundan dolayı, onlar din ve vatan uğruna ölmekten korkmazlar.

⁴⁵ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Güç, “Mâbed”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, XXVII, 276-280.

⁴⁶ *İstiklal Şairimiz Mehmet Akif*, Haz. Mustafa İsmet Uzun, 192. Ayrıca bkz. Bu çalışma, EK-1.

⁴⁷ Ersoy, “Nazım Parçaları (Safahat Dışında Kalmış Şiirlerinden)”, *Safahat*, 457.

⁴⁸ Doğan, *Camideki Şair Mehmed Akif*, 105.

Vatan savunması bağlamında ezanın değeri sadece Akif'in şiirlerinde görülmez. Büyük Taarruz harekâtını 26 Ağustos 1922 adlı yapıtıyla şiire döken Yahya Kemal Beyatlı da ezan imgesine vurgu yapar:

Şu kopan fırtına Türk ordusudur yâ Rabbi!;/ Senin uğruna ölen ordu budur yâ Rabbi!
Tâ ki yükselsin ezanlarla müeyyed nâmın;/ Galib et, çünkü bu son ordusudur İslâm'ın.⁴⁹

İstiklal Marşı'nda buraya kadar anlatılanlardan başka cennet, helal, ruh gibi daha başka dinî terimlere de işaret edilmiştir. Burada, çalışmanın hacmini daha fazla zorlamadan öne çıkarılan dinî değerlerin kısa değerlendirmesiyle iktifa edip Millî Değerler'in izahına geçmek uygun olacaktır.

3.2. Millî Değerler

3.2.1. Vatan

Vatan, kişinin doğduğu, yaşadığı, siyasal/duygusal yönden bağlı olduğu toprak parçasıdır. Türkçede ayrıca yurt ve ülke sözcükleriyle de ifade edilir.

Akif ilk dörtlükte “Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;/ Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak” dizelerinde yurt sözcüğüyle vurgu yaptığı vatan kavramına, farklı bağlamlarda altı yerde daha değinir. Bunların üçünde yurt, üçünde de vatan sözcüğünü kullanır. İstiklal Marşı'nın bayrak ve vatan vurgusunun yapıldığı ilk kıtası istiklal mücadelesindeki etkin rolünü ifade için İstiklal Harbi hatıra kartpostallarından Eskişehir Hatırasına işlenmiştir.⁵⁰

Akif için vatan sadece bir toprak parçasından ibaret değildir. O uğruna can verilecek, şehadet şerbeti içilecek kutsal bir mekândır. O yüzden “Bastığın yerleri ‘toprak!’ diyerek geçme, tanı!;/ Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı”, yine, “Şühedâ fişkıracak, toprağı sıksan şühedâ!” dizelerinde o toprakların şehitlerin kanlarıyla vatan yapıldığına vurgu yapar. Bu tam da dostu Mithat Cemal Kuntay'ın “**On beş yılı karşılarken**” adlı şiirinde;

Bayrakları bayrak yapan üstündeki kandır;/ Toprak eğer uğruna ölen varsa vatandır;
beyitleriyle dile getirdiği şeydir.

Vatanın asıl sahipleri şehitlerdir. Onlar vatan yaptıkları bu toprağı evlatlarına miras bırakmışlardır. Atalardan miras alınan vatan toprağını evlatlarının terk edip düşmanlarına bırakması, onların ruhaniyetlerini incitir. Ayrıca şehitlerin kanlarıyla sulanmış vatanın bir emsali daha bulunmadığından paha biçilemez, dolayısıyla alınıp satılmaz. Bu yüzden vatana yönelik saldırılar ve işgal hareketleri yine şehitlik/gazilik emeliyle püskürtülmelidir.

Akif, ataların kanyla sulanmış bir vatan toprağını, müminler için en yüce amacı temsil eden cennete benzetmiş ve “Verme, dünyaları alsan da, bu cennet vatanı” demiştir. Bırakın vermeyi, ona göre bu cennet vatan, uğruna cânın, cânânın, bütün varlığın feda edilmesini hak etmektedir: “Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki fedâ?”

Akif vatanla ilgili duygularını bir dilekle tamamlar:

“Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Hudâ;/ Etmesin tek vatanımdan beni dünyâda cüdâ.

İstiklal Marşı'nda vatanı, adeta altında boydan boya şehitlerin yattığı bir kabristana benzeten Akif, bu teşbihi diğer bazı şiirlerinde daha açık bir ifadeyle dile getirir. Mesela **Hakkın Sesleri**'nde der ki:

Ah! Karşımda vatan nâmına bir kabristân;/ Yatıyor şimdi... Nasıl yerlere geçmez insân?

Şu mezârlar ki uzanmış gidiyor, ey yolcu;/ Nereden başladı yükselmeye, bak, nerde ucu.

Süleymaniye Kürsüsünde'de de şöyle der:

Dışı baştanbaşa bir nesl-i kerîmin yâdı;/ İçi boydan boya milyonla şehîd ecsâdı

⁴⁹ Yahya Kemal Beyatlı, *Eski Şiirin Rüzgârıyla*, İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 2017, 88.

⁵⁰ Bkz. Bu çalışma, EK-5.

Akif İstiklal Marşı'nda etkileyici bir üslupla vatan mahrumiyetini esasen bütün millî ve dinî değerlerden mahrumiyete eşdeğer görür. O, bir milleti millet yapan değerlerin başında vatani görür. Diğer değerlerin ancak vatanla birlikte var olabileceğini dile getirir. Ona göre bir insan için en büyük yoksulluk, vatanından uzak (cüda) kalmaktır. Kişi canını veya cananını kaybederse, vatan ve milletim sağ olsun der, teselli bulur. Ama vatanını kaybederse, milletinin varlığı da tehlikeye düşer. Burada vatanın can ve canandan üstün olduğu inancı vardır. İnsan, ancak böyle bir inanca sahipse vatani için ölümü göze alır. Vatani savunup kurtaracak olanlar, o vatanın asıl sahipleridir. Akif'in bu düşüncesini bayraklaştıran, onun **Hakkın Sesleri**'nde (27 Mart 1913) yer verdiği;

Sâhipsiz olan memleketin batması haktır;/ Sen sâhip olursan bu vatan batmayacaktır.⁵¹
dizesidir.

3.2.2. Bayrak

Bayrak bir milletin bağımsızlığının ve birliğinin simgesidir. Sancak ile de tabir edilir. Türk bayrağının rengi kırmızıdır; Mithat Cemal Kuntay'ın da yukarıda geçen beytinde işaret ettiği gibi vatan uğrunda can veren şehitlerin kanını temsil eder.

Akif için bayrak vatan evlatlarının birlik ve beraberlik rehberidir. Birinci dörtlükte bayrağa "al sancak" tabiriyle işaret ederken, beş mısralı son kıtada ise doğrudan "bayrak" tabirini kullanır. Al sancak/bayrak, milletimizin bağımsızlık sembolüdür. Bayrağın al rengi şairde ocaklardan yükselen alev intibayı uyandırmış ve Türk milletinin asla izmihlale uğratılmayacağını vurgulamak için ona "Bu alev sönmez" dedirtmiştir. Çünkü o alev her daim yakıt atılarak tutuşturulan Türk ailesinin evindeki ocaktır. Yurdun üstünde tüten en son ocak kaldıkça, bu bayrağın alevi de şafaklarda dalgalanacaktır. Akif, bu benzetmeyle "bayrak" ile "millet" arasındaki bağlantıyı sanatkârane bir şekilde ifade etmiştir.

Türk bayrağında dikkati çeken diğer bir sembol yıldızdır. İstiklal Marşı'nda bayrak üzerindeki yıldız ile gökteki yıldız eşleştirilmiştir; gökteki yıldız kimsenin eli dokunamayacağı gibi, "Türk milletinin yıldızı" olan al bayrağın yıldızına da kimse dokunamaz. "Parlayacaktır" ifadesinin çağrışımıyla burada gökteki en parlak yıldız olan çoban yıldızı da kastedilmiş olabilir. Nasıl ki çoban yıldızı yolunu kaybetmişlere yol gösteriyor, yönünü bulmasına yardımcı oluyorsa, aynı şekilde al bayrak da rehber vazifesi görerek aynı mefkûreyi paylaşan vatan evlatlarını aynı yöne sevk etmekte ve güçlerini birleştirmek üzere bir yerde toplanmalarını sağlamaktadır.

Akif'in bayrağı temsil için kullandığı üçüncü bir sembol de hilaldir. Bayrağı sembolize eden Hilal ikinci ve sonuncu dörtlüklerde olmak üzere iki yerde geçer. İlk geçtiği yerde Hilâl kaşları çatık, öfkeli ve hüzünlü bir figüre benzetilir. Adeta al bayrak; cennet vatanın yabancı işgali karşısında şanına yakışan kahramanlığı gösteremeyen Türk millete öfkeli ve küskündür. Son dörtlükte ise artık Türk milleti kendisine yakışanı yapmış ve iman dolu yüreğini siper edip cennet vatanına yönelik o hayasızca akınları durdurmuş, kendisini yaşatan değerleri ile izmihlale duçar olmaktan kurtulmuş, al bayrağın şafaklarında alevler gibi dalgalanabileceği bir yurdu millete hediye etmiştir.

Hilal'deki bu hüznü ve umutsuzluk haline Balkan savaşlarında işgal edilen Edirne'nin durumu ve milletin milli mücadelenin ilk yıllarında kendisinden beklenen direnişi gösterememesinin yol açtığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden o hazin günleri temsilen İstiklal Harbi Kartpostallarından Edirne adına basılan hatıra kartpostalına İstiklal Marşının bu ikinci kıtası işlenmiştir.⁵²

Akif burada "Hilâl" sözcüğünü mecazen İslamiyet anlamında da kullanmış olabilir. Arap harfli yazılışlarına baktığımızda "hilâl" kelimesi, "Allah" lafzının harflerini taşımaktadır. Buna

⁵¹ <https://safahat.diyaret.gov.tr/PoemDetail.aspx?bID=8&pID=57&key=batmayacakt%C4%B1r>

⁵² Bkz. Bu çalışma, EK-4.

göre hilâl Allah'ı, dolayısıyla İslamiyet'i temsil etmektedir, denebilir. Zaten Kurtuluş Savaşı da salîb (haç) ile hilâlin (İslamiyet) mücadelesi olarak değerlendirilmektedir.⁵³ Nitekim Akif **Çanakkale Şehitleri**'nde bunu "Sen ki, son ehl-i salîbin kırarak savletini,..." dizeleriyle açıkça ifade ederken, **Hakkın Sesleri**'nde de Hilal-Salib karşıtlığına/mücadelesine dikkat çeker:

Ezanlar sustu. . . Çanlar inletip durmakta âfâkı;/
Yazık: Şark'ın semâsından Hilal'in geçti işrâkı!
Zaman artık Salîb'in devr-i istilâsı, ilhâkı;/
Fakat yerlerde kalmış hakların ferdâ-yı ihkâkı;/
Ne doğmaz günmüş ey acizlerin kudretli Hallak'ı

Akif; "Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın/Kim bilir, belki yarın... belki yarından da yakın" dizeleriyle zaferin yakın olduğunu, "Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl;/ Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl" beytiyle de his kablelvuku neviden, istiklal mücadelesinin zaferle sonuçlandığını bildirmiştir. İstiklal Marşı'nda yeis halinin, sarsılmaz iman ve yiğitlik sonucu nasıl kesin bir zafere dönüştüğünün sanatkârane bir kurgusuna tanık olmaktadır. Zira Akif, Hakk'ın vadettiği parlak geleceğin yakın olduğuna vurgu yaptığı bu dizeleriyle Türk milletine en zor anında umut aşılamıştır. **Hakkın Sesleri**'nde de;

Âtîyi karanlık görerek azmi bırakmak...;/ Alçak bir ölüm varsa, emînim, budur ancak,
Ye's öyle batakıdır ki: Düşersen boğulursun;/ Ümmîde sarıl sımsıkı, seyret ne olursun!

dizeleriyle azmi bırakıp yeise düşmeyi bataklığa benzetmiş, yeis bataklığında ölenleri de alçak bir ölümle ölenlere eş değer görmüştür.

Hakkın Sesleri'ni yayımladığı 1913 yılında Balkan Savaşları'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun aleyhine sonuçlanmıştı. Bu mağlubiyetin toplumda yol açtığı umutsuzluk Akif'in şiirine de yansımıştır. Sonraki süreçte Çanakkale savaşı ve istiklal mücadelesi günlerinde elde edilen başarılar Akif'in yeniden ümitlenmesine sebep olmuştur. Nitekim Süleyman Nazif'e ithaf ettiği, 15 Nisan 1921'de Sebîlürreşâd'da yayımlanmış bir şiirinde der ki:

Garb'ın ebedî gayzı ederken seni me'yûs;/ İslâm'a göz açtırmayacak, dersen, o kâbûs;
Madâm ki Hakk'ın bize va'dettiği haktır;/ Şark'ın ezeli fecri yakındır, doğacaktır.⁵⁴

Tarih de aynen Akif'in öngördüğü biçimde yazılmıştır. Akif, eğer istiklal mücadelesine bütün ruhu ve bedeniyle tanıklık etmeseydi, Türk askerinin ve milletinin kahramanlığı kadar başkumandanın da feraset ve kabiliyetinden bu denli emin olmasaydı, böyle bir öngörüde bulunamaz, ölüm kalım mücadelesinin tam ortasında tarihe not düşen bir istiklal marşı yazamazdı.

3.2.3. İstiklal

Akif istiklal tabirini ikinci ve son kıtada olmak üzere iki yerde aynı cümle içerisinde kullanır: "Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin **istiklâl**"

Bayrak imgesinde olduğu gibi istiklal tabirinde de iki farklı durum söz konusudur. Akif, marşın ikinci dörtlüğünde istiklal vurgusu yaptıktan sonra devam eden dörtlüklerde Türk milletinin kahramanlıklardan bahsederek onları bağımsızlığına göz koyan saldırgan güçlere karşı direnmeye teşvik eder. Son kıtada ise adeta Türk milletinin yurdunu yabancı işgalinden kurtararak yeniden tam istiklaline kavuşacağına olan inancını dile getirir, bu kutlu zaferinden dolayı Türk ordusunu tebrik eder.

"İstiklal" bağımsızlığı ve özgürlüğü ifade eder. "Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl" derken Akif, istiklalın esasen doğuştan kazanılan bir hak olduğunu ancak bu hakkı sadece

⁵³ Yücel, "İstiklal Marşı", 397.

⁵⁴ M. Akif Ersoy, "Süleyman Nazif'e", *Sebîlürreşâd*, 7 Şa'bân 1339/15 Nisan 1337 (15 Nisan 1921), c. 19, sy. 476, *Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Yakın Tarihimizin Belgesi: Sebîlürreşâd Mecmuası 1908-1925*, Proje Yürütücüsü: M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: Bağcılar Belediyesi 2020, c. 19, sy. 476, s. 75.

“Hakk”ı bulan ve O’na tapan milletlerin koruyabileceğine işaret eder. Türk milletini esaret altına almak isteyen sömürgeci güçler, onun tarihini ve bu özelliğini göz ardı ettiklerinden diğer milletler üzerinde gerçekleştirdikleri emellerini Türk milleti üzerinde gerçekleştirmeye muvaffak olamamışlardır.

3.2.4. Hürriyet

Akif hürriyet kavramını marşın üçüncü ve onuncu kıtalarında bahis konusu eder. Üç yerde millet ve bayrağa atıfla “hür” kelimesini, bir yerde de “hürriyet” tabirini kullanır. Akif dördüncü kıtada "Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım" derken, milletini kasteder, milletini konuşur. Kısaca milletinin ezelden beri hür yaşadığını, hürriyetine düşkün bir millet olduğunu ve ona asla zincir vurulamayacağını dile getirir. Son kıtada da aynı vurguyu, “Hakkıdır, hür yaşamış bayrağımın hürriyet” mısraıyla Türk milletinin bağımsızlık sembolü olan bayrak imgesi üzerinden yapar.

Akif İstiklal Marşı’nda milletinin hürriyetine olan düşkünlüğü, doğadan aldığı bazı teşbihlerle ifade ederken, bağımsız ulus devletlerin ve hürriyet düşüncesinin öne çıktığı bir dönemde Yahya Kemal de, **Açık Deniz** şiirinde Türk milletinin hür yaşama iradesini coşkun deniz sembolü ile anlatır.

Akif emperyalist Batılı güçlerin Türk milletindeki bu hürriyet fikrini baskıyla ve şiddetle yok edemeyeceğini, tersine hürriyet fikrini daha da güçlendireceğini **Süleymaniye Kürsüsünde** şiirinde de şöyle dile getirir:

Saniyorlar kafa kesmekle, beyin ezmekle;/ Fikr-i hürriyyet ölür. Hey gidi şaşkın hazele!

Daha kuvvetleniyor kanla sulanmış toprak;/ Ekilen gövdelerin hepsi yarın fişkıracak!

3.2.5. Şehitlik

Şehitlik esasen dinî bir kavram olmakla beraber Türk milleti için artık millî bir nitelik de kazandığından bu başlık altında değerlendirilmesi münasip görülmüştür.

Şehitliğe altıncı ve yedinci kıtalarda değinilmiştir. Müslüman Türk milleti gazaya çıkarken hep iki amacı hedefler; ya şehitlik ya gazilik. Bizlere Anadolu’yu yurt yapan Sultan Alparslan, Ertuğrul Gazi, Osman Gazi, Orhan Gazi; Murad’lar, Yıldırım’lar, Fâti’h’ler, Yavuz’lar, Kanunî’ler ve sayısız erler, bu uğurda ya gazî, ya şehit olmuşlardır. Bu iki hedef dün olduğu gibi bugün de Türk ordusunun ve Mehmetçiğin gücüne güç katan iki değerdir. Türk milleti, her insanda fitraten var olan ölüm korkusunu bu iki değere bağlılığıyla yenerek ebedileşir.

Anadolu’nun sıradan bir toprak parçası olmadığını, şüheda kanıyla sulanmış bir vatan toprağı olduğunu her fırsatta vurgulayan Akif’in milli mücadele yıllarında iki güzellikten biri olan şehitlik mertebesini hatırlatması, askerî maneviyatını yükseltmek bakımından yerinde bir hatırlatma olmuştur. Bu vatan, on binlerce şehit tarafından kazanılmış ve korunmuştur. İnsan ona bakarken toprağı değil, altında kefensiz yatan binlerce şehidi görmelidir. Burada vatan ile şehitler (şühedâ) arasındaki münasebete vurgu yapılmıştır.

Akif istiklal harbi hatıra kartpostallarından Aydın Hatırasına işlenen⁵⁵;

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki fedâ?

Şühedâ fişkırarak, toprağı sıksan şühedâ!

dizeleriyle dile getirdiği Türk milletinin şehitlik arzusunu **Çanakkale Şehitleri**’nde de;

Şühedâ gövdesi, bir baksana, dağlar, taşlar...;/ O, rükû olmasa, dünyâda eğilmez başlar,

Yaralanmış tertemiz alnından, uzanmış yatıyor;/ Bir hilâl uğruna yâ Rab, ne güneşler batıyor! dizeleriyle dile getirir. Türk askerî ancak Allah’a rükû ve secde için baş eğer. Değilse baş eğmez, mukaddesatını ve namusunu çiğnetmemek uğruna ancak baş verir. Eğer vatan, emperyalist güçlerin hayasızca saldırıları karşısında cansiperane savunulmaz ve bu konuda acizlik gösterilirse, bugün sıksan şüheda fişkırarak olan o topraklardan, yarın esnam

⁵⁵ Bkz. Bu çalışma, EK-7.

fişkiracaktır. Yani bugün dar-ı İslam olan vatan toprakları, yarın dar-i küfre dönecektir. Akif bu tehlikeyi Balkan Savaşları sırasında kaleme aldığı **Hakkın Sesleri**'nde şöyle dile getirir:

Yâ Râb, bu uğursuz gecenin yok mu sabâhı?;/ Mahşerde mi bîcârelerin, yoksa felâhı!

Nûr istiyoruz... Sen bize yangın veriyorsun!;/ "Yandık!" diyoruz... Boğmaya kan gönderiyorsun!

Esmezse eğer bir ezelî nefha, yakında;/ Yâ Rab, o cehennemle bu tûfan arasında,

Toprak kesilip, kum kesilip Âlem-i İslâm;/ Hep fişkiracak yerlerin altındaki esnâm!

Akif şanlı geçmişin torunlarının Balkan Savaşları sırasındaki şühedanın ruhunu incitircesine gösterdiği korkakça tavrını da eleştirir ve **Fatih Kürsüsünde** adlı şiirinde der ki:

Değil ki "dön!" diye binlerce yalvaran geride;/ Dikildi karşına ecdâdının mekâbiri de;

Yolumda durma kaçarken!" dedin, basıp geçtin!;/ İştmedin mi ne söylerdi muhterem

ceddin.

Akif, vatan toprağını savunmak yerine şühedanın mezarlarını çiğnemeyi yeğleyen yeni nesle kızır ve bu tavırlarıyla bütün şehitlerin ruhunu incittiğini belirtir.

İstiklal Marşı'nın onuncu ve son kıtası, marşta ortaya konulan duygu ve inançların adeta bir nevi tekrarı ve özetidir. Burada da milletin ölmeyeceği, ebedî olarak yaşayacağı inancı dile getirilmiştir.

Sonuç Yerine

Türk İstiklal Marşı'nda milletin hamurunu oluşturan, birlik ve beraberliğinin teminatı olan dinî ve millî değerler öne çıkarılmıştır. İstiklal mücadelesinden zaferle çıkan Türk milletinin ruh dünyasını imar eden temel değerler İstiklal Marşı'nın da temasını oluşturmuştur. Osmanlı Devletinden geriye kalan son vatan parçası üzerinde istiklal mücadelesi ancak bu değerlere bağlılıkla kazanılabılırdi. Tarih bunun şahididir. Milletin kolektif şuurunda bu vardır. Milletiyle aynı inanç ve duyguları paylaşan Akif ise bu şuurun sadece tercümanıdır. Maneviyatı millî birliğin, yeniden dirilişin ve mücadele ruhunun en besleyici unsuru olarak gören Akif, nitekim **Hakkın Seslerinde** der ki;

Fakat ahlâkın izmihlâlî en müthiş bir izmihlâl;/ Ne millet kurtulur, zîrâ ne milliyet, ne istiklâl.

Oyuncak sanmayın! Ahlâk-i millî, rûh-i millîdir;/ Onun iflâsı en korkunç ölümdür: Mevt-i küllîdir.

Osmanlı Devletinin en çalkantılı ve sancılı yıllarına tanıklık eden, ortaçağ skolastizm ve mistisizminin iyice yıprattığı Osmanlı çınarının kavmiyetçilik ideolojileri ve ulus devlet fikirleriyle de içten içe iyice çürüdüğünün farkında olan Akif, millet-i merhume için can suyu vazifesi gören Çanakkale ruhunu milletin yüreğinde canlı tutabilmek ve;

Girmeden tefrika bir millete düşman giremez;/ Toplu vurdukça yürekler onu top sindiremez!

dizeleriyle ifade ettiği bu ruhun en büyük gıdası olan "Millî Birlik" mefkûresini gönüllere yerleştirmek için lazım olan bütün değerleri İstiklal Marşı'na işlemiştir.

İstiklâl Marşı, mürekkebi kan olan bir eserdir. Döneme ait bütün vesikalar apaçık olarak göstermektedir ki İstiklal savaşının kazanılmasında Türk milletindeki "istiklâl" fikri kadar dinin de büyük rolü olmuştur. Bu tarihî bir hakikattir; inkâr edilemez. O nedendir ki İstiklal Marşı'nda Türk milletini güçlü kılan dinî ve millî değerler dengeli bir şekilde yerleştirilmiştir. Bayrak, hilal, yıldız, hak, hürriyet, istiklal, yurt, millet, ırk, vatan, kahramanlık gibi milli kavramlarla; Hak, Hüda, iman, şehadet, helal, cennet, ezan, mabed, vecd gibi dini kavramlar birbiriyle uyumlu kullanılmıştır.

İstiklal Marşı'nın bütününe bakıldığında temelde izmihlâl (yok oluş) ve istiklal (bağımsızlık) karşıtlığı dikkati çekmektedir. Nitekim Mecliste marşı en ön sırada ve ayakta

alkışlayarak dinlemiş olan Gazi Mustafa Kemal Paşa da marşın kabulünden sonra, İstiklâl Marşı'nın önemini; "... İstiklâl Marşı'nda davamızı anlatması bakımından büyük manası olan mısralar vardır. En beğendiğim yeri şu mısralardır: **'Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyet, hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl.'** Benim bu milletten asla unutmamasını istediğim mısralar işte bunlardır... Bu demektir ki efendiler Türk'ün hürriyetine dokunulamaz!" sözleriyle ifade etmiştir.⁵⁶

Akif bu iki zıt kavramı, Safahat'taki şiirlerinde de yer yer bir arada kullanmıştır: Azıcık bilmek için kadrini istiklalini;/ Bakınız çehre-i meş'ûmuna izmihlâlin.⁵⁷

Mefâhir kaynasın gitsin de, vicdanlar kesilsin lâl...;/ Bu izmihlâl-i ahlâkî yürürken, durmaz istiklâl!⁵⁸

İstiklal Marşı'nın "Millî Marş" olarak kabul edildiği günlere tanıklık edenlerden Eşref Edib der ki:

«Meb'usların alkışlarından meclisin tavanları sarsılıyordu. Ruhları o kadar heyecan kaplamıştı ki, bütün Meclis yekpare bir kalp halinde dalgalanıyordu. Üstad ise mahcubiyetinden, başını kollarının arasına sokmuş, sıranın üstüne yumulmuştu. Meclisin o günkü heyecanı fevkalâde idi. Mebusların hissiyatı çuşu huruşa gelmişti. Herkes imanının yükseldiğini görüyordu... Millet hürriyet ve istiklâl yıldızının dünyalar durdukça parlayacağına bütün gönüller imanla dolmuştu. Vecd içinde titreyen bütün kalpler bir kalp olarak, bütün sesler bir ses olarak bağıyordu: Hakkıdır, hür yaşamış bayrağımın hürriyet;/ Hakkıdır, Hakk'a tapan milletimin İSTİKLÂL. O gün fezalar yalnız bu sesle dolmuştu.»⁵⁹

İstiklâl Marşı Millî Marş olduğu için değil her açıdan; dil, sanat ve muhtevası yönüyle gerçek bir şaheserdir. Bu yüzdendir ki mısralarının her biri birer atasözü değerinde vecize niteliğindedir.

İstiklâl Marşı sadece yazıldığı devre ümit ve iman aşıl原因 bir eser değildir. O, aynı zamanda, taşıdığı ve dile getirdiği yüce değerler vasıtasıyla bütün gelecek nesillerin millî ruhunu besleyip geliştirebilecek ulvî bir rehber niteliğindedir.

Millî mücadele zaferle sonuçlanmış, yurdun her yanında zafer şarkıları söylenmektedir. Vatanın her köşesinde şanlı Türk bayrağı, nazlı hilâli tekrar dalgalanmaktadır. Bursa, Kütahya, Sakarya düşman işgalinden kurtarılmış; Yunanlılar İzmir'den denize dökülmüş; İstanbul'daki müstevlîler Türk bayrağını selamlayarak geldikleri gibi gitmişlerdir. Akif, daha doğrusu, millet in şuur, alt şuur, bedeni, benliği, ruhu, hep birden tekrar hilâle dönerek İstiklâl Marşı'mızı şöyle noktalamıştır:⁶⁰

Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl!
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl.
Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl.
Hakkıdır, hür yaşamış, bayrağımın hürriyet;

⁵⁶ Bkz. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/istiklal-marsinin-yazilisi-ve-kabulu/> (erişim: 23.05.2022). krş. Düzdağ, *İstiklâl Şairi Mehmed Akif*, 41; M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Akif Ersoy-Safahat*, Ankara: Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2015, 18; .

⁵⁷ <https://safahat.diyaret.gov.tr/PoemDetail.aspx?bID=7&pID=53&key=Az%C4%B1c%C4%B1k%20bilmek> (Erişim: 1.11.2021)

⁵⁸ <https://safahat.diyaret.gov.tr/PoemDetail.aspx?bID=12&pID=81&key=izmihl%C3%A2l> (Erişim: 1.11.2021)

⁵⁹ Geniş bilgi için bkz. Osman Nuri Ekiz, *Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul: Toker Yayınları, 1985, 83-92.

⁶⁰ Prof. Dr. Ayhan Songar, *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, s. 12.

Hakkıdır, Hakk'a tapan, milletimin istiklâl

İstiklâl Marşı, İstiklâl Savaşı sırasındaki duygu ve heyecanlarını dile getiren bir iman ve ümit şiiridir. En karanlık ve ıstıraplı günlerde ruhlara kuvvet vermiştir. İlhamını halktan alan, halkın duygu, heyecan, arzu ve ümitlerini terennüm eden bir abidedir. O kadar ki Akif: "Bu benim değil, milletimindir." diyerek Safahat'ına dahi almamıştır.

İstiklal Marşı'nda dil ve şekil bakımından ise kuvvet, güven duygusu, sağlamlık ve sadelik hâkimdir.

Kaynakça

Arabacı, Caner, "Vatan Müdafaasında Bir Model Hayat: Millî Mücadelede Akif", *Mehmet Akif Ersoy'a Saygı*, ed. Mehmet Bayyigit, Balıkesir, 2022, ss. 117-187.

Banarlı, Nihad Sami. "İstiklâl Marşının Mânâsı", *Hürriyet Gazetesi*, 28.01.1950.

Bayraktar, Duhter. *Mehmet Akif Ersoy ve İstiklal Marşı*. İstanbul: Servet Yayın-Dağıtım, (1987).

Bayyigit, Mehmet, "Mehmet Âkif Kuvâ-yı Milliye Şehri Balıkesir'de", *Mehmet Âkif Ersoy'a Saygı*, ed. Mehmet Bayyigit, Balıkesir, 2022, ss. 189-214.

Beyatlı, Yahya Kemal. *Eski Şiirin Rüzgârıyla*, İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, (2017).

Bilgin, Azmi. "İstiklal Marşı ve Üzerine Yapılan Çalışmalar", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. (XXXVII/ 2007, 23-37).

Buğra, Tarık. *Düşman Kazanmak Sanatı: Dil ve Edebiyat Üzerine Yazılar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, (1979).

Cantay, Hasan Basri. *Âkifname (Mehmed Âkif)*. İstanbul: Ahmed Said Matbaası, (1966).

Çağbayır, Yaşar. *İstiklâl Marşı'nın Tahlili*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (Mayıs 2015).

Doğan, D. Mehmet. *Camideki Şair Mehmed Akif*. Ankara: Yazar Yayınları, (Ocak 2009).

Düzdağ, M. Ertuğrul. "Mehmed Âkif'le Konuşmalar", *İstiklâl Şâirimiz Mehmet Âkif*. Haz. Mustafa İsmet Uzun. İstanbul: Bağcılar Belediyesi, (2011).

Düzdağ, M. Ertuğrul. *İstiklâl Şairi Mehmed Âkif*. İstanbul: Gonca Yayınevi, (2021).

Düzdağ, M. Ertuğrul. *Mehmed Âkif Ersoy-Safahat*. Ankara: Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığı Yayınları, (2015).

Edib, Eşref. "İstiklal Marşı Değişir mi?", *Yeni Sabah Gazetesi*. (10 Haziran 1940).

Edip, Eşref. *Mehmet Âkif Hayatı - Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*. İstanbul: Asar-ı İlmiyye Kütüphanesi Neşriyatı, (1938).

Edip, Eşref. *Mehmet Âkif Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*. Sebülürreşad Neşriyatı, (1962,162-165).

Ekiz, Osman Nuri. *Mehmet Akif Ersoy*. İstanbul: Toker Yayınları, (1985).

Ersoy, M. Akif. "Cenk Şarkısı", *Sebülürreşâd*. (17 Ekim 1912/7 Zilka'de 1330/4 Teşrînievvel 1328, 9/215); *Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Yakın Tarihimizin Belgesi: Sebülürreşâd Mecmuası 1908-1925*. Proje Yürütücüsü: M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: Bağcılar Belediyesi, (2017).

Ersoy, M. Akif. "Süleyman Nazif'e", *Sebülürreşâd*. (7 Şa'bân 1339/15 Nisan 1337: 15 Nisan 1921, 19/476), *Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Yakın Tarihimizin Belgesi: Sebülürreşâd Mecmuası 1908-1925*, Proje Yürütücüsü: M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: Bağcılar Belediyesi (2020, 19/476).

Ersoy, M. Akif, "Kahraman Ordumuza", *Sebülürreşâd*. (09 Cemaziyelâhir 1339/17 Şubat 1337: 17 Şubat 1925, 18/468), *Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Yakın Tarihimizin Belgesi: Sebülürreşâd Mecmuası 1908-1925*, Proje Yürütücüsü: M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: Bağcılar Belediyesi (2020).

Ersoy, M. Akif. “Nasrullah Kürsüsünde”, *Sebîlürreşâd*. (15 Rebîulevvel 1339/25 Teşrînisânî 1336, 18/464), *Meşrutiyetten Cumhuriyet’e Yakın Tarihimizin Belgesi: Sebîlürreşâd Mecmuası 1908-1925*. Proje Yürütücüsü: M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: Bağcılar Belediyesi (2020).

Ersoy, M. Akif. *Safahat*. nşr. M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: Bağcılar Belediyesi, (2014).

Güç, Ahmet. “Mâbed”, *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (2003, XXVII/ 276-280).

Hancıoğlu, İhsan. *Ehli Sünnet*. (III/ 73, 1 Aralık 1949).

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/istiklal-marsinin-yazilisi-ve-kabulu/> (erişim: 23.05.2022).

<https://safahat.diyaret.gov.tr/PoemDetail.aspx?bID=12&pID=81&key=izmihl%C3%A2l> (Erişim: 1.11.2021)

<https://safahat.diyaret.gov.tr/PoemDetail.aspx?bID=13&pID=127> (Erişim: 30.10.2021)

<https://safahat.diyaret.gov.tr/PoemDetail.aspx?bID=7&pID=53&key=Az%C4%B1c%C4%B1k%20bilmek> (Erişim: 1.11.2021)

<https://safahat.diyaret.gov.tr/PoemDetail.aspx?bID=7&pID=53&key=zebun>, (Erişim: 30.10.2021)

<https://safahat.diyaret.gov.tr/PoemDetail.aspx?bID=8&pID=54&key=cel%C3%A2linle> (Erişim: 30.10.2021)

<https://safahat.diyaret.gov.tr/PoemDetail.aspx?bID=8&pID=57&key=batmayacakt%C4%B1r>

İstiklal Şairimiz Mehmet Akif. Haz. Mustafa İsmet Uzun. İstanbul: Bağcılar Belediyesi, (2011).

İz, Mahir. *Yılların İzi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, (Nisan 2000).

Kabaklı, Ahmet. *Sohbetler - II Mehmed Âkif, Yahyâ Kemâl, Necip Fazıl Kısakürek*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, (1992).

Kaplan, Mehmet. *Edebiyatımız'ın İçinden*. İstanbul: Dergah Yayınları, (1978).

Koçu, Reşat Ekrem. *Tarihimizde Garip Vakalar*. İstanbul: Varlık Yayınevi, (Kasım 1971).

Songar, Ayhan. *Türk Edebiyatı*. (yy: Mart 1983).

Şahin, Sinan. “Millî Mücadele Döneminde Mehmet Akif Ersoy’un Kastamonu Vaazı Üzerine Bir İnceleme”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (19/2, Aralık 2017, 311-338).

Ünüvar, İhsan. *Büyük Doğu*. (I/53, 1 Kasım 1946).

Yavuz, Yusuf Şevki. “Arş”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (III/406-409, 1991).

Yazman, Aslan Tufan. *Atatürk’le Beraber*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (1969).

Yetiş, Kazım. *Dönemler-Problemler-Şahsiyetler Aynasında Türk Edebiyatı-II/1*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, (2013).

Yücebaş, Hilmi. *Bütün Cepheleriyle Mehmet Akif*. İstanbul: Dizerkonca Matbaası, (1958).

Yücel, Halil İbrahim. “İstiklal Marşı’nın İzini Safahat’ta Sürmek”, *Söylem Filoloji Dergisi*. (2021, 6(2): 391-408).

İSTİKLAL HARBİ HATIRA KARTPOSTALLARI⁶¹



İzmir'in kurtuluşu dolayısıyla çıkarılan hâtıra kartında İstiklâl Marşı'nın sekizinci kıtası

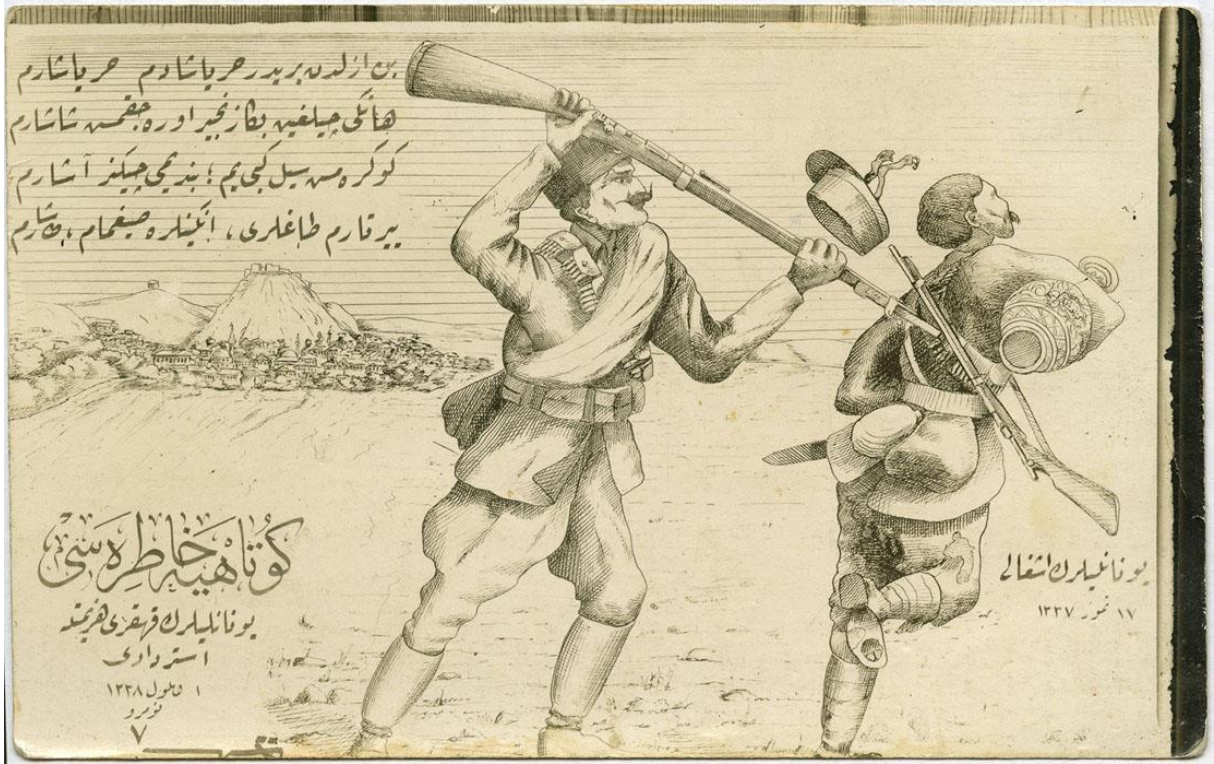
EK-1: İstiklal Harbi Kartpostalları-İzmir Hatırası

Bursa'nın kurtuluşu dolayısıyla çıkarılan hâtıra kartpostallarında İstiklâl Marşı'ndan beyitler



⁶¹ Bu kartpostallar İstiklal Marşı Derneğinin sitesinden temin edilmiştir. Bkz. <http://www.istiklalmarsiderneği.org.tr/>

EK-2: İstiklal Harbi Kartpostalları-Bursa Hatırası



EK-3: İstiklâl Harbi Kartpostalları-Kütahya Hatırası



EK-4: İstiklâl Harbi Kartpostalları-Edirne Hatırası



EK-5: İstiklâl Harbi Kartpostalları-Eskişehir Hatırası



EK-6: İstiklâl Harbi Kartpostalları-İstanbul Hatırası



EK-7: İstiklal Harbi Kartpostalları-Aydın Hatırası



EK-8: İtiklal Hatbi Kartpostalları-Uşak Hatırası

Extended Abstract

The National Anthem (İstiklâl Marşı) was written by Mehmet Akif Ersoy, one of the most famous poets of the time and accepted as a national anthem in 1921, before the War of Independence was won and the Turkish Republic was declared as a new independent state. Mehmet Akif participated in the War of Independence with all his soul and self. So he became the most realistic translator of that difficult times and those who were fighting for independence on the front, sharing the same feelings and beliefs with them.

When the idea of composing a national anthem that would increase the national and spiritual power of the soldiers, an official letter was sent to the provinces on September 18, 1920, stating that "A competition has been opened for writing of a national anthem explaining the spirit of the national struggle in Anatolia, the Turks' love of independence and that the Turkish State would live forever." So Mehmet Akif succeeded in writing the National Anthem with a style and content that will achieve the aim of the official letter in question.

In the National Anthem, Akif mainly expressed the feelings and beliefs of the Turkish nation during the years of the independence struggle. When it was read by Deputy Education Minister Hamdullah Subhi Bey in the Grand National Assembly, it was interrupted constantly by applause. Finally, on 12 March 1337 (1921), the memorandums given in the Assembly were put on the ballot and accepted as the "National Anthem", and then all the deputies once again stood up and listened to the Anthem with great ecstasy and excitement.

After the Balkan Wars and the First World War, the Independence War was a life-and-death struggle of our Great Nation to repel the despicable attacks of the imperialist Western powers, wanted to invade the last homeland left from Ottoman Empire and make it a colony for them. In such moments of destiny, nations realize the values that keep them alive such as religion, faith, homeland, nation, flag, freedom and independence, the importance of which cannot be comprehended in the years of peace and tranquillity. Turkish nation felt how vital these values were in their struggle for life and death, and risked death for these values. So the striking side of our "National Anthem" is that its author Akif with a deep culture and sincerely puts into verses the common values and sufferings of his nation during the independence struggle.

Akif started the National Anthem by calling out to his nation saying "Do not be afraid...". Then continued calling "the red flag" and said: "It belongs to my nation". By the concept of nation, he refers to the Anatolian Muslim communities that have come together around the same idea and common values. Therefore, he will handle throughout the National Anthem the common values that hold his nation together during the Independence Struggle.

The most common religious and national concepts in the National Anthem are; "Religion", "Allah/Right", "Faith", "Homeland", "Nation", "Flag", "Liberty" and "Independence". These are the basic elements and values that make up the essence of the nation that founded the new Turkey. So the Turkish National Anthem is, in Tarık Buğra's words, "the greatest of all anthems; it is immortal... Because it is the anthem created by the greatest event in the history of nations."

At the other hand, in the National Anthem, Mehmet Akif, put forth in an artistic style the excitement of the Turkish nation and the values that they fought for during the War of Independence. Therefore, the National Anthem is a "historical document" that reflects the suffering and spirituality of the Turkish nation during the years of the national struggle.

The National Anthem written by blood. All the documents of the period clearly show that the religion played a major role in the victory, as much as the idea of "independence" in our nation. This is a historical truth; it cannot be denied. Therefore, the religious and national values

that make our nation strong were placed in a balanced way in the National Anthem. National concepts such as flag, crescent, star, right, freedom, independence, homeland, nation and heroism were used in harmony with religious concepts such as Allah, faith, religion, martyrdom, heaven, prayer....

When we look at the whole of the National Anthem, the opposite concepts of izmihlâl (extinction) and İstiklal (independence) attract attention. As the verses of the last stanza:

The freedom is the right of my flag that lived free forever;

The independence is the right of my people who only worship Allah!

Were the Mustafa Kamal Atatürk's favourite, where a strong emphasis was placed on freedom and independence.

Ailede Gençlerin Değer Eğitimi: Gelişim zellikleri ve Gelişim devleri Odaklı Bir Yaklaşım*

Cemal TOSUN**

z

Eğitimin türü, niteliği, içeriği ve mekanı değişse bile genelde eğitim özelde ise din eğitimi süreçlerini yapılandırılmak için gelişim özelliklerini bilmek eğitsel bir ilke olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda makalenin temel konusu gelişim özelliklerinden ve gelişimin temel kavramlarından hareketle Havighurst tarafından ileri sürülen gelişim ödevleri kavramının din, ahlak ve değerler eğitimi perspektifinden ele alınmasıdır. Makalenin amacı ise ailede gençlerin değer eğitimi ilkesel ve eğitsel bir yaklaşım olarak gelişim ödevleri odaklı düşünmenin imkanını sorgulamaktır. Makalenin odak noktası, gelişim dönemlerinin ve gelişim ödevlerinin birbirini destekleyen alanlar olması ile birlikte dev nitelemesinin, belirlenen dönemin karakteristik özelliği olan durumun, kazanılması gereken bir görev olarak görülmesini ve eğitim sürecinin buna uygun bir nitelikte yapılandırılmasını ifade etmesidir. Bu bakımdan "Gençlik döneminin gelişim ödevleri nelerdir?, Ailede değer eğitiminde gelişim ödevlerini destekleyici eğitsel ilkeler neler olabilir? soruları çalışmanın temel sorularıdır. Bu sorulara cevap üretebilmek adına çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden literatür taraması ve doküman analizi yöntemleri tercih edilmiştir. Öncelikle anahtar kavramların kavramsal analizi yapılarak gençlik döneminin bilişsel, dini, kişilik, ahlak gelişimi özellikleri ve gelişim ödevleri belirlenmiştir. Sonuç olarak gençlik döneminin gelişim özellikleri ile gelişim ödevlerinin benzer doğrultuda ilerlediğine ve din, ahlak ve değer eğitiminde gelişim ödevleri odaklı bir yaklaşımın benimsenmesinin eğitsel nitelikte olabileceğine ulaşılmıştır. Ayrıca gençlerin ailede değer eğitiminde gelişim ödevleri odaklı yaklaşımın muhtevasının, dönemin gelişimsel özellikleri bakımından gençlerin eleştirel düşünme becerilerini ve meraklarını besleyecek bir nitelikte olabileceğine ve konu merkezli etkileşim metodunun tercih edilebileceğine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gelişim zellikleri, Gelişim devleri, Gençlik Dönemi, Ailede Değer Eğitimi.

Values Education of Youth in the Family: A Focused Approach on Developmental Characteristics and Developmental Task

Abstract

Even if the type, quality, content and place of education change, it is accepted as an educational principle to know the developmental features in order to structure the educational processes. In this context, the main subject of the article is to consider the concept of developmental tasks, put forward by Havighurst, from the perspective of religion, morality and values education. The purpose of the article is to question the possibility of thinking about the values education of young people in the family as a principled and educational approach, focusing on developmental assignments. The focus of the work is that developmental periods and development tasks are areas that support each other. Attribution of task is to see the situation that is characteristic of the determined period as a task to be acquired. And structuring the educational process accordingly. In this regard, "What are the developmental tasks of the youth period?, What can be the educational principles that support the developmental tasks in the family value education? The questions are the main questions of the article. In order to produce answers to these questions, literature review and document analysis methods, which are among the qualitative research methods, were preferred in the article. First of all, by making conceptual analysis of key concepts, cognitive, religious, personality, moral development characteristics and development tasks of youth period were determined. As a result, these have been achieved: The developmental characteristics of the youth period and the development tasks progress in a similar direction. The educational nature of the adoption of an approach focused on development tasks in religion, morality and value education. In addition, the content to be determined in the value education of young people in the family should feed critical thinking. And subject-centered interaction method may be preferred.

Key Words: Developmental Characteristics, Developmental Tasks, Youth Period, Value Education in the Family.

* Bu makale 07-09 Ekim 2021 tarihlerinde gerekleştirilen Uluslararası Aile ve Değerler Sempozyumunda sunulan tebliğin gözden geçirilmiş halidir.

** Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı. tosun@divinity.ankara.edu.tr

Giriş

Bedensel, bilişsel, duyuşsal, sosyal ve dilsel yönden belli koşullar etrafında ilerleme kaydeden değişim olarak tanımlanan gelişimin, eğitim üzerinde işlevsel bir etkisi bulunmaktadır (Senemoğlu, 2015, 3). Bu işlevselliğinden hareketle gelişim odaklı yaklaşım, eğitimin temel ilkelerinden biridir. Her eğitim ortamında, her eğitim alanında ve her yaşta verilen eğitimde, eğitimi öğrencilerin gelişim özelliklerini de dikkate alarak planlamak ve yürütmek esastır. Dolayısıyla eğitimin niteliği, türü, mekanı, içeriği ve yöntemi farklılaşsa bile öncelenen temel prensiplerden biri gelişimin dikkate alınarak eğitim süreçlerinin yapılandırılmasıdır. Bu temel prensip, konu alanı bakımından din ve değerler alanı eğitimi, eğitim ortamı olarak da ailede eğitim ve din eğitimi de kuşatmaktadır.

Eğitim olgusunun süreç ve boyutlarını doğduran etkileme potansiyelini taşıyan gelişim ve öğrenme özelliklerinin neliğine ve nasıllığına ilişkin veriler gelişim, eğitim ve öğrenme psikolojisi alanlarında yürütülen bilimsel çalışmalardan ele edilmektedir (Bacanlı, 2003; Yeşilyaprak, 2003). Bununla birlikte din psikolojisi ve din eğitimi alanlarının üretimlerinde de gelişim ve eğitim süreçlerine ilişkin nitelikli katkılar bulunmaktadır. Bu disiplinler etrafında organize edilen gelişim odaklı yaklaşımın temel kavramlarını şu şekilde sıralamak mümkündür; *gelişim alanları* (fiziksel gelişim, sosyal gelişim, bilişsel gelişim gibi), *gelişim dönemleri* (bebeklik, ilk çocukluk, ergenlik gibi), *gelişim ilkeleri* (gelişimin bir bütün olması, baştan aşağıya doğru olması gibi) ve *gelişim özellikleri* (Selçuk, 2018). Bu temel kavramlar arasında “gelişimde kritik dönemler” kavramsallaştırması da vurgulanan temel noktalardan biridir (Aydın, 2001, 4). İşte bu “kritik dönemler” kavramından hareketle de “gelişim ödevleri/görevleri” kavramı ortaya çıkmıştır.

İnsan ömrünün ilk yıllarından yaşlılık sürecine kadar farklı gelişim dönemlerinden ve dolayısıyla farklı kritik dönemlerden geçilmektedir. Bu gelişim dönemleri zengin yapısı itibarıyla, yaşam döngüsünün içsel ve dışsal unsurlardan derinden etkilendiği için doğrudan ölçülmesi zor olan değişimleri de beraberinde getirmektedir (Bornstein, 1989, 179). Bu nedenle süreci betimlemeyi ve incelemeyi kolaylaştırmak adına psikologlar tarafından kendi gelişim tanımlarından hareketle bazı gelişim dönemleri belirlenmiştir. Genel hatlarıyla gelişim dönemlerini bebeklik, çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık şeklinde incelemek mümkündür. Her bir dönemdeki değişimler; bireysel farklılaşmaya bağlı olarak tutumları, davranışları ve rolleri yeniden yapılandırabilmektedir (Aktu, 2006, 163). Dönemler arasındaki bu farklılıkların tanımlanabilmesi ve açıklanabilmesi için boylamsal, kesitsel ve sırasal araştırma yöntemleri kullanılmış, biyolojik yaş sınırlamalı çeşitli kuramlar geliştirilmiştir (Çok, 1993, 658). Bu kuramların ortaya koyduğu her bir gelişim döneminin aynı zamanda gelişim ödevlerine de sahip olduğu fikri Robert James Havighurst tarafından ileri sürülmüştür (Havighurst, 1956). Havighurst yaşa ve gelişim dönemine uygun davranışlar ile görevler arasında bağlantılar olduğunu ileri süren ilk kuramcılar arasındadır (İlhan, 2019, 179).

Amerikalı bilim insanı Havighurst (ö. 1991) tarafından ortaya atılan ve içeriği belirlenen bu “gelişim ödevleri” kavramının eğitim, din ve değerler eğitimi perspektifinden de ele alınması gerekmektedir. Ayrıca yalnızca gelişim özellikleri odaklı değil aynı zamanda gelişim ödevleri odaklı bir eğitim, din, ahlak ve değer eğitimi yaklaşımının aile eğitimine de katkı sağlayabileceği noktalar bulunmaktadır. Bu düşünceden hareketle ailede değer eğitimi bağlamında temel bir ilkeye ulaşılabilir: *Ailede değer eğitimi gelişim özellikleri ve gelişim ödevleri odaklı olmalıdır.*

Belirlenen temel ilkenin kılavuzlayıcı ve yol gösterici nitelikte olması için kavramların daha derinden irdelenmesi gerekmektedir. Buna göre her ne kadar gelişim özellikleri ve gelişim ödevleri kavramlarının işaret ettikleri anlam küreleri birbirine yakın çağrışımlara sahip olsa da eğitimin planlama ve uygulama süreçlerinde farklı anlam ve işlevlere karşılık gelmektedir. Gelişim özellikleri kavramı bir gelişim döneminde, belirli bir yaş aralığında, bir gelişim alanında, (fiziksel, bilişsel, dilsel gibi) genelde gözlemlenen belirli tipik özellikler için kullanılmaktadır (İnanç vd., 2020).

Gelişim özelliklerini dikkate almak, öncelikle, eğitimde muhatap öğrenci kitlesinin öğrenme kapasitelerini ve sınırlarını dikkate almak anlamına gelir. Sağlıklı, nitelikli ve etkili bir eğitim, öğrencilerin içinde buldukları dönemlerin gelişim özelliklerinin bilinmesi ile yakından

ilişkilidir (Aral vd., 2000). Bu, özellikle bilişsel gelişim özellikleri açısından önemlidir. Öğrenci kitlesinin işlem öncesi dönem, somut işlemler dönemi ya da soyut işlemler dönemi özelliklerine sahip olduğunun bilinmesi, planlanan ve yapılan eğitimde bu dönem özelliklerine uygun davranılması gerektiğini belirtmektedir. Dolayısıyla eğitimde belirlenen amaçların, konuların, araçların, yöntemlerin bilişsel gelişim özelliklerine göre ayarlanması, verilen eğitimin niteliğini artırırken öğrencinin gelişim düzeyinin daha altında ya da daha üstünde olmasının da önüne geçecektir.

Gelişim ödevleri odaklı ilkesel ve eğitsel bir yaklaşım ise, gelişim özellikleriyle paralellik göstermekle birlikte, içinde bulunulan gelişim özelliğinin, o dönemde gelişip tamamlanması gereken bir ödev olarak görülmesi ve eğitimde amaçların, muhtevanın, yöntemin vs. buna uygun yapılandırılması anlamına gelmektedir. Örneğin; bebeklik ve ilk çocukluk döneminin gelişim özelliği yürümek, koşmak ya da konuşmaya başlamak ise, gelişim ödevi yürümeyi koşmayı ve konuşmayı o dönemde başarıyla tamamlamak demektir. Ergenlik döneminin gelişim özelliği iyi-kötü hakkında karar vermeye başlamak ise, gelişim ödevi iyi-kötü hakkında karar verebilmeyi başarmak, vicdan gelişimini sağlamak, tamamlamak demektir. Ya da gelişim özelliği kimlik arayışı ise, ödevi kim olduğu konusunda bir bilinç geliştirmek demektir.

Verilen örneklerin gelişim özellikleri odaklı ile gelişim ödevleri odaklı yaklaşımların farklarını ortaya koyduğu düşünülmektedir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki gelişim özellikleri ve gelişim ödevleri birbirinin alternatifi değildir. Zaten çalışmada tercih edilen başlıkta da iki kavram birlikte ele alınmaktadır. Burada gelişim ödevleri odaklılığa vurgunun kuvvetli bir şekilde yapılması farkındalık oluşturmak içindir. Çünkü gelişim özellikleri odaklı eğitim konusunda yeterinde farkındalığın olduğu düşünülmektedir. Ama bu farkındalık çoğunlukla, özellikle din eğitimi alanında, doğru işletilmemektedir. Örneğin; somut işlemler döneminde bulunan çocuklara, dinsel alanda soyut kavramların çokluğundan dolayı, din eğitimi vermemek gerektiği savunulabilmektedir.

Bilişsel gelişim kuramlarının çizdiği projeksiyon ekseninde çocukların erken dönemlerde soyut nitelikli ve içerikli kavramları hiçbir şekilde anlayamayacakları yönündeki yaşamsal durumları sınırlandırıcı yaklaşım, din eğitimcisi Hull tarafından eleştirilmiştir (Köylü - Oruç, 2017). Yapılan eleştiriler bağlamında gelişim dönemi bakımından erken çocukluk döneminin din ve ahlak eğitimi imkanını sınırlandıran yaklaşımlara bir alternatif olarak ortaya çıkan ve eğitsel ilkeler dikkate alınarak üretilen, gelişim düzeyi ile uyumlu dini içerikli muhtevanın ve materyallerin çocukların dini ahlaki gelişimleri başta olmak üzere bütünsel anlamda diğer gelişim alanlarına da olumlu yönde etkileyeceğini vurgulayan yaklaşımlar bulunmaktadır (Oruç, 2013; 2017). Bu yaklaşımların temel argümanlarından bir tanesi somut işlemler döneminin soyut kavramlarının kullanılmaması ve hiçbir şekilde anlaşılması özelliği taşımasıdır.

Din, ahlak ve değer eğitiminde gelişim özelliklerini bilmek ve tek bir gelişim alanı sınırlandırmadan gelişime bir bütün olarak bakabilmek önemli ilkelerden biridir. Nitekim din eğitiminde bilişsel gelişim başta olmak üzere duyuşsal, sosyal, dilsel vb. gelişimin özelliklerinin de bilinmesi ve eğitimde farkındalık düzeyine çıkarılması oldukça önemlidir (Oruç, 2017). Bu yüzden gelişim özellikleri odaklı anlayışın da sağlıklı ve eğitsel bir nitelikte işletilebilmesi yeni bir sorumluluk alanına işaret etmektedir. Bununla birlikte din eğitiminde bahsedilen durumun tersi yönde bir tutum da söz konusu olabilmektedir. Örneğin soyut işlemler döneminde bulunduğu için çocuğun anlamlandıramayacağı ve gelişiminin üzerinde dini kavram ve bilgi yüklemesine kalkışılabilir. Yine 4-6 yaş kurslarında gelişim ödevlerini desteklemek yerine gelişim özelliklerinden istifade ederek dinsel konular odaklı eğitim yapılmaya çalışılabilmektedir. Oysa yapılan din eğitimi vasıtasıyla çocuğun gelişim ödevlerini tamamlamasını destekleyici bir eğitim planlamak ve yürütmek de mümkündür.

Konunun alt bileşenlerinin netleştirilmesi amacıyla yapılan bu girişin, gençlerin ailede değer eğitimi boyutuna da zemin oluşturacağı düşünülmektedir. Gençlerin ailede değer eğitimi ele alabilmek için gelişim dönemleri incelendiğinde bir evrenin ne zaman sona erdiği ve sonraki evrenin tam olarak ne zaman başladığı konusunda belirsizlikler bulunduğu anlaşılmaktadır.

Ancak yine de belirli karakteristik özelliklerin paylaşıldığı yaşam dönemlerinde evre kavramı tercih edilmektedir. Özellikle gençlik evresi sınırları net olarak çizilmesi zor bir dönemdir. Bu gibi zorluklarından dolayı gençlik döneminin başlangıcına ve sonuna yönelik olarak ileri sürülen yaş belirlenimleri farklılık göstermektedir. Bu noktada uluslararası kurumlardan biri olan UNESCO gençlik dönemini 15-24 yaşları arasında kabul ederken, Birleşmiş Milletler Örgütü'ne göre gençlik çağı 12-25 yaşlarını kapsamaktadır (Kılıç, 2016, 104). Gençlik dönemi içerisinde yer alan ergenlik dönemi de ayrıca kendi içinde erken/ilk/baş, orta/ergenlik, geç/son ergenlik olarak alt dönemlerde ele alınmış ve yaş belirleniminde yaklaşık olarak 11/12- 24/25 yaşları tercih edilmiştir (Koç, 2004).

Yaş aralıkları belirlenmeye çalışılan dönemin gelişim özellikleri bazı alanlar itibariyle şunlardır:

1. Bilişsel Gelişim (Başarer, 2021, 29-65; Karasu, 2020, 73, 86);

- *Soyut düşünme*

Gençlik döneminde duyuşsal, algısal ve deneyimsel verilerden ziyade kavramsal düzeyde işlem yapabilme becerisine ulaşılmaktadır. Soyut düşüncenin gelişimi tikel durumlardan tümel soyutlamalara ulaşma sürecini gerektirmektedir ve gelişimsel olarak özellikle bilişsel gelişim de gençlik döneminde böyle bir sıçrama yaşanmaktadır. Gençler artık varlık, nesne, olay ve olguların ortak ve gerekli özelliklerini kavrayarak benzerliklerden hareketle genellemelere ve soyutlamalara ulaşmaktadır. Soyut düşünce sembolik ve derinlemesine düşünmeyi de beraberinde getirerek çıkarımsal, kuramsal ve teorik anlamlar inşa edilmesini sağlamaktadır. Dinsel alanın kavramsal, kuramsal yapısı ve din dilinin çoğunlukla sembolik, alegorik ve soyut niteliği göz önüne alındığında soyut düşünme becerisinin gelişmesinin, din, ahlak ve değerler eğitimi için önemi açıktır.

- *Eleştirel düşünme*

Bir düşüncenin değerlendirilmesi, incelenmesi, analiz edilmesi ve tutarlı değerlendirilmelerin yapılması anlamına gelen eleştirel düşünme kritik bir düşünme becerisidir. Yüksek bir farkındalık gerektiren bu düşünme becerisi zihinsel işlemlerin yönü bakımından analiz, sentez ve değerlendirme basamaklarını da işletmektedir. Eleştirel düşünme kişinin kendi düşüncesi üzerine düşünmesini ve bu yolla da iç tutarlılığa ulaşmasını kolaylaştıran ayrıca kendi dışındaki düşünceleri de bilgi yığını olmaktan çıkartıp mantıklı ve tutarlı hale getiren bir mekanizmadır. Bu bakımdan gençlik dönemi dinsel birikimin değerlendirilip daha sonra dini inancın uyanışında, kişinin kendi inanç ve değer sistemini yapılandırmasında ayrıca anlam arayışına cevap üretebilmesinde oldukça etkili olmaktadır.

- *Varsayımsal düşünme*

Varsayımlı-hipotetik ya da tümdengelimli düşünce biçimi sayesinde somut ve dışsal gerçeklik dışında soyut içerikli kavramlar arasında akıl yürütmelerde bulunabilir. Bu düşünme becerisi sayesinde kavramların içerikleri zenginleşirken aynı zamanda kavramlar arası anlam bağları da kurulmuş olacaktır. Bu düşünme becerisi gençlerin, belirlenen problemlere çözüm bulma aşamasında alternatifler üretilebilmesini, hipotezler geliştirilmesini ve olanaklar üzerinde işlem yapılabilmesini sağlayan bir süreçtir. Tarihsel olarak dinsel alanın soru ve cevaplarında görülen alternatifli bakış açıları ve güncel dini problemlerin çözümü için alternatifler üretebilme din, ahlak ve değerler öğretimi için oldukça önemli bileşenlerdir.

2. Dini Gelişim (Gündüz, 2017, 100-124; Hökelekli, 2017, 265-280);

- *Dini bilincin uyanışı*

Çocukluk döneminde içselleştirilmeyen, duygusal nitelik taşıyan ve taklit düzeyinde kalan inanç ve dini bilinç, soyut kavram, olgu ve olaylar derinlemesine anlaşılmasına başlandığı soyut işlemler döneminin özelliklerine göre yeniden yapılandırılmaktadır. Gençlik döneminde soyut düşünebilme, kompleks ilişkileri anlayabilme, ilişkişel bağlar kurabilme, problemleri analiz edebilme, soyutlamalara ve genellemelere ulaşabilme gibi düşünsel sıçramalar sayesinde nitelik

ve nicelik bakımından zihinsel düşüncenin kapasitesi genişlemektedir. Bu yüzden inanç, çocukluk dönemindeki taklit düzeyinden bilinçli bir tercihe doğru yönelmektedir. Genç bu dönemde çevre ve toplum sorunları üzerine düşünmeye, insanlık üst kavramını değerlendirmeye ve metafizik alana dahil olan konuları irdelemeye başlar. Bilişsel gelişimin yanı sıra duygusal, sosyal ve dil gelişimi de süreci tetikleyen faktörlerdendir.

- *Şüphe ve bunalım*

Gençlik dönemi özellikle bilişsel ve duyuşsal anlamda yaşanan yoğunlaşmalar nedeniyle bunalım dönemi olarak da adlandırılmaktadır. İnanç ve iman ile ilgili şüphe duyma ve kararsızlık hali gelişimsel olarak kendini en yoğun bu dönemde göstermektedir. Gelenekselleşmiş dinsel kalıpları eleştirerek otantik ve kişisel bir din anlayışına ulaşma bunalım aşamasının önemli boyutlarından biridir. Dini gelişim teorisyeni olan Ernest Harms'ın evre teorisine göre de bu dönem "bireysel evre" olarak adlandırılmaktadır. Buna göre bu dönemde dini konular içselleştirilmekte ve bireyselleştirilmektedir. Nitekim Fowler'ın geliştirdiği dini gelişim kuramına göre bu yaş aralıkları "sentetik geleneksel inanç ve bireysel düşünsel inanç olarak" belirlenmiştir. Son olarak Oser ve Gmünder'in kuramında dönem dini gelişimin niteliğinden dolayı "içsel dini öznellik ve özerklik" olarak ele alınmıştır (Karaca, 2007, 43,193-194, 207). Dönemin farklı kuramcılar tarafından benzer içerikle ele alınmasından hareketle gelişimsel olarak bu dönemde yaşanan şüphe ve bunalımın, dinsel alanda bireysel bir anlayış kazanılması için kilit role sahip olduğu söylenebilir.

- *Çatışma*

Gençlik döneminde özerkliğin hem fiziksel hem de zihinsel olarak kazanılması ile birlikte otorite ve ebeveyn ile çatışma gündeme gelmektedir. Sosyal gelişimin hızlanmasının bir sonucu olarak arkadaşlık ilişki ve bağlarının artması ebeveyn etkisinin önüne geçmektedir. Sorgulayıcı ve eleştirel düşünme becerilerinin yoğun olarak işletildiği bu dönemde, çocukluk dönemindeki itaat ve kabul olgusunun yerini çatışma krizi almaktadır. Özellikle gençlerin bağımsızlık duygusu yüzeysel anlamda çatışma unsuru olarak görülse de bireyselleşme yolunda önemli adımlardan biridir.

- *Geleneği eleştirme*

Gençlik döneminin henüz başlarında aile, toplum ve kültür tarafından kodlanan geleneğe bağlılık ilerleyen süreçlerde, üst düzey düşünme becerilerinin devreye girmesi ile birlikte geleneğin eleştirel bir bakışla yorumlanmasına doğru yönelmektedir. Gençler geleneğin ortaya koyduğu uygulamaların arka planındaki anlamlara odaklanırken neden ve niçin sorularını sorma eğilimi göstermektedirler. Bilişsel gelişim kuramcısı Piaget'in takipçisi olarak bilinen David Elkind'in ileri sürdüğü evre teorisine göre bu dönem "idrak arayışı" olarak belirlenmiştir. Buna göre gençler, kuramsal düşünebilme yeterliği sayesinde sebep-sonuç ilişkileri kurabildikleri için olay ve olguların arka planlarına odaklanmaktadır. İnsanların davranış ve uygulamalarının neden ve niçinleri üzerine düşünürken itici motivleri yakalamaya çalışmaktadırlar. Bu eğilimler geleneğin ve dinin tamamen reddedilmesi anlamına gelmemekte bilakis kurumsallaşan dinin ve geleneğin eleştirisini barındırmaktadır (Karaca, 2007,49).

- *İdeal ile MEVCUT olan arasındaki gerilim-fark*

İdeal olan ile aktüel olan arasındaki fark özellikle özdeşim kurabilmek için model arayışı içerisinde bulunan gençlerin yaşadığı gerilimlerden bir başkasıdır. Tarihe öykünmek, geçmişin kutsanması ve idealizasyon problemleri gençlerin yaşamsal bağları anlamlandırma becerilerini zayıflatmaktadır. Özellikle dinin yaşadıkları anda işlevsel olmasını bekleyen ve bunun için kendi anlam dünyalarını inşa etmeye çalışan gençler için ideal- aktüel dengesinin sağlıklı bir şekilde kurulması oldukça önemlidir.

3. Kişilik Gelişimi (Karaca, 2007, 109; Yörükoğlu, 1990, 110-111):

- *Kimlik gelişimi*

Gelişim özellikleri bakımından bu dönem gencin kendini tanımaya çalıştığı ve kendilik bilincinin kazanıldığı dönemdir. Çocukluk dönemlerinde dışsal olana dönük olan dikkat bu dönemde içsel olana doğru yönelmektedir. Kimlik ve kişilik gelişiminin sağlıklı şekilde kazanılması, gencin kendini konumlandırmasında, toplum ve çevresi ile nitelikli ilişkiler kurmasında yaşam boyu etkisi gösterecek oldukça önemli bir boyuttur. Benlik saygısı, öz benlik, öz saygı dönemin kritik gelişimsel kavramları arasındadır. Bu dönemde özü ve kimliği keşfedebilmek için “Ben kimim, nereden geldim, nereye gidiyorum” gibi varoluşsal soruların yoğun olarak sorulduğu görülmektedir. Erikson’un geliştirdiği psikanalitik psiko-sosyal gelişim kuramında da bu dönem “rol karmaşası tehlikesine karşı kimlik duygusu” olarak belirlenmiştir.

4. Ahlak Gelişimi;

Düşünsel anlamda otonomlaşmaya başlayan birey, akıl yürütme becerilerini kullanarak iyinin ve kötünün neliğine ilişkin yüzeysel olmayan betimlemelerde bulunmaya başlamaktadır. Bu dönemde bir eylemin sonucu ile birlikte niyeti ve arkasında yatan sebeplerde dikkate değer bulunduğu için ahlaki değerlendirmeler soyut düzeyde kavranabilmektedir. Bu bakımdan Piaget ahlaki gelişim kuramında bu dönemi ahlaki özerklik olarak kabul etmiştir. Ayrıca ahlaki gelişim kuramları arasında oldukça önemli bir etkisi bulunan Kohlberg’in ahlak gelişim kuramında bu dönem, sosyal sözleşmeyi ve evrensel ahlak ilkelerini benimsemeyi içeren gelenek sonrası düzey olarak incelenmiştir (Senemoğlu, 2015, 71). Dolayısıyla bu dönemin ahlaki gelişiminde geleneksel ahlaktan bağımsız ve evrensel ahlaka doğru bir ilerleme söz konusudur.

Belirtilen gelişim özelliklerinden hareketle gençlik dönemi gelişim ödevleri ise Havinghurst’a göre şunlardır;

- Her iki cins yaşantılarıyla olumlu ilişkiler geliştirme.
- Kadın ve erkeğe dayalı statüler ve roller geliştirme. (Androjen kişilik özelliklerine sahip olma)
- Duygusal bağımsızlığa ulaşma.
- Toplumsal görevleri yerine getirebilme ve toplumsal sorumluluklar almaya istekli olma.
- Değişen bedensel özelliklere uyum sağlama.
- Mesleğe yönelip, hazırlanmaya başlama.
- Evlilik ve aile kurma kavramaya hazırlanmak.
- Kimlik geliştirmek.
- Ebeveynlerden bağımsızlık.
- Kendi dünya görüşünü oluşturmak.
- Gelecek perspektifi geliştirmek.
- Arkadaş çevresi oluşturmak.
- Cinsel gelişim ve roller.
- Bağımsız bir vicdan geliştirme (Erden – Akman, 2018, 39) .

Gençlik dönemi gelişim özellikleri ve gelişim ödevlerine birlikte bakıldığında aralarında bir ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır. Eğitim sadece bunları dikkate alarak yürütülmez, aksine bunları desteklemeyi de amaçlar. Bu aile eğitimi içi de geçerlidir.

Aile eğitimi denilince daha çok erken çocukluk ve/veya okulöncesi çağı çocuğunun eğitimi akla gelebilir. Genelde de öyle olmaktadır. Ancak bu, gençlik döneminin aile eğitiminin kapsamında olmadığı anlamına gelmez. Aksine ebeveynlerin çocuklarının eğitimiyle ilgili en çok zorlandıkları dönem ergenlik ve gençlik dönemleri olmaktadır. Bu zorluk daha çok, para harcama,

özgürlük, arkadaş edinme yanında değerler alanında ortaya çıkmaktadır. Diğer ifade ile ortaya çıkan zorluklar değerlerle ilgili olmakta veya ilişkilendirilmektedir.

Özellikle köyden şehre gelmiş, küçük şehirden büyük şehre göçmüş, geniş aileden yapısından çekirdek aile yapısına dönüşmüş ve özellikle de başka bir ülke ve topluma yerleşmiş insanlar, gençlerin "kimliklerini", geleneklerini, göreneklerini, dinlerini, ahlaki değerlerini kaybetmeleri korkusu yaşayabilmektedirler. Örneğin Almanya'da ebeveynlerin cami eğitiminden beklentilerinin ilk sıralarında gençlerin bozulup kaybolmasının önlenmesi gelmektedir (Tosun, 2010).

Şimdi bu noktada bir ikilem ve eğitsel bir zorluk ortaya çıkmaktadır. Gelişim özellikleri gençleri değerler konusunda eleştirel olmaya sürüklemektedir. Bu onların gelişim özelliği olması itibarıyla normal ve hatta gelişimsel açıdan gerekli bir durumdur. Ebeveynler açısından ise durum hiç de normal değildir. Bu durumda ne yapılacaktır? Gençlerin içinde buldukları dönemin özelliklerini yaşamaları mümkün olduğunca engellenecek midir? Yoksa eğitim yoluyla süreçte eşlik edilip bu özelliklerin yaşanmasına ve ödevlerin yerine gelmesine destek mi olunacaktır?

Sorulan soruların içeriğine eğitsel bir nitelik kazandırılırsa "*gencin bağımsız kararlar alabilme yeterliğine ulaşmasına, din ve değerler konusunda kendi anlamlarını oluşturabilmesine, kendisi hakkında bir karara ulaşım sağlıklı kimlik ve benlik sahibi olabilmesine nasıl destek olunacaktır?*", sorusu daha anlamlı görülmektedir. Bu soruların cevabına ulaşmak, bu sorulara ulaşmaktan daha zordur. Ama asıl cevap bu sorulara ulaşabilmekte yatmaktadır. Gençliğin değerler karşısındaki durumunun normallikinden hareket edebilmek önemli bir aşamadır. Bu gelişimsel ve eğitsel kabulden sonraki aşama da muhteva gencin eleştirel anlamaya tabi tuttuğu konular, metot ise konu merkezli etkileşim olabilir. Yani aile bireylerinin, ilgili kişilerin veya bazılarının genci dinlemesi, anlaması, düşünme sürecine bazı boyutları da katmasına yardımcı olarak birlikte düşünmesidir ve anlamlandırmasını sağlayacak süreçlerin işletilmesidir. Ailede değer eğitimi için şu sorularda oldukça anlamlıdır:

Genç insan kendi iyi ve kötü kararlarını özgürce alabileceği bir vicdana sahip olmasın mı?

Genç insan ben kimim sorusuna sağlıklı ve özgür cevaplar vermesin mi?

Genç insan genç olana kadar taklit ve özdeşim yoluyla edindiği değerleri, anlamlı değerler haline getirmesin mi? Bu sorular çoğaltılabilir. Ve cevabı da bellidir. Elbette olsun. Ama o süreçte yabancılaşmasın, yitip gitmesin.

O zaman, belirtilen ilkelerin yanı sıra şunlara da dikkat edilmesi gençlerin ailede değer eğitimi için oldukça önemlidir: 1) Gençlik dönemine kadar taklit ve özdeşim ya da işleme tabi tutmadan, gelenek diye öğrendiği şeylerin neler olduğuna dikkat edilmelidir. Bunlar çoğunlukla ailede edinildiğine göre, gençliğin değer eğitimine çocukluk döneminden itibaren aile yaşantısında edineceklerine dikkat ederek başlanmalıdır. Çünkü gençlik çağında eleştirel anlamaya tabi tutulanların çoğu bu öğrenmelerdir. 2) Gençlerle eleştirel anlama sürecini etkili iletişim ve etkileşim içerisinde birlikte yaşamayı başarabilmektir. Dinlemek, konuşmak. Ancak onun davranışlarını değil, onun mesele edindiği konuları konuşmak önemlidir.

Kaynakça

- Aktu, Yayha. "Levinson'un Kuramında İlk Yetişkinlik Döneminin Yaşam Yapısı". *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 8/2 (2006), 162-177.
- Aral, Neriman. vd. *Çocuk gelişimi I*. İstanbul: YA-PA Yayın, 2000.
- Aydın, Ayhan. *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*. 3. Basım. İstanbul: Alfa Yayınları, 2001.
- Bacanlı, Hasan. *Gelişim ve Öğrenme*. Ankara: Nobel Dağıtım, 6. Basım, 2003.
- Başarer, Dilek. *Düşünme Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi, 2021.
- Bornstein, Marc H. "Sensitive Periods in Development: Structural Characteristics and Causal Interpretations". *Psychological Bulletin* 105/2 (1989), 179-197.

Çok, Figen. "Gelişim Psikolojisi, Kuramlar, Yöntemler ve Yaşamın İlk Yılları". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 26/2 (1993), 641-670.

Erden, Münire – Akman, Yasemin. *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 24. Basım, 2018.

Gündüz, Turgay. "Gençlik Dönemi Din Eğitimi". *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü. 97-131. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. 7. Basım, 2017.

Havighurst, Robert James. "Research on The Developmental-Task Concept". *American Journal of Education* 64/ 5 (1956), 215-223.

Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: TDV Yayınları, 13. Basım, 2017.

İlhan, Tahsin. "Orta Yetişkinlik Döneminde Psiko-sosyal ve Bilişsel Gelişim". *Yetişkinlik ve Yaşlılık Dönemi Psikolojisi*. ed. Hasan Bacanlı – Şerife Işık. 177-202. Ankara, Pegem Akademi, 5. Basım, 2019.

İnanç, Banu Yazgan. vd. *Gelişim Psikolojisi*. Ankara: Pegem Akademi, 16. Basım, 2020.

Karaca, Faruk. *Dini Gelişim Teorileri*. İstanbul: DEM Yayınları, 2007.

Karasu, Teceli. *Din Eğitiminde İşlevsel Akıl*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2020.

Kılıç, Mustafa. *Gerçek Yaşam Tadında Gelişim Dönemleri II*. Ankara, Pegem Akademi, 2. Basım, 2016.

Koç, Mustafa. "Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/17 (2004), 231-238.

Köylü, Mustafa – Oruç, Cemil. *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017.

Oruç, Cemil. "Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimine Çoğulcu Bir Yaklaşım:-Gift to the Child-". *Değerler Eğitimi Dergisi* 11/26 (2013), 227-258.

Oruç, Cemil. (2017). "Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi". *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü. 1-49. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 7. Basım, 2017.

Selçuk, Ziya. *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 23. Basım, 2018.

Senemoğlu, Nuray. *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim- Kuramdan Uygulamaya*. Ankara: Yargı Yayınevi, 24. Basım, 2015.

Tosun, Cemal. *Din ve Kimlik*. Ankara: TDV Yayınları, 5. Basım, 2010.

Yeşilyaprak, Binnur. *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2003.

Yörükoğlu, Atalay. *Gençlik Çağı: Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*. İstanbul, Özgür Yayınları, 7. Basım, 1990.



Адептик баалуулуктарды калыптандырууда үй-бүлөнүн ролу*

Сайфулла БАЗАРКУЛОВ**

Аннотация

Тарбия үй-бүлөдөн башталат. Үй-бүлөдөгү таалим-тарбия баланын келечегин аныктоо менен коомдун жана өлкөнүн өнүгүүсүнө түз таасир этүүчү жараян. Тилекке каршы бүгүнкү күндө үй-бүлө тарыхый милдетин толук кандуу аткара албай калды. Үй-бүлөдө адептик баалуулуктар муундан-муунга өтүп келе жаткан ишенимдердин, принциптердин жана үрп-адаттардын жыйындысы болуп эсептелет. Балдарды турмушка даярдоо – үй-бүлө системасынын негизги максаты. Салттуу тарбия жараянында кыргыздарда макал-лакаптар элдин эмпирикалык тажрыйбасы катары кабылданып колдонулуп келет. Мындан улам кыргыздар балдарга «Адеп башаты тил» - деп баланын кичине кезинен эле нускалуу сөздөр менен тарбиялап, сезимдерине сиңирип келген. Салттуу кыргыз үй-бүлө системасында баланы тарбиялоо жар тандоо менен башталат. Мында «Жети атаны билүү» феномени өзгөчө ролду ойнойт. Болочок ата-эненин теги, тарыхы жана тарбиясы келечек муундун саламаттыгына, тарбиясына жана адебине таасир этет. Муну кыргыздар бала «Уядан эмнени көрсө ошону алат» - деп туюнтушкан. Адептик баалуулуктарды балага үйрөтүүдө атанын жана эненин өзүнчө орду жана ролу болгон. Ошондой эле адептик баалуулуктар эркек балдарга жана кыздарга жаш өзгөчөлүгүнө карата да айырмаланып үйрөтүлгөн. Эркек балдарга «эр жигит» концепциясынын негизинде, ал эми кыздарга «кызга кырк үйдөн тыюу» деген түшүнүктө тарбия берилип келген. Бул макалада кыргыздын үй-бүлө салтында адептик баалуулуктарды калыптандыруу анализденет. Изилдөөдө теориялык ыкма колдонуу менен бүгүнкү ата-энелерге бала тарбиялоодо жол көрсөтүү максатталат.

Ачык сөздөр: үй-бүлө, ата-эне, бала, тарбия, баалуулук.

The role of the family in the formation of moral values

Abstract

Education begins in the family. Family education is a process that directly affects the development of the society and the country and determines the future of the child. Today, the family cannot fully fulfill its historical function. Moral values in the family are a set of beliefs, principles and traditions that are passed down from generation to generation. Preparing children for life is the main purpose of the family system. The Kyrgyz have used proverbs as an empirical experience of the people in the traditional education process. For this reason, they start educating children by verbally appealing to their feelings from the first year with the words "Adep chief til/The head of morality is language". In the traditional Kyrgyz family system, raising children begins with the choice of a spouse. The fact of "knowing the seven ancestors/genealogy" plays a special role here. The background and upbringing of prospective parents affect the health, upbringing and morals of future generations. The Kyrgyz express it this way: "Whatever a child sees in kindergarten, he gets it." Parents have a special place and role in teaching moral values to children. Boys and girls were taught different moral values according to their age. Boys are brought up with the concept of "valiant", and girls with the understanding that "daughter is forbidden from forty houses". This article examines the adoption of moral values in the Kyrgyz family tradition. The study aims to guide today's parents in raising their children with a theoretical approach.

Keywords: family, parents, children, education, values.

* Бул макала 2021-жылдын 07-09-октябрында өткөн Эл аралык үй-бүлө жана баалуулуктар симпозиумунда окулган докладдын кайра каралып чыккан версиясы.

** ОшМУ дин таануу жана жалпы билим берүү дисциплиналар кафедрасынын доценти, дин таануу и. доктору, sbazarkulov@gmail.com

Киришүү

Баалуулуктар – бул адам жашоо-турмушунун багыттарын аныктоочу жана багыттоочу руханий күч болуп саналат. Баалуулук – көп мааниге ээ болгон кеңири түшүнүк. Оң мааниде жакшы, терс мааниде жаман деп, колдонулган тармактарга карата түрдүү маанилерде колдонулат. Кээде жакшы, ылайыктуу, көздөлгөн жана баалуу предметтерге (акча, кымбат буюм, атак, күч, ийгилик ж.б.) карата колдонулса, кээ бир учурда адамдарга нарктуу жана алар үчүн маанилүү деп эсептелген ишенимдерди өз ичине камтыйт. Мындан сырткары, баалуулук түшүнүгү кээде жакшы деп эсептелген конкреттүү иш-аракет үчүн, кээде жакшы жана кооз деп абстракттуу өзгөчөлүгүнө карата да колдонулат.

Бүгүн салттуу коомдук түзүлүштөгү баалуулуктар, адеп-ахлак нормалары, жүрүм-турум эрежелери күн өткөн сайын өзгөрүүлөргө учурап, өткөн доордогу баалуулуктар өз маанисин жогото баштаган. Мындай ыкчам өзгөрүү адамдар ортосундагы өз ара алака түзүүнү татаалдаштыруу менен баалуулуктардын кагылышуусуна алып келүүдө. Натыйжада социалдык өзгөрүүлөр коомдо баалуулуктардын каатчылыгын шарттоосу руханий жана адептик баалуулуктар таалим-тарбиясынын олуттуулугун айгинелеп олтурат.

Ааламдашуу алкагында эркин соода жүргүзүү, байланыш каттамдардын көбөйүүсү, туризм жана байланыш каражаттарындагы өнүгүп-өзгөрүүлөр салты, дини, тили жана маданияты ар башка болгон элдердин бир чөйрөдө жанаша, бири-бири менен тыгыз байланышта жашоосун шарттады. Натыйжада, салттуу коомдун ордуна ачык жана көп маданияттуу коомдук түзүлүш кеңири жайылууда. Коомдо ар түрдүү маданияттардын көбөйүүсүнүн натыйжасында, кайсыл баалуулуктун туура жана өтүмдүү экендиги талаш маселеге айланды. Мындай абалда жаш өспүрүмдөргө салттуу баалуулуктарды калыптандыруу жараянын ишке ашыруу бир кыйла татаалдашууда.

Үй-бүлөдө адептик тарбия баланын коомдо өзүн алып жүрүү маданиятын, курчап турган адамдар менен туура мамиле түзүүнү үйрөтөт. Адептик тарбиялоо адамдык баалуулуктарды жана жүрүм-турумду калыптандыруу алкагында жүргүзүлөт. Адептик нормаларга чынчылдык, акыйкаттык, айкөлдүк, жоопкерчилик, абийирдүүлүк, уяттуулук, гумандуулук, тартиптүүлүк, улууларды урматтоо, кичүүлөрдү ызаттоо, эмгектенүүнү сүйүү жана ошондой патриоттуулук, ата-мекенди сүйүү, мыйзамдуулукту сактоо, атуулдук милдетти так аткаруу, кайрымдуулук жана башка ушул сыяктуу адептик баалуулуктар кирет. Адептүүлүк инсандын калыптанышынын эң баалуу көрсөткүчү катары байыртадан бери эле олуттуу кабылданып келген. Мына ошондуктан үй-бүлөдө адептик баалуулуктарды калыптандыруу дагы бир жолу өзүнүн актуалдуулугун көрсөтүүдө.

Тарбия башаты үй-бүлө

Үй-бүлө, кыргыз элинде коомдун пайдубалын түзүп ага чоң маани берилет. Үй-бүлө – бул маданий-тарыхый жана социалдык психологиялык чөйрө, баланын турмуш мектеби. Ал эми бала үй-бүлөнү бекем сактап турган фактор. Адамдын жашоосу бала менен тыгыз байланышкан. Бала – бул өмүр, адамдын жашоосунун уландысы жана жашоо уюткусу болуп саналат. Ошондуктан бала үй-бүлөнүн тиреги, туткасы, ата-энелердин гана эмес бүтүндөй журттун артында из калтырып өлбөстүгүнүн, өсүп-өнүгүшүнүн шарты катары кабылданат.

Үй-бүлөнүн балалуу болуп, аны чоңойтуу, эрезеге жеткирүү, тарбиялоо адам баласындагы негизги жоопкерчиликтүү милдет. Кыргыз эли илгертеден эле үй-бүлөлүк тарбияга чоң маани берип келишкен. Ата-эне баланын биринчи тарбиячылары жана өмүрлүк устаты. Баланын келечеги, билими, маданияты, жүрүм-туруму дагы ата-эненин сиңирген эмгегине, таалим-тарбия берүүсүнө байланыштуу болот. Салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балага мамиле - аны туура тарбиялоо менен байланышат.

«Тарбия – зор байлык», адамды тарбиялоо – өтө кыйын иш. Тарбия – түбөлүк категория, ал адам коомунун өнүгүшү менен бирге жашап жана өнүгүп турат. Бул иш зор камкордукту талап кылат. Элде «Ким өз жүрөгүн канатпаса, ал баланы тарбиялай албайт», – деп чечмелеген.

Эл ичинде «Баланы төрөйсүң го, бирок кыял-жоругун кошо төрөй албайсың», «Атаны тартып уул туулбайт, энени тартып кыз туулбайт», «Баланы айтып, деп, баштап оң жолго салбаса оңолбойт, адам болбойт» (Карасартова Ж.Б., Имангазиева Р.У., 2015) - деген кеп, сөздөр да баланы тарбиялоонун зарылдыгын айкындап турат.

Кыргыз эли тарбиялоонун максаты жана мазмуну жөнүндөгү кылымдардан берки түзүлгөн түптүү көз караштарын «адам кылуу» деген жөнөкөй жана улуу түшүнүк менен туюнтушат (Алимбеков, 1996, 50-б.). Кыргыз үй-бүлөсүндөгү тарбиянын структурасы жөнөкөй түзүлүшкө ээ болгондугуна карабастан анын таасирдүүлүгү, натыйжалуулугу өтө терең болуп, тарбиялануучунун кылык-жоругун, коомдук аракеттерин тартипке салып, көз жаздымдан чыгарбай, ар дайым көзөмөлдөп турган. Чындыгында «адам болуу» маселеси адамзат жаралгандан бери эле эң маанилүү көйгөй болуп келет жана кыяматка чейин да ушунда болот го. Анткени адам болуу бул адамзаттын жаратылыш миссиясын туюнтат эмеспи. Мына ошондуктан кыргыз эли байыртадан таалим-тарбияга чоң маани берип, ыйманызатты абдан аздектеген. «Адам бол» деген бийик талапты ар бир ата-эне бала сөзгө түшүнө баштагандан эле кулагына куюп, жандүйнөсүнө сиңире баштайт.

Адам баласы жарык дүйнөгө жакшы, же жаман, адептүү же адепсиз болуп келбейт. Ар кыл таасир этүүчү факторлордун жыйындысы аны мындай же тигиндей кылып калыптандырат. Сырткы чөйрөнүн таасирин кабыл алып, аны таанып билүү менен гана чектелбестен, анын таасири менен бала жаман же жакшы сапатка ээ болот. Мында баланын сезгич, бат таасирленгич кезинде, анын дүйнөсүнө себилген тарбия «үрөндөрү» жемиштүү түшүм берерин турмуш тажрыйбасы далилдеген. Ошондон улам элдик педагогика чүрпөнүн тарбиясын, анын «уядагы» кезинен «көк бүчүр», «тал чыбык» учурунан баштоону зарыл деп санаган. Ошол үчүн «Бала көргөнүн кылат, көсөө түрткөнүн кылат», «Баланы башынан үйрөт, чырпыкты жашынан ий», деген даанышман макалдар жашайт.

Кыргыз элинин «Уядан эмнени көрсө, учканда ошону алат.» деген макалы бар. Ал жөн эле жеринен айтылган эмес. Уя – бул үй-бүлө. Уясынан алган көнүмүш, таалим-тарбия баланын жан-жаратылышына өчпөс тамга болуп басылып, аны өмүр бою коштоп жүрүп отурат. Баланын физикалык өсүшү жана аң-сезиминин калыптанышы, жан дүйнөсүнүн руханий пайдубалы алгач дал ушул үй-бүлөдө түптөлөт.

Кыргыз элинде баланы тарбиялоо жөнүндө бөтөнчө өзгөчөлүктөр бар. Кыргыз элинде макал-лакаптар байыркы замандан тартып эл оозунда жашап, ар дайым келечек муундарга таалим-тарбия берип келет. Үй-бүлөдөгү бала тарбиясында улуттук салттар, элдик оозеки чыгармалардагы педагогикалык үлгүлөр, макал-лакаптардын ролу чоң мааниге ээ. Макал-лакаптар дайыма кеңеш берип, жол көрсөтүү менен педагогикалык идеяны камтып үйрөтүүчүлүк таасири бар. Нечен кылымдар бою келаткан ата-бабанын акыл-насаат сөздөрү болгон макал-лакаптар, салт-санаасы, үрп-адаттары жана элдин улуттук маданияты тарбиянын түгөнбөс куралы катары колдонулуп келет.

Кыргыз коомунда “Үй-бүлө тарбиянын башаты” деп айтылат. Баланы тарбиялоо башаты канчалык эрте болсо, ошончолук пайдалуу боло тургандыгы тууралуу ой-пикирлер өкүм сүрөт. Алсак, «Бала тарбиясы жашынан, аял тарбиясы башынан», «Баланы жакшылыкка жетелеп жанаштыр, жамандыктан кубалап адаштыр», “Сүт менен бүткөн мүнөз сөөк менен кетет”, “Жашында кылжың болсо, карыганда мылжың болот” – деп балдарды тарбиялоодо ата эненин ролу чоң экендиги баса көрсөтүлөт. Кыргыздарда элдин түшүнүгүндө адам жашында жабышкан жаман адат, өнөкөт өлгөндө калат. Мына ошондуктан «Жаш кезинде билгениң ташка тамга баскандай» деген эреже (Алимбеков,

1996, 62-б.) менен тарбия ишинин мазмунуна негиз катары алынган баалуулуктар жаш баланын рухуна сиңирүүгө үй-бүлө өзгөчө көңүл бурган.

Балага жакшы тарбия берип, коомго пайдалуу адам катары даярдоо ата-эненин иш-аракеттеринин негизги маңызын түзгөн. Эл оозунда “Уулуң жакшы болсо көркүң жакшы, кызың жакшы болсо кымбатсың”, “Жакшы уул асмандагы жылдыз, жакшы кыз жакадагы кундуз” деп айтылган. «Баланын тентек болмогу үйүнөн, эрдин тентек болмогу бийинен», «Балаң пайдалуу болсо, аштыгың айдалуу», «Бала жакшысы-атанын даңкы, кыз жакшысы – эненин даңкы» «Балаң жакшы болсо өргө чыгарат, балаң жаман болсо, көргө тыгат» ж.б. макалдар менен баланын тарбиясы ата-эненин турмушу, жашоосу менен тыгыз байланышта экендигине көңүл бурган.

Кыргыз салттуу тарбия маданиятында курактык, жыныстык жана жеке өзгөчөлүктөрүн эске алуу, баланын инсанын урматтоо менен ага коюлуучу олуттуу талаптардын биримдигине жетишүү негиздерине таянган. Эрте балалыктагы тарбияга өзгөчө көңүл бурулган. Бул тууралуу «Тиши чыккан балага чайнап берген аш болбойт», «Баланы жашынан, музоону башынан» сыяктуу кыргыздын учкул сөздөрү айгинелеп турат. Анткени, адамдын беш жашына чейинки мезгили жигердүү өрчүү учуру болуп түшүндүрүлөт. Ошондуктан эл ортосунда “Бешик баласы беш түлөйт” деп айтылган сөз баланын мүнөзүндөгү өзгөрүүлөрдү билдирет (Каримова, 2012, 69-б.).

Кыргыздарда эненин баланын жөндөмдүүлүгүн эрте туя билүүсү маанилүү феномен болгон. Мисалы: Манас эпосунда, Чыйырды энелик жүрөгү менен Манастын жалпы журттун бактысына жаралган шер экенин туюп, Манасты эл мүдөөсүн аркалаган, чыныгы инсан кылып жетилтүүнү максат кылат. Манастын табиятынан бөтөнчөлүгүн көргөн эне, аны тарбиялоонун майнаптуу амалдарын ойлогон. С. Байгазиев белгилегендей, Чыйырды үчүн баласы Манас – бүркүт. Томого тагылып, туурда байланган балапан чыныгы бүркүт боло албаган сыяктуу, Манасты да жаштайынан эркин тарбиялабаса, анын элин баштаар, айбалтаны аштаар эр болушу күмөн экенин сезген даанышман эне, баланы эркин тарбиялоо идеясын карманат (Каденова, 2018, 68-б.).

Адептик тарбия жөнүндө

Адеп – адамдардын коомдогу жана жеке турмушундагы бири-бири менен, коом менен мамилелеринин жана жүрүш-туруш нормаларынын тарыхый жыйындысы. Адептүүлүк адамдардын жеке мамилелерине, коомго жасаган мамилелерине, бири-бири менен жана коом менен карым катнашына, жакшылык-жамандык, абийирдүүлүк, уятсыздык, айкөлдүк, мыкаачылык деген түшүнүктөрдүн негизинде баа берет. Адеп тарбиясы үзгүлтүксүз жараян, ал бала төрөлгөндөн эле баштап, инсандын бүт өмүрү бою улантылат.

Салтуу тарбия системасында адептик баалуулуктарды балага калыптандыруу башкы максат болгон. Ата-эне баланы адептүүлүк жактан туура тарбиялоого, аларга чыныгы адамдык сапаттарды берүүгө жана коомдук турмуш-тиричилигине аралаштырууга түздөн-түз милдеттүү деп эсептелип келген. “Энесин көрүп кызын ал, эшигин көрүп төрүнө өт”, “Көргөн көргөнүн жасайт, көсөө түрткөнүн жасайт”, “Уядан эмнени көрсө, учканда ошону алат”, “Алма сабагынан алыс түшпөйт”, «Аганы көрүп ини өсөт, эжени көрүп сиңди өсөт», «Сөз чакырат, үлгү өзүнө тартат», – деген макалдын акыл-ой мурастары балдардын адептик жактан жакшы жүрүм-турумга ээ болушу үй-бүлө турмушунда атасынын же энесинин, ага-эжелеринин, ошондой эле улуу муундагы адамдардын адептүү жүрүш-турушуна, эмгектеги чыгармачылык жакшы иш аракеттерине, жана адамдык сапаттарына жараша түзүүлөрүн далилдейт.

Үлгү көрсөтүү, өзгөчө ата-эненин жеке үлгүсү – элдик тарбиядагы эң күчтүү методдордун бири. Ата-эненин адеп-ахлактык сыпаты, алардын эмгеги, коомдук ишмердүүлүгү, үй-бүлөдөгү өз ара мамиле жана башка адамдарга жасаган мамиле,

буюмдарга жасаган мамилелердин бардыгы балдар үчүн үлгү болуп саналат жана алардын инсан катары калыптануусуна зор таасир берет.

Адамдын адептүүлүгү жана акыл-парасаты, жүрүм-туруму башкаларга жасаган мамилеси аркылуу ыйман, адеп, тарбия дүйнөсүн ишенимин мүнөздөйт. Кыргыз эл педагогикасында балдарды жаштайынан адептүүлүккө үйрөтүп, тарбиялашкан. Буга мисал катары адептүүлүк адам көркү, сөз адеби кымбат, «Адептүү алкыш алат, адепсиз каргыш алат» деген накыл-сөздөр аркылуу кыргыздын көөнөрбөс дөөлөттөрүн байытып, тарбия берүүнүн негизги багытын түзгөн.

Мисалы “Жакшы менен жолдош болсоң жетесиң муратка, жаман менен жолдош болсоң калаарсың уятка”, “Ынтымак түбү ийгилик, тирилик түбү бирдик”, “Атасы көрбөгөндү уулу көрөт, энеси көрбөгөндү кызы көрөт”, “Атанын уулу болуш урмат, элдин уулу болуш кымбат”, - сыяктуу элдик педагогикалык үлгү сөздөр баланы ириде адептүү болуу менен ата-энелерин ар убакта ардактап, урмат-сыйга ээ кылууга, үй-бүлө тиричилигинде кездешип калуучу ар кандай кыйынчылыктарды акыл-эстүүлүк менен жеңе билүүгө, үй-бүлөдө ынтымактуу ырыс-кешикти сактай билүүгө чакырган.

Адептик тарбия берүүнүн негизинде балдарды мекенчилдикке, меймандостукка, айкөлдүккө тарбиялоонун баалуу каражаты деп эсептешкен. Адамдагы акыл эстүүлүгүк, жөнөкөйлүк, кең пейилдүүлүк, сабырдуулук, адилеттүүлүк сыяктуу асыл сапаттар тарбиялоонун баалуулуктарын камтыйт. Балдарды мекенчилдикке табиялоо жана ата-мекенин манызы адептик тарбия жана көөнөрбөс дөөлөттөр менен тыгыз байланышта. Балдардын эрдиги тайманбастыгы эзелтеден келе жаткан кылым карыткан элдин эрдиги, берген тарбиясы болуп эсептелген.

Бүгүнкү күндө адептик таалим-Адам өзү сезбеген, жашоонун манызын түзгөн ар кандай кырдаалдар бар, ага мисал катары “Ата мурасы соолубаган булак”, “Адептүүлүк адам көркү” - деген нускалуу кептери ата-энени сыйлоо, урмат-сый менен мамиле жасоо үй-бүлөдөгү ыймандык дөөлөттөрдү таанып билүүгө үйрөтүү адептик тарбиянын негизги максаты.

Элдик педагогикада акыл жана билим адептүүлүк менен байланышта берилет. Анткени, акылдуулук адеп-ахлактын эң эле баалуу жана маанилүү жактарынын бири болуп саналат. Ал адамдын жүрүм-турумунда дайыма негизги орунду ээлеп келген. Ушул айтылган пикирди төмөнкү макал-лакаптар толук тастыктайт: «Акылдуу болсоң адамсың, акылсыз болсоң наадансың», «Акылы аздын азабы көп», «Акылман баштаса төргө, акмак баштаса көргө», «Акылсыз атасын акмалайт» (Шеримбекова, 2016, 21-б.).

Кыргыз баласы саламдашпай сөз баштабайт, айтылган саламды жоопсуз калтырбайт. Конокко барганда же үйгө конок келгенде бөбөктөргө «Канаке абаң менен же эжең менен учурашчы?» - деп атайылап көндүрүшкөн. Эгерде бала өз алдынча саламдашса «Ии кадыресе киши болуп калган турбайбы, азамат!» деп алкаган.

Кыздар келин болгонго чейин улууларга ыйбаа көрсөтүп «амансызбы, арбаңыздар?» деп учурашса, келин болгондон тартып улуулар алдында акырын ийилип жүгүнүп учурашкан.

Кыргыздын турмушунда жаштардын биринчи болуп салам бериши, үйгө карыя киргенде баары жапырт турушуп ызат көрсөтүшү аларды өзгөчө орунга олтургузуу адептик-этикалык маданияттын башкы белгиси болгон.

Балдарды акыйкаттыктан үмүт үзбө, ар кандай иштин акыр түбү чындык гана жеңээринен ынандыруу максатында «Ак ийилет бирок сынбайт» деген макаланы айтышкан. Ошондуктан чындыктан башка эч нерсе түбөлүктүү эмес экендигин, «Кыңыр иш кырк жылда билинип» жашырылган арамза жосун үчүн эртеби кечпи жооп берүүгө туура келерин эскертишип, дайыма чынчылдыкка, адилеттүүлүккө тарбиялап келишкен (Алимбеков, 2018, 87-б.).

Адеп тарбиясында жети ата феноменинин мааниси

Кыргыз эли балдардын өсүп-өнүгүүсүндө ата-тегине өзгөчө мамиле кылган. Б.а. тукум куучулук, генине маани берген. «Адам түбүн тартат», «Жакшыдан жакшы туулат, жамандан жаман туулат» - деп айтышкан. «Катын албай кайын ал», «Тектүү жерден кыз ал» деген осуяттар бар. Мындагы «тектүү» деген сөз адамдык сапаттары бийик, нарктуу, өрнөктүү адамдардын мураскери дегендик болуп саналат. Ошондуктан куда сөөк күтүүдө санжырага таянып алардын тегине караган. Кыргыздарда баланын адам болушу ата-энелердин, эл-журттун таалим-тарбия жөрөлгөсүнө байланыштуу карашкан.

Кыргыздарда урпактарды адептүүлүккө тарбиялоо системасында жети ата тарыхын билүү талаптары маанилүү. Анткени үй-бүлө тарбиясы, уруунун, уруктун, топтун, үй-бүлөнүн каада-салттарына, үрп-адаттарына, салтка айланган көнүмүштөрүнө, ата-бабаларынын насааттарына негизделип, ошонун таасиринин негизинде гана улантылган. Адатта санжыра тигил же бул уруунун муундарынын өрнөктүү өмүр жолу, адеп салттары кийинки муунга нускалуу насыят формасында өзүнчө сабак катарында айтылат. Аларга өзүн-өзү тарбиялоо үчүн өрнөк, үлгү катарында сунушталат.

Ата-энелер өз урпактарын коом тарабынан кабыл алынган адеп салттардан четтөө ар намыска доо кетүүчү уят иш деп, аларды сактоого, тарбиялоо үчүн балдардын жорук жосундарын көзөмөлдөп турушкан. Мында деги эле салттуу турмушта балдардын жүрүм-турумуна кайдыгер адам болгон эмес.

Мында санжыра, уруунун, улуттун тарыхын билүү жатат. Ата-бабаларыбыз жети атасын сураса жеткиликтүү билбей, санжырага таң болуп, баштары маң болуп тургандарды: «жети атасын билбеген жетесиз, андан суроо сурап нетесиз», мындайлар жүргөн жерде: «эл бийлээр кыйын болбойт, ордолуу жыйын болбойт» дешип киши катары көргөн эмес. Тарыхын билбегендер кайсаңдаган кайсак делип, сөзгө сөлтүк, кепке кемтик болуп журт алдында сөзгө жыгылган. Аталарыбыз андайлар менен «жети атасын билбеген кул», «тексиз», «жетесиз» деп, сүйлөшпөй да коюшкан. Бул сөздөрдү назарга албагандарды арам менен адалды, ак менен караны этибарга албагандар катары кабылданган. Жети ата салтын жетекчиликке алуу – бул менин жакшы жоругум жети муунга үлгү болот же осол жоруктарым үчүн алды жактагы жети муунум жер карап, кепке кемтик сөзгө сөлтүк болот деген чоң жоопкерчилик түшүнүгү жаткан. Себеби, санжыранын сыры, касиети тарыхтын түпкүрүнө кетип, осуят, мурас катары калтырылган руханий казынанын ачкычы эле. Жети ата тарыхын билүү этнографиянын принциби боюнча санаганда ата-бабалардын 175 жылдык турмушун адеп салттарын билип ошолорду карап түздөнүү дегендикке жатат (Алимбеков, 2018, 35-б.). Бул деген санжыраны билген адам 175 жылдык ата-бабаларынын басып өткөн тарыхын, каада-салтын, үрп-адатын, нарк-насилин билген. «Кыргыз санжыраны сактап келген, ал эми санжыра кыргызды сактап келген» - деп айтылат.

Ата тегиндеги улуу сапаттары кийинки урпактарга да өтөөрү, тектүү жерден кыз алуу же кыз берүү кыргыз эли үчүн маанилүү болгон. Мында жубайлардан төрөлүүчү тукумдун б.а. баланын саламаттыгы (муну элдин генеологиялык тазалыгын сактап калуу) жети муун өтмөйүнчө никеге тыюу салынып, жети муундук экзогамия деп аташкан.

Келин алууда же кыз берүүдө тегине, алардын уруусунун тарбиясына маани берилген. Анткени, эгерде жети атасында кандайдыр бир терс окуяга, сапатка ээ болуу болгон болсо бул бүтүндөй уруу, жети атасына чейин көө катары терс аталып келген. Натыйжада балдардын психологиясына чоң кедергисин тийгизген. “Уядан эмнени көрсөң ошону аласың” – дегендей келечек муундун тарбиясы урпагына тартат деп кабылдашкан. Мындан улам улуулар жаштардын кылык-жоругундагы терс көрүнүштөрдү теске салуу иретинде: «Ата-бабаларга жети атаңа кеп тиет» деп эскертишкен.

Адеп тарбиясында атанын орду жана ролу

«Үй-бүлөнүн астанасы ата менен башталат» - деп айтышкан кемеңгерлер. Ата үй-бүлөдө өзгөчө орунду ээлейт. Ата үйдүн пири, ээси катары кабылданган. Ата кандай гана кырдаалда болбосун баласынын көзөмөлүндө болуп, анын көз жаздымында болгон. Атанын үлгүсү бала үчүн жашоонун өлчөмү, жол көрсөткүчү. Ошондуктан “Атаны көрүп уул, энени көрүп кыз өсөт” – деген макал айтылат.

«Аталуу уул - кожолуу кул» дешкен. Атанын айтканы балдарына мыйзам катары эсептелген. Аталар эркек балдарды Ата-Мекенди, элди, Ата-Журтту жана туулган жерди баалоого, көздүн карегиндей сактоого, сүйүүгө, коргоого, эч кимге тепсетпөөгө, ошондой эле эрдик жаратууга, кайраттуулукка үйрөткөн. Ата тарбиясын алган бала ат үстүндө чапчаң, шамдагай, ыкчам жүрө билүүгө, айткан сөз, берген убадага бек болууга тарбияланган.

Ата-эне баланы жараткандыгы үчүн эмес, аны адептүү, акылдуу кылып тарбиялагандыгы үчүн эл алкышына ээ болот. Балдары жаман болуп калган ата-эне элден чыгып, калк жыйналган жерге буту тартпай, кайгы менен үйдө отуруп калат. Мына ошондуктан “Улуу көч каякка барса, кичүү көч ошол жакка барат” деп үй-бүлөдөгү тарбияны кийинкилерге жеткирүү милдет катары эсептешкен.

Кыргыз менталитетинде «атанын жаманы болбойт» - деген салттык түшүнүктү түптөп кеткен (Алимбеков, 2018, 39-б.). Бул туурасында Калыгул насыятында:

Жаман ата болбойт, жаман адам болот,

Бала да эртең ата болот,

Ошон үчүн ата балага

Аска зоо болот коет.

Бала атадан акыл, таалим алат,

Ата дөөлөтү менен өргөөсүнө туу сайылып,

Кермесине күлүк байланат,

Заманга жараша топко аралашып,

Эл башы шайланат.

Атанын кеби – Алаанын кеби (Алимбеков, 2018, 40-б.) – деп баяндаган.

Эне, аял күйөөсүн катуу сыйлаган жана балдарын да атасын сыйлоого тарбиялаган. Атасынан каргыш уккан, анын назарынан калган бала жарыбайт, түбү түз болбойт деп эсептелген. Ушул ишеним «ата каргышы –ок, эне каргышы бок» деп, ислам дининдеги «бейиш энелердин таман астында» бирок эне күйөөсүнүн ыраазычылыгын алмайынча бейишке кирбейт деген толуктоочу эрежесин туйунткан акылдын, жашоонун тажрыйбасы кыргыз салты менен да төп келгендигин баса белгилеп өтүү керек.

Эне дайыма бала тарбиясында атаң эмне дейт, атаң келсин деп урматтап, баалап турган. Мында биринчи эне баланы тарбиялоодогу кылдаттыгын билдирет. Экинчиден атанын ролун арттырат. Үчүнчүдөн ата-эне ич ара мамилесин балдарга билдирип, силер да ата-эне болосуңар, бири-бириңе ушундай болгула – деген насаатты айтышкан. Мында балдардын туюмунда: «Атамды энем баштап сыйлайт тура», «Атамдын айткан айткан» деген ой толгоолордун артында баалуу адеп, тартип жатат. Ошондуктан «ата көргөн ок жонот, эне көргөн тон бычат» деп айтышкан.

Адеп тарбиясында эненин орду жана ролу

Балага тарбия берүүдө негизги роль энеге таандык болуп келген. Ошондуктан энесин көрүп кызын ал, эшигин көрүп төрүнө өт», «энеси жамандын баары жаман, атасы

жамандын бирөө жаман» деп айтылат. Энесин көрүп кызын ал дегени, укум-тукум улаган, жан жараткан аялзаты – дүйнөнүн туткасы эмеспи. Эне – бул өзүнүн нукура турпатында, акыл-сезиминде адамзат үчүн дайыма ыйык жана бийик болгон бир туугандыктын, достуктун жана ынтымактын анык жарчысы, бузулбас көпүрөсү. Эгерде үй-бүлөсүндө сүйүктүү мээримдүү эне, жароокер жар болсо кызы дагы мээрман жүрөк, аялзатынын акылманы жана даанышман, бийик адамгерчилиги менен чоңоет. Демек, кыздын бактылуу, адептүү болушуна, кийинки турмушка ыймандуу, эмгекчил, акыл-эстүү бүлө даярдап берүүгө – эне милдеттүү болгон.

Эне - мээримдин булагы. Андагы мээр баладагы сүйүүнү ойготот, курчап турган дүйнөгө, жашоого куштарлантат, ынтызар туйгуларын жаратып, адамдык асыл сапаттарга талпынтат. Мунун өзү үй-бүлө тарбиясындагы баасы жок касиет. Эне тарбиясын алган балада мээр, сүйүү уялайт.

Эненин татыктуу тарбиясын алган балдар үй-бүлөнүн ишенимдүү жардамчысы боло алышкан. Мисалы, кыз бала эненин «Жеңилин жерден, оорун колдон алып», үй ичинин тазалыгын сактап, идиш-аяк кармап, тамак-аш жасаганга көмөктөшсө, эркек бала эненин да, атанын да ишине жардам берип, алардын өйдө чыкса «өбөгү», ылдый түшсө «жөлөгү» болуп, чоң милдет аткарган. Эркек балдар үчүн жалаң эненин тарбиясы жетишсиз болгон. Эркек балага эне адебин үйрөнүп, жүрүм-турум эрежелерин өздөштүрүүдөн тышкары да, «эл четинде жоо бетинде» өзүн татыктуу алып жүрүү үчүн атанын тарбиясын алуу зарылдыгы келип чыккан.

«Балага эне артык, аялга эр артык» дешет кыргыздар. Көчмөн турмушту башынан кечирген элибизде эркек киши көбүнчө үйдөн сырткы иштер менен алек болгон. Ал үй-бүлөнү багыш үчүн мергенчилик кылган, мал баккан, элди, жерди сакташ үчүн жоокерчилик кылган. Башкача айтканда, эркектин ишмердүүлүгү боз үйдөн сырткары дүйнө менен тыгыз байланышта өткөн. Ушундан улам атасы балдарга тарбия берүүдөн алыс болгон. Ал эми кыргызда аял үйдүн куту, очоктун сактоочусу катары кабыл алынган.

Салттуу коомдо, аял өз эрин сыйлоо, урматтоо аркылуу балдарга үлгү-идеал болгон. «Атаңар келе жатат, атын алгыла», «Атаңардын колуна суу куйгула», «Атаңарды төргө өткөргүлө», «Атаңар ооз тиймейинче, тамакка кол салбагыла», «Атаңар бата берсин» - деп балдарды тарбияга чакырган. Ал эми тарбияга баш ийбеген учурда «Сенин кылыгыңды атаңа айтам», - деп баланын терс жүрүш-турушун оңдоого аракет жасаган. Эркек өз учурунда мындай сый мамилеге татыктуу болгон, өзүн адеп-ахлактуулук жактан бийик деңгээлде алып жүргөн. Аялына дайыма колдоо көрсөтүп, зоболосун түшүргөн эмес. Алимбековдун сөзү менен айтканда, эркекти жетик акыл, ак дил, тунук сезим, тең караган калыстык, сылыктык, кичи пейилдик, кайраттуулук, шайырдык, шайдооттуулук сыяктуу изги сапаттар коштоп жүргөн (Алимбеков, 1996, 54-б.).

Эненин какыс-кукусуна ар дайым тигил же бул жоруктан арылтуучу дабаа катары кароо кабылданган. Муну кыргыздарда «Бээ баласын чапчыса да, мерт кылбайт» - деп нускалуу чагылдырган.

Балдардын адеп тарбиясы

Кыргыз элинин тарбия концепциясында уул балдар менен кыздардын идеалы алардын үй-бүлөлүк жана коомдук турмуштагы ордуна, функциясына карай өз алдынча, өзгөчө мерчемдер менен аныкталган. Атап айтсак, уул балдарды тарбиялоонун идеалы-байыркы доорлордон азыркы күнгө чейин “Эр жигит” деген түшүнүк менен туюнтулуп келген.

Кыргыз элинин “Эр жигит” жөнүндөгү түшүнүгүндө “Манас” эпосундагы идеалдуу инсан жөнүндөгү адеп-ахлактык чен-өлчөмдөрдүн таасири байкалат. Демек, “Эр жигит” түшүнүгү калайык-калктын уул балдарды тарбиялоого байланышкан акыл туюмунун, тарыхый тажрыйбаларынын туундусу (Алимбеков, 1996, 53-б.).

Эр жигиттик идеалынын мазмуну жалпы адамзаттык нарк-дөөлөттөргө шайкештиги. Ал өнөр-билим, тажрыйбага ээ болуунун, атуулдук жетилүүнүн чен-өлчөмү. Элдик макалда, “Жигитке жетимиш өнөр аздык кылат”, деп тегин жерден айтылбаса керек. Кыргыз макалдарында “Эр жигиттин” моралдык кодекси эл ичинде эзелтен калыптанган төмөнкүдөй мерчемдер менен мүнөздөлөт: “Атанын уулу болуш урмат, элдин уулу болуш кымбат”, “Жигитке бир сыр, жети кыр керек”, “Элден безген эр эмес, жоодон качкан шер эмес”. “Эр-намыстын кулу”, “Эрдин даңкын эмгек чыгарат”.

Чыныгы эр жигиттин артыкча ар-намысы, сөздөрүнүн курчу, бекем эрки, өзгөчө сүрү болот. Эр жигит барда да, жокто да ар-намыс менен адамдык наркты бийик сактайт. “Кедей да болсо малдуудай, чырмаган дартка карабай. Чабан да болсо алдуудай, чындык сөзүн бетке айтат, Чангеттен аккан шар суудай” Чыныгы жигит коомчул ыкластын алып жүрүүчүсү караты бааланган. Андайлар “Элдин ишин тууралап, эч кимге кылбайт кыянат, өзүнөн улуу кишиден, адеп сактап уялат”, “Кеңешин элге билгизет, береке пейил киргизет. Калк намысын талашат, тууганына туу болот, душманына келгенде, чылап койгон уу болот”. (Абдуллаев, Ботобекова, 2016, 115-б.).

Жалпылап айтканда эр жигиттик-жетик акыл, тунук сезим, тең караган калыстык, сылыктык, кичи пейилдик, кайраттуулук; шайырдык, шайдооттук сыяктуу адептик баалуулуктар менен ченелген. Аны дайыма эл мүдөөсү жетектеп, өмүрүн, эмгегин, эрдигин, эл журт тагдырына анын келечек бактысына багыштайт.

Кыздардын адеп тарбиясы

Кыргыз эли кичине кезинен эле кыз балдардын кулк- мүнөзүнө кылдат байкоо жүргүзүп, алардын адебине, жүрүм-турум маданиятына катуу талап коюшкан. Кыз баланы психологиялык жана физиологиялык, жаш курактык жана индивидуалдык өзгөчөлүктөр менен өсүп жетилишине, акыл эсин өстүрүүгө, тарбиялоого аракеттенишкен. “Уулдуу болсоң узун сүйлөбө, кыздуу болсоң кыя сүйлөбө” деген макалдары да белгилүү кыздарга коюлган талап, аларды тарбиялоонун көп кырдуу өзгөчөлүгүн мүнөздөп турат. Бул да болсо адеп-ахлактын негизи жана үй-бүлөнү сактоо болуп саналат.

Жакшы энелер кызга жаштайынан турмуштун өйдө-ылдыйына ийкемдүү болуусун үйрөтүп баштайт. 13 жаштагы кыздардын чачын өрүү өзгөчө окуя катары эсептелген. Мында кыздын чачын байбичеге же өзүнүн жакшы касиеттери менен айырмаланган аял кишиге, анын касиеттери кызга жуксун деген ниет менен өрдүрүшкөн.

Кыздардын чачын өрүү менен аны чоңоюп калганын билдирип, кыз балалык кийимин алмаштырып, чапан кийген, ар кандай кооздуктарды тагынган, балдар менен ойнобой, токтоо, уяң, жумшак болууга, улууларга урмат, кичүүлөргө ызат кылууга үндөп, үй ичиндеги жумуштарды аткарууга үйрөтүп, иштүү, колунан ар нерсе келе турган кызды энеси, жеңеси тарбиялаган (Жаныгулов, 2009, 26-б.).

Чач өрүү салты өткөрүлгөндөн баштап кыз бой жетти катары каралып, ага күчөтүлгөн талаптарды коюп, ата-энеси, урук тууганы, айыл аксакалдары анын жүрүм-турумуна, жасаган ишине карата активдүү көзөмөл жүргүзүшкөн. Мындай жалпы көңүл буруу кыз балдардын адеп-ахлактык тарбиясына терең маани берген. Анын бүгүнкү тарбиясы эртеңкисине кедергисин тийгизбесе экен деген таризде көбүрөөк көзөмөлгө алышкан.

Кыргыздарда “кыз - башка үйдүн жарыгы”, “энесин көрүп, кызын ал”, “Атасы жаман аз-аздан оңолот, энеси жаман эзели оңолбойт” деп бул маселеге өтө жооптуу караган. Башкача айтканда, кызды бүт айылы менен тарбиялаган. Кыз келин болуп барган жерине уят болуп калбашы үчүн толук кандуу тарбия берүүгө энеси жана жеңелери бүт аракеттерин жасашкан. «Кызга ата-эне так жасайт, бак жасабайт» делип кыз баланын камын көрө башташкан. Ошондуктан “Кызга кырк үйдөн тыюу”, “Кыздуу болсоң көздүү бол” деген макалдар келип чыккан.

“Кызың жаман болсо жети атаңа жетээр, аттигиниң, деп өмүрүн өтөөр”, Ата-эне, айыл аксакалдары, коңшу-колоң, айыл-апа, акылман энелер эмеспи. Бой тарткан кыздын тарбиясы үчүн бүтүндөй айыл, бүтүндөй уруу жооптуу болгон. Кыз бала күйөөгө кеткиче баарынын көз алдында болгон. Анын абийирдүү барышына кам көрүшкөн. Салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө, кыз бир үйдө чоңойгондон баштап, бүтүндөй коом, тарбиялачу. Кыз дагы туура кабыл алып, ким кандай насаат айтса, ага терикпей, жан дүйнөсүнө сиңирчү. Кыздын тарбиясынын жооптуулугу артыкча болгон. Анын башкага бүлө болуп кетиши дайыма көңүлгө тутулган. Начар тарбия алган кыз күйөөгө барса ата – энесин гана эмес, бүт айылын, уруусун сөзгө калтырган. Андыктан кыздын кылык – жоругун, баскан – турганын үй – бүлөсүндөгүлөрдөн сырткары тууган – уругу да тескеген. “Кызга кырк үйдөн тыюу” деген макал ошол себептүү чыккан (Акматалиев, 2000, 348-б.).

Күйөөгө чыга элек кыздар чачын майдалап өрүп жүрүшкөн. Кыз бала өзүнүн кийген кийими, өргөн чачы менен келиндерден айырмаланган. Атасынын төрүндө отурган кыз «Жакшы кыз – жакадагы кундуз», «Гүл өссө – жердин көркү, кыз өссө – элдин көркү», “Кыз кылыгы менен жакшы, ийне учугу менен жакшы», «Калыңсыз кыз болсо да, каадасыз кыз болбойт», «Кыз баласы кызыктырат», «Кыздын сулуу болушу кудайдан, улуу болушу өзүнөн» сыяктуу эзелтен мыйзамга айланып калган эрежелерди сакташы керек. Мунун баары кыз баланы адептүүлүккө, тазалыкка гана тарбиялоо болбостон, анын жакшы жерге барып, орун-очок алып, болочок үй-бүлөсүндө бактылуу жашашы үчүн алдын ала көрүлгөн камкордук болуп саналат. Ошондуктан *“Кызды тарбиялоо, кылымдык иш”, дешчү.*

Кыргыздар “Кыздын кырк чачы улуу» деп кыздарды сыйлап өзгөчө мамиле жасашкан, үйгө көрк берген гүлдөй тутуп аны назик асырап алышкан. Кыз өзүнүн үйүндө мейман деп саналгандыктан, бир эле өзүнүн үй-бүлөсүнө эмес, туугандарына, кошуналарына, бир көчөдө жашагандарга тегиз, түз, калыс, жылуу мамиле жасап, аларды сыйлап, ыйбаа кылып, улууларга адептүүлүгүн көрсөтүп, кичүүлөрүнө үлгү болуп өскөн.

Кыз бала эркек кишиге тике карабайт, бирөөнүн көзүнчө керилип – чоюлбайт, керилгени эрге тийгиси келгендигинин белгиси деп тыйган. Эркек адамдын алдынан өтпөйт, эркектин жолу буулуп калат, кыз киши эркек баланы теппейт деген тыюулар бузулбай сакталган. Уул баланын кийимин, ошондой эле күйөөсү бар келиндин кийимин да кыздар кийбеген. Кыздын отуруп – турганы, тамак ичкени, мейманга чай сунганы, бирөөлөр менен саламдашканы, сүйлөгөнү, күлгөнү баары көзөмөлдө болгон. Мындай көзөмөл кыздын адептүү өсүшүнө, жакшы жар, эне болушуна көрүлгөн камкордук катары гана каралган (Акматалиев, 1993).

«Эне жакшы – кыз жакшы», «Энесин көрүп, кызын ал, эшигин көрүп, төрүнө өт», «Энеден тарбия башталат, эне тилден улут сакталат» деген макалдар кыз баланын адептүү тарбияланышында эненин орду бөтөнчө экенин айтып турат.

Эненин коомдогу орду, абийири, кадыры, дегеле, абалы анын кызынын тагдырын чечүүдө бирден-бир негиз болгон. Кызы эстүү чыкса, коомчулук, оболу, энесин мактаган, акылсыз болсо, энесине сөз тийген. Ошол эле учурда атанын абалы да кыз үчүн маанилүү болгон. «Мата даңкы менен бөз өтөт, ата даңкы менен кыз өтөт». Демек, атасы коомдо атак-даңкы бар, кадырлуу инсан болсо, ал кызынын тагдырына түздөн-түз таасир берген, тескерисинче болсо, залакасын тийгизген. «Арык атка туз бербе, акылсызга кыз бербе», «Кыздуу кыраң ашат» сыяктуу макал-ылакаптар кыз баланын турмушка аттануусунда ата-энесинин негизги милдетти өтөөрүн чагылдырып турат.

Тарбиялоодо коомдук көзөмөл

Баланын тарбиясы, дүйнө таанымы жөнүндөгү маселелерге кыргыз эли өтө кылдат мамиле жасап келишкен. Ата-эне эң биринчи бала үчүн кам көрүшсө, жалпы айыл, аксакалдар кимдин баласы экенине карабай бир кызыкчылыкта көзгө түшкөн балага кези келгенде тарбиялык насаат сөздөрүн айтышып жүрүшкөн. Аксакалдар көчөдө өзүн туура эмес алып жүргөн балдарды көрүшсө, алдыларына чакырышып

алышып, “кимдин баласысың?”, “эмне үчүн анттиң-минттиң” дешип, сурамжылашып, өздөрүнүн акыл-насааттарын беришчү. Мындай тарбиялык иштин мааниси өтө таасирдүү болгон. Себеби алар кээ бир адамдардын балдарынын коомдук жерде өздөрүн жаман алып жүрүшкөндүктөрүн аш-тойлордо айтып жиберешчү.

Көчөдө болобу, дасторкондун үстүндө болобу жаштардын жоосунсуз жоругуна күбө болуп калган шартта карыялар аларды тыйып, ыйман адепке чакырып, эскертүү жасоого акылуу болгон. Балдар алардын кеңешин кыңк этпей аткарышкан. Х. Карасаев «Карыялар айланасында ойноп жаткан балдардын кээ бири тентектик кылса, дароо ага акыл айтып, тил албаса, урушуп койчу. Дегеле бир жерден тентекти көрсө, аны чакырып алып, акыл сөзүн айтчу. Кимдин баласы экендигине чейин сурачу. Ошондуктан кары адамдын көзүнчө балдар тентектик кылышчу эмес» (Карасаев, 2001, 398-б.).

Элдик педагогика тарбиялоонун мажбурлоо, жазалоо, уяткаруу, тыюу салуу, күнөөлөө сыяктуу методдорун да көз жаздымда калтырган эмес. Элде жосунсуз жоруктар менен татыксыз жүрүм-турумдар оозеки формада айтылган. Кээ бир бейадеп кыздарга карата «Бул кыз эне көргөнбү» же балдарга карата «Ата көрбөгөн бала окшойт» деген баалардын берилиши алардын ошол тарбиясындагы бир кенемтени көрсөтүп берип атат. Мындай айыптоолор бала өз күнөөсү менен жаңылыштыгын сезди, эми аларды кайталабайт деген ынанымдар менен коштолот. Уяткаруу ата-эне тарабынан сейрек колдонулса да, алдын алуунун тарбиялык иш-чарасы катары элдик педагогикада өзөктүү орунду ээлеген.

Корутунду

Кыргыздарда үй-бүлөдө адептик баалуулуктарды калыптандыруу жараяны болочок ата-эне болуучу жарды тандоо менен башталат десек аша чапкан болбойт. Анткени куда күтүүдө алгач келин же күйөө баланын тегин суроо, санжыраны билүү чоң мааниге ээ. Тагырак айтканда жети атасын билүү, мында бир гана тарых менен чектелбестен, «уядан эмнени көрсө ошону алат» - дегендей болочок балдарды тарбиялоочу ата-эненин теги, нарк-нсилдүү, адеп тарбиясына да көңүл бурулган. Уруусундагы бир жетишкендик урпагына позитивдүүлүк тартуулса, уруусундагы кемтик, өксүк сыяктуу терс көрүнүштөр да урпагына лакап болуп, андан тарагандар да осол болуп, сөзгө калышкан. Мына ошондон жета ата феномени салттуу тарбияда адептик баалуулуктардын орду талашсыз экендигин тастыктайт.

Салттуу тарбиялоо жараянында эркек балдарга адептик баалуулуктарды «эр жигиттик» түшүнүгүндө, кыздарга «кызга кырк үйдөн тыюу» түшүнүгүндө калыптандыруу менен ишке ашып келген.

Салттуу тарбия демекчи ата-бабалардан калган нускалуу сөздөр, макал-лакаптар адептик тарбиялоодо элдин эмприкалык мурасы катары орду жана ролун баса белгилеп өтүү кажет. Мына ошондуктан кыргыздарда «Адеп башаты – тил» - деп, адептик тарбиялоодо, негизи эле тарбиялоо жараянында балдарга кичине кезинен бери эле баштап адептүүлүктү кулагына куюп, сезимдерине сиңирип, үзгүлтүксүз жалпы уруу тарбиялап келишкендигин айтууга болот.

Колдонулган адабияттар

Абдуллаев, Р.М., Ботобекова, Д. (2016). Адеп-ахлакка тарбиялоодо элдик педагогика каражаттарынан пайдалануу, *Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана* №8. 114-116.

Акматалиев, А. (1993). *Баба салты, эне адеби: элдик салт*. – Б.: Баласагын. - 115.

Акматалиев, А. (2000). *Кыргыздын көөнөрбөс дөөлөттөрү*. – Б.: Шам. – 348.

Алимбеков, А. (1996). *Кыргыз этнопедагогикасы.1-бөлүк*.-Бишкек.-69 б.

Алимбеков, А. (2018). *Кыргыз эл педагогикасындагы адеп тарбиясы*. – Б.: «Улуу Тоолор». – 112 б.

Жаныгулов К. (2009). *Кыргыз эл акындарынын мурастарындагы балдардын жаш курак мезгилине байланыштуу таалим-тарбиялык ойлорун үзгүлтүксүз окуу процессинде колдонуу (XIX-XX к.)*. Канд. диссертация. Бишкек. – 150.

Каденова, Ж. (2018) *«Манас» эпосунда бала манастын инсан, патриот катары калыптанышында элдик тарбия салттарынын ролу*. канд. диссертация, Ош, -170 б.

Карасаев, Х. (2001). *Хусейин наама: (Баштан өткөндөр)*. Б.-«Кыргызстан», -485 б.

Карасартова Ж.Б., Имангазиева Р.У., (2015). Мугалимдердин ата-энелер менен иштөө компетенттүүлүгүн калыптандыруунун социалдык-педагогикалык шарттары, *Народное образование. Педагогика. Методика преподавания. Вестник Иссык-Кульского университета*, №40, [https://libraryksu.kg/public/assets/upload/vestnik/ISUKARASARTOVA2015-40\(II\).pdf5f8936f48d41f.pdf](https://libraryksu.kg/public/assets/upload/vestnik/ISUKARASARTOVA2015-40(II).pdf5f8936f48d41f.pdf). 08.08.2021

Каримова, Б.А. (2012). *Үй-бүлөдө балдарды тарбиялоодо элдик педагогикага таянуу М. Р. Рыскулбеков атындагы кыргыз экономикалык ун-нин кабарлары*. №3 (22).– 68-71 б.

Шеримбекова, А. (2016). *Молдо Кылыч Шамыркан уулунун чыгармаларындагы педагогикалык ойлор*. канд. диссертация. Бишкек. -204 б.



Research Paper / Araştırma Makalesi

Ыйык Курандын негизинде Пайгамбарлардын ата менен уул ортосундагы мамиленин каралышы*

Шохимардан ОРУНБЕКОВ**

Аннотация

Ар бир үй-бүлөдө атанын орду абдан чоң мааниге ээ. Анткени, ата-эне менен чогуу, ынтымактуу үй-бүлөдө жашаган бала – бактылуу балалык мезгилин жашай алат. Атанын мээримин, тарбиясын, таалимин, камкордугун көрүп чоңойгон бала – коомдо өз ордун тез таап кете алат. Мындай бала – ырыстуу бала. Андай баланы «жакшы атанын уулу экен», же «атанын таалимин көрүп өскөн бала» деп, эл оозунда мактоого арзыйт. Биз бул макалада ата жана уулдун ортосундагы мамиле кандай болуусу керектигин ыйык китебимиз Курандын негизинде талкуу кылабыз. Пайгамбарлардан Адам ата жана анын эки уулунан тартып, акыркы пайгамбар Мухаммедке (а.с.в.) чейин келген пайгамбарлардын өз уулдары менен болгон мамилелерин чагылдырган окуялардан сабак чыгарабыз.

Ачкыч сөздөр: Куран, Пайгамбарлар, Ата, Уул, Таалим-тарбия.

The relationship between father and son in the example of the prophets based on the Holy Qur'an

Abstract

The role of the father is very important in every family. After all, a child who lives in a close-knit family with his parents can live a happy childhood. A child who grows up with the love, upbringing, education, and care of a father can quickly find his place in society. Such a child is a good boy. Such a child deserves to be praised as “the son of a good father,” or “the son of a father.” In this work, we will discuss the relationship between father and son on the basis of our holy book, the Qur'an. From the prophets, we learn from the stories of the prophets, from Adam and his two sons to the last prophet, the Prophet Muhammad (pbuh), in relation to their sons.

Keywords: Qur'an, Prophets, Father, Son, Education.

* Бул макала 2021-жылдын 07-09-октябрында өткөн Эл аралык үй-бүлө жана баалуулуктар симпозиумунда окулган докладдын кайра каралып чыккан версиясы.

** Кыргыз-Түрк “Манас” Университети, Теология факультети Ислам илимдери бөлүмүнүн доктаранты, Кенже илимий кызматкер, Orunbekovsohimardan@manas.edu.kg

Киришүү

Ар бир үй-бүлөдө атанын орду абдан чоң мааниге ээ. Анткени, ата-эне менен чогуу, ынтымактуу үй-бүлөдө жашаган бала – бактылуу балалык мезгилин жашай алат. Атанын мээримин, тарбиясын, таалимин, камкордугун көрүп чоңойгон бала – коомдо өз ордун тез таап кете алат. Анткени, аталар тарбия берүүдө ата энесине баш ийүү, улууларды сыйлоо, үй бүлөсүн сүйүүгө негиздеп тарбия беришет. Баланы кичинесинен баштап улуу кишилерге салам айтууга, тамакка өзүнөн улуудан биринчи кол салбоого, улуулардын сөзүнө аралашпоого, өзүнөн жашы улуу бардык адамдарга “сиз” деп кайрылып, аларды атынан атабай, алардын жаш өзгөчөлүгүнө жана туугандыгына жараша эже, байке, жеңе, аке, чоң ата, чоң апа, тай эне, тай ата, тайке деп кайрылууга үйрөтөт. Коомдо өз ордун таап кетүүсү үчүн ата өз уулуна колунан келген кесиптерди үйрөтүүгө аракеттенет. Атанын мындай тарбиясын алган бала – ырыстуу бала болуп «жакшы атанын уулу экен», же «атанын таалимин көрүп өскөн бала» деп, эл оозунда мактоого арзыйт.

Эч качан атанын ордун жалгыз эне толуктай албайт, себеби, үй-бүлөдө атанын эч ким аткара алгыс милдети, ролу бар. Тилекке каршы, ойлогон ойду кыстаган турмуш жеңет болуп, турмуштун сыноосуна сынган үй бүлөлөр да жок эмес. Кээ бир ата энелер болор – болбос турмуштун сыноолоруна туруштук бералбай, ажырашып кетишет. Жыйынтыгында балдар толук эмес үй-бүлөдө чоңойуп, келечектери бүдөмүк болуп, жашоодо өз ордуларын эрте таба албай, бир топ кыйынчылыктарга туш болууда. Ал эми ынтымактуу үй-бүлөдө эркек адам кам көрүп, иштеп, айбаттуулук көрсөтүп, тиричиликке керектүү нерселер менен камсыздандырып турса аялы да, балдары да басынбай, кыйналбай жашайт. Ошондуктан ата-эне турмушта бир бирин түшүнө билүү менен ынтымактуу, үлгүлүү ата-эне болууга тийиш. Ата эне өз уул кыздарына жакшы тарбия берүү аркылуу уул кыздарынан келечекте балдарынан жакшы нерселерди үмүт кылса болот. Тескерисинче жаш тайынан балдардын тарбиясына кам көрбөгөн ата-энелер, өз перзенттеринен запкы чегип, эл алдында баш көтөргүс абалга туш болууга мажбур болушат. *“Бала жакшысы – атанын даңкы, кыз жакшысы – эненин баркы”* деп ата бабаларыбыз бекеринен айткан эмес.

Ата менен уулдун мамилеси түз болуу үчүн алгач ата өз уулуна жакшы үлгү болууга тийиш. Атанын уулуна болгон мамилеси ар бир үй бүлөдө ар кандай көрүнүштө болот. Мисалы: кээ бир аталар өз уулу менен сырдаш болсо, кээ бир аталар өз уулуна орой мүнөздө баарлашып, кунүмдүк турмуштун маселелерин досторкон үстүндө сүйлөшүп койуп кетеберишет. Мындай үй бүлөдөгү ата менен баланын мамилеси суук мамилеге айланып, бала өз ойун айтууда, же ийгиликтерин айтууда атадан алыс туруп калат. Ал эми кээ бир аталар өз балдары менен тамашалашуу жолу менен да мамиле жасап, ар дайым бир достой мамиледе болушат. Албетте ар бир нерсенин чеги болгондой бала менен болгон мамиледе да чектен ашпоо керек. Тамашалашуу болсун же сырдашуу же болбосо каш кабак менен оор мамилени көрсөтүүдө да орто жолду кармануу эң туура болот деген пикирдебиз. Ата өз уул-кыздарына мамиле жасоодо да адилеттүү болууга тийиш. Эркек бала болсун же кыз бала болсун баары бирдей перзенттик статуска ээ экени талашсыз.

Пайгамбарлардын жашоосунда ата менен уулдун мамилеси.

Бизге туура жолду көрсөткөн ыйык китебибиз Кураны Каримде пайгамбарлардын өз уулдары менен болгон мамилелери же уулдарына насаат айтып, аларга туура жолду көрсөткөн пайгамбарлар жөнүндө кабар берилген. Миндеген пайгамбарлардын ичинен белгилүү пайгамбарларды гана үлгү көрсөтүп, алардын өз уулдарына жасаган мамилелеринен жалпы адамзатка сабак берчү максаттар камтылган. Адамзат жашоосунун башаты, Азирети Адам атадан башталып, Обо энебиз менен түтүн булатып, үй бүлө курган. Алгачкы перзент жытын жыттаган Адам ата менен Обо энебиз экени баарыбызга белгилүү. Азирети адам ата өз уулдары менен болгон мамилелери ыйык Куранда Адам ата жана анын үй бүлөсү жөнүндө кабар берилген. Адам ата алгачкы эки уулу Абыл менен Кабылды тарбиялап, ал экөөсүн Жараткан Алла Таалага мойун сунуучу

болууларын ар дайым эскерткен. Эки уулунун мүнөздөрүнө жараша милдеттерди жүктөгөн. Абылдын мүнөзү жумшак, мээримдүү болгондугуна байланыштуу ага жан жаныбарларды багууну берген. Ал эми Кабыл мүнөзү орой, ачуулуу болгондугуна байланыштуу ага жер иштетип, дыйканчылык кылууну берген. Анткени, жер канчалык кетмен менен чапсаң да баарын бирдей көтөрө билет. Адам ата эки уулунун мүнөздөрүн билип, алардын мүнөздөрүнө жараша мамиле кылуусу бүгүнкү аталардын да өз уулдарына тарбия берүүдө маанилүү бир сабак, улгу экендиги талашсыз.

Адам ата уулдарын тарбиялоодо аларга ар турдүү тапшырмаларды берип, жакшы адам үлгүсү менен жаман адамдын үлгүсүн чагылдырган соонун көрүнүш тарыхта жазылган. Кичи пейилдүүлүк, берешендик, адамгерчиликтүүлүк менен сараңдык, пастык, кызгануу, ичи тарлыктын символун Адам ата эки уулунун мүнөздөрү менен кийинки келген урпакка сабак калтырышкан. Адам атанын уулдары өз мээнеттеринен Жараткандын ыраазылыгына арнаган курмандыктары ыйык Куранда төмөнкүчө баяндалат.

وَإِذْ عَلَّمْنَا نَبِيَّ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبْنَا قُرْبَانَا فَتُفْتَلَبُ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَعَبَلْ مِنَ الْآخَرَ قَالَ لَا فُتِنَّاكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَّبِعُ اللَّهُ مَنَ الْمُتَّبِعِينَ

“Адамдын эки уулунун курмандыктары тууралуу чындыктуу байанды айтып бер. Алардын биринин курмандыгы (Аллах тарабынан) кабыл кылынды да, экинчисиники кабыл кылынган жок. Ошондо ал “сөзсүз мен сени өлтүрөм!” – деди. Ал: “Чындыгында Аллах такыбалардан гана кабыл кылат!” – деди.”¹

Нух пайгамбар жана анын уулу Канан.

Белгилүү болгондой эле Нух алейхис салаам эң көп үгүт ишин жасаган пайгамбарлардын бири. Өз коомуна акыл насаат айтып, Жараткандын жалгыздыгына чакырган. Канчалык аракет кылбасын, коому аны шылдыңдап, жүзүн жерге каратышты. Ошондой болсо да эрктүүлүгү, эрдиги жана чын ыкласы менен улуу Жараткан Алла Тааланын ыйык вазийпасын талыкпастан жеткире берген. Топон суунун апаатынан кутулгула деп эскертип, кургак жерге Кудайдын буйругу менен жер бетине эң алгачкы болуп кеме жасаган ыкластуу пайгамбар эле. Нух пайгамбар элүү жашка чыкканда Жабраил (алехис салам) келип, ары жоопкерчиликтүү, ары түйшүктүү пайгамбарлык деген кымбат вазийпаны тапшырат. Нух пайгамбар өмүрүнүн соңуна чейин элди тавхидке чакыраарын убада берет.² Бул жагдай тууралуу ыйык куранда мындай деп айтылат:

“Чындыгында Биз Нухту өз коомуна пайгамбар кылып жөнөттүк. (Нух) аларга мен силерге чыныгы эскертүүчүмүн, Аллага гана сыйынгыла! келечекте башыңарга жан чыдагыс күндүн азабы келишинен коркомун!” – деди.³

Нух пайгамбардын уулуна болгон камкордугу.

Нух пайгамбар ата катары үй бүлөсүн да унуткан жок. Ал өз уулуна насаатын айтып, келечеги үчүн кам көргөн аталык милдетин аткарат. Уул катары баласы атасын сөзүн тыңшабай, тескери басат. Азирети Нухтун уулу Канан, атасынын эскертүүлөрүнө карабастан, мойун сунбай койот. Ошентип уулу капырлардын арасында калат. Бул бойунча ыйык Куранда төмөнкүчө баяндалат:

“Кеме аларды тоодой толкундар арасында алып баратканда Нух бир четте калган уулуна үн салды: Уулум, кел, биз менен бирге (кемеге) түшкүн, капырлардын жанында калбагын!”⁴ “Ал(уулу):- Мен өзүмдү суудан сактай турган бир тоонун үстүнө чыгып кетемин, деди. Нух айтты:- Бүгүн Алланын амиринен эч нерсе сактай албайт. Ошентсе да,

¹ Ыйык Куран, Мааида сүрөсү, 27-аят.

² Осмон Нури Топбаш, которгон: Акылбек Халбеков, Ыйык Курандын негизинде пайгамбарлар тарыхы 1, Бишкек – 2014, б. 140.

³ Ыйык Куран, Худ сүрөсү, 25-26- аят.

⁴ Ыйык Куран, Худ сүрөсү 42- аят.

(Алла) Өзү ырайым кылган адамды гана (сактайт). Дал ошол маалда адамдарды толкун жайпап, уулу чөгүп кеткендердин арасында калды.”⁵

Нух пайгамбар уулуна канча насаат айтпасын, уулу кулак салбай, тил укпаган уул болду. Аягында бузулган коом менен топон сууга чөгүп жок болгон. Эми ушул жерден сабак чыгарчу болсок, ар бир перзентти ата эне жакшы болсо экен деп тилейт. Уул кыздардын жакшы жагын, адеп ахлактуу болуп өсүүсүн көргөн ар бир ата эне төбөсү көккө тийип, эл алдында сыймыктанып жүрөт. Ал эми тил укпаган бала ата энесин жер каратып, кайгыга салат. Нух пайгамбардын уулу атасын тилин укпай, жыйынтыгында чоң зыянга учураган. Демек пайгамбардын баласы болсо да өз билгенин жасаган уул зыянга учураарын чагылдырууда.

Ибрахим (а.с.) менен уулу Исмайылдын (а.с.) ортосундагы ата жана уул мамилеси.

Ар бир пайгамбардын жашоосу адам баласына чоң сабактарды берип, кандай кыйынчылыктар болбосун андан чыгууга жол көрсөтөт. Алардын баскан жолдору бүтүн инсаниятка үлгү экени талашсыз. Балалуу болалбай, балага зар болгон үй бүлөлөргө Азирети Ибрахим пайгамбарды үлгү көрсөтсөк болчудай. Анткени, ал 83-86 жаш курагына чейин бала жытына зар болуп жашаган. Алла Таала дубасын кабыл кылып, картайган мезгилинде чырактай уулду тартуу кылат. Балага зар болуп жүргөн кезде оозунан чыккан сөз келечекте төрөлчү баланын курмандыкка чалынуусуна себеп болот. Кудайга берилген сөз, сөзсүз аткарылууга тийиш экендигин жашап көрсөтө алган Азирети Ибрахим пайгамбар, бул сөзүн ишке ашырууда уулу менен кеңешет. Ата менен уулдун ортосундагы мамиле мына ушул жерде соонун чагылдырылган. Азыркы учурда ата уулуна өтө оор ишти буйуруп, балам ушул ишке кандай карайт элең, мени колдойсуңбу? деген суроо менен кайрылса, бала эч ойлонбой дароо четке кагууну көздөйт. Атасын оор абалга калтыруу оңой эле иш болуп калууда. Атага терең урмат сый көрсөткөн перзенттер да жок эмес, өз атасына жасаган мамилесин көрүп, ичинден ыраазы болосуң, ичиң жылыйт. Атанын айткан сөзүн жактырбай, уфф, уфф деген жаштарды көрүп, ичинден капа болосуң. Ал эми Азирети Исмайыл (а.с.) атасына кыңк дебей, дароо айткан сөзүн аткарууга даяр болуп, атасына мойун сунган перзенттин үлгүсүн көрсөтө алган. Бул бойунча ыйык Куранда мындай деп баяндалган:

قَلَمًا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ آتِيكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَى قَالَ يَا آتِيكَ أَفْعَلُ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ

Уулу (Исмаил) аны менен бирге жүрүүгө жарап калган кезде: “Уулум! Сени түшүмдө муздап, (курмандыкка чалып) жатыпмын. Ойлонуп көрчү. Буга кандай карайсың?” деди. Ал “Оо атаке! Сага Аллахтан кандай буйрук келсе, ошону аткар. Аллах кааласа менин сабырдуулардан экенимди көрөсүң”, деди.⁶

Мына ушул окуя бардык уул-кыздарга таандык бир сабак экени айтпаса да белгилүү. Аталардын буйругун кыңк этпей, ыраазы болуп аткаруу перзенттин кадырын бийиктетет. Исмаил (а.с.) да атасына мойун сунуу аркылуу Жараткандын ыраазылыгына жеткен. Демек ар бир перзент ата энеге мойун сунуу аркылуу Кудайдын ыраазылыгына жетээри анык.

Атанын катасын түзөө

Азирети Ибрахим пайгамбар жаш кезинен эле жалгыз Кудайга ишенген ханиф сыпатка ээ эле. Атасы Аазар бутпарас болгон. Ар түрдүү жасалгалардан кудайчаларды жасап ошол учурдун элине сатат эле. Бул абалга зээни кейиген келечектин пайгамбары Азирети Ибрахим атасын жалгыз Кудайга ишенүүгө чакырган. Пайда да зыян да бербеген, кол менен жасалган сөлөкөттөргө сыйынуу туура эмес экенин эскертип келген. Атасы болбой эле уулу Ибрахимге (а.с.) ачууланган. Бул маселе Ыйык куранда төмөндөгүдөй баяндалган:

⁵ Ыйык Куран, Худ сүрөсү 43- аят.

⁶ Ыйык Куран, Саффат сүрөсү, 102-аят.

وَأَذَىٰ قَالَ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ أَرْزَأْتَنَّا مَا إِلَهَةُ إِنِّي أَرِيكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ

Ибрахим өзүнүн атасы Аазарга мындай деди: “Чын эле сен буттарга кудай катары сыйынасыңбы? Аныгында мен сенин жана сенин элиңдин анык адашканын көрүп турам”⁷

إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا

Ал атасына айтты: “Атаке! Сен эмнеге көрбөй, укпай жана эч кандай пайда бербеген нерселерге сыйынып жатасың”.⁸

يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا

يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا

“Атаке! Шайтанга мойун сунба. Акыйкатта, шайтан мээримдүүгө күнөөкөр болгон”.

“Атаке! Акыйкатта мен сага Мээримдүүдөн жаза келээринен жана сен шайтандын досу болуп каласыңбы деп коркомун”.⁹

Хадистердин биринде: Ар бир инсан ката кетирүүчү. Ката кетиргендердин эң жакшысы тообо кылгандар. Бул хадисте айтылгандай, ар бир адам баласы ката кетирүүчү. Аталар да адашат, тескери басат. Ошондой учурда баланын ой пикири, атага болгон мамилеси кандай болууга тийиш. Динибиз Исламда ата эненин бардык буйруктарына баш ийүүгө балага милдеттүү болот. Бир гана ата же эне Алла Тааланын өкүмүнө каршы чыгууга же андан тыйууга үндөгөн болсо, ошондо гана баш ийбей койсо болот. Ал эми калган буйруктарына кыңк этпестен мойун сунууга милдеттүү. Атанын адашуусу, туура эмес жолдо жүрүүсү уулду өкүндүрбөй койбойт. Атага мээримдүү болгон бала жумшак тил менен тушүндүрүүгө аракет жасоосу абзел. Аяттарда Азирети Ибрахим (а.с.) атасына кайрылуу жасаганда “атаке” деп жумшак тил колдонгону байкалат. Атаке деп кайрылуусу эркелеп, кайрылуунун белгиси, ал эми жөн эле ата деп кайрылууда атага болгон жаман сезим болбосо да, эркелеп атаке деген мааниге салыштырмалуу бираз одоно болсо керек. Тыянак чыгара турган болсок, атанын катасын айтууда ага карата урмат сыйды унутуп калбоо зарыл. Жогорудагы Ибрахим пайгамбардын атасына кайрылуусун үлгү деп билсек болот

Атанын Уулуна Болгон Сүйүүсү Азирети Якуб (а.с.) менен уулу Юсуф (а.с.)

Ар кимдики өзүнө ай көрүнөт көзүнө дегендей, ар бир ата-эне өз уул-кыздарын жакшы көрөт. Кичинекей наристе кезинде баланын жытына тойбой, кучагына алып, аларды эркелетип чоңойтот. Ата, аталык мээримин төгүп, эч нерсесин аябайт. Эне, энелик мээримин төгүп, өз уул-кыздарын бооруна кысып, эркелетип чоңойтот. Балдарын башына келген кайгыга кошо кайгыланат. Ооруса кошо ооруп, ыйласа, кошо ыйлайт. Ошондой болсо да ата энелер көбүнчө бала тарбиялоодо, аларга мамиле жасоодо ката кетирген учурлар көп кездешет. Балага болгон мамиле бардык балдардын ортосунда бирдей болбосо, адилетсиздиктин айынан ата энеден тарынган перзенттерди көрүүгө болот. Ата эненин перзенттерге жасаган жылуу мамилеси балдардын арасында бирдей болбосо, ортодо кызгануу сөзсүз болот. Улуусун кичүүсүнөн, сулуусун сулуу эмесинен айырмалабай, тегиз мамиле жасоо ар бир ата энеге түшкөн чоң милдет. Антпесе, перзенттеринин арасында бир бирине болгон жакшы көрүү сезим жоголуп, ынтымак кетип, кызгануу, көрөлбастык пайда болот. Мына ушул көрүнүш Азирети Якуб (а.с.) менен уулу Юсуфтун (а.с.) жашоосунда чагылдырылган. Белгилүү болгондой эле Азирети Якуб пайгамбардын он эки уулу болгон. Алардын эң кичүүсү Азирети Юсуф (а.с.) эле. Атасы Якуб (а.с.) уулдарынын арасынан өзгөчө Юсуфка сүйүүсүн арнагандыктан, берки балдары Юсуфтун көзүн тазалоону көздөшкөн. Ата катары Якуб (а.с.) келечектеги пайгамбар болчу уулуна жасаган мамилесин түпкүлүгүндө эмне жатаарын берки балдары

⁷ Ыйык Куран, Аньам сүрөсү, 74-аят.

⁸ Ыйык Куран, Марям сүрөсү, 42-аят.

⁹ Ыйык Куран, Марям сүрөсү, 44-45-аят.

түшүнгөн эмес эле. Жараткан Алла Таала Өзү коргоп, Юсуф амандыкта, Мысыр элине кул болуп сатылып кеткен. Кул болуп сатылып барган Юсуф (а.с.) кийинчерээк Мысыр элинин маңдайына жазылган барктуу инсан болот. Каатчылыктан аман эсен сактап калуунун жолун бир гана Юсуф пайгамбарга гана белгилүү болчу. Анткени ал Алла Тааланын буйругу менен элге кызмат кылган. Отуз беш жыл бою ата бала бирбирине жете албай, кусалык, сагынуунун азабын тартышкан. Мунун сырын эң аягында Жараткан Алла Таала Якубка (а.с.) кабар берген. Азирети Якуб (а.с.) уулу Юсуфка (а.с.) болгон чектен ашкан мээрим жана сүйүүсү (фатры мухаббаты) кайра эле өзүнүн чоң сыноого кириптер болушуна себеп болот. Улуу Алла Тааланын улуу ысмы сыфаттарынан “үзгүлтүксүз текшерүүчү жана көзөмөлдөөчү” маанисин туюнткан “ар-Ракииб” деген сыфаты бар. Жараткан Алла Таала пенделерин ар убак текшерип, көзөмөлдөп жана сынап турат. Ошондуктан Якуб пайгамбардын жүрөк ордосун уулуна болгон сүйүү ээлеп алат. Макулукка болгон сүйүүнүн ченемин билдирип коюш үчүн ага чоң сыноо берет. Алла таала ушундай жол менен анын Юсуфка болгон сүйүүсүн Өзүнө буруп, ага абдан чоң утукту ыйгарган. Кенен маалымат алуу үчүн пайгамбарлар тарыхына назар салыңыз.¹⁰

Азирети Лукмандын уулуна айткан насааттары

Ыйык Куранда 114 сүрө болсо, бул сүрөлөрдүн бири “Лукман” деп аталган. Азирети Лукмандын мусулмандардын арасында популярдуу болуусунун бирден бир себеби, ыйык Куранда аты аталышы болуп саналат. Ыйык Куранда үлгүлүү инсан катары таанытылганына караганда Ислам дини келгенге чейин эле арабдардын арасында белгилүү экендиги маалым болууда. Азирети Лукмандын адеп ахлакка байланыштуу сөздөрү ар түрдүү аңгемелерде айтылып келет. Биз бул жерде анын жеке өмүр баяаны эмес, анын адеп ахлакка кошкон салымы жөнүндө сөз кылмакчыбыз. Лукман Хакимдин насааттары көбүнчө уулуна карата айтылганы менен көмүскөдө жалпы адам баласына таандык адептерди өз ичине камтыйт. Ислам тарыхында Азирети Лукмандын даанышмандыгы, насааттары жазуу түрүндө да, ооз эки да атадан балага айтылып жүрөт. Кыргыз элибизде Улукман деген ат менен таанылып, адепке багытталган насааттары менен бирге даарыгер катары да таанылып келет. Көбүнчө элдик дарыгерлер бейтапканаларын Улукман деп аташат. Ооба, чындыгында Лукман Хаким жан дүйнөнү даарылаган таиб болгон. Ал акылмандыгы менен адамдарга жол көрсөтүп, жан дүйнөсү жабыркап жүргөн адамдарды дабалаган. Арадан нечендеген кылымдар өтсө дагы Лукман Хакимдин акыл насааттары ар бир доордо баалуулугун жоготпой келет. азыркы учурда да анын насааттары суудай керек экени байкалат.

Ыйык Куранда Лукман Хаким уулуна айткан-насааттары

Алла Таалага шерик кошпоо. Лукман Хакимдин насааттарынын башында Алла Таалага шерик кошпоо маселеси турат. Кураны Каримде мындайча баяндалат: *“Лукман уулуна акыл-насаат кылып: Уулум! Алла Таалага шерик кошпогун! Эч шек күмөнсүз шерик кошуу чоң зулумдук – деп айткан эле”*. Демек адам баласынын эң башкы адеби Жаратуучу Кудайдын алдында адебин сактоо керек экендиги баса белгиленүүдө. Адам баласынын жашоосу жан дүйнөсүндөгү ишенимине түздөн түз байланат. Кудайга ишенген адам эч качан туура эмес ишке барбайт. Ал эми ишеними туура эмес болсо, каалаганын жасап, арам адал деп иргебей, адепсиздик кыла берет. Зулумдук – бул адилеттүүлүктүн карама – каршысы. Алла Таалага шерик кошуу адилетсиздик, акты каралоо, адепсиздик дегенди билдирет.

Ата – энеге урмат сый

Куранда Азирети Лукмандын даанышмандыгы жөнүндө түшкөн аяттардын арасында ата-энеге урмат сый көрсөтүү маселеси да каралган: *“Биз инсанга ата – энесине жакшылык кылууну буйурдук.Энеси ага алсыздык үстүнө алсыздык менен кош бойлуу болду.(курсактагы бала чоңойгон сайын эненин күчү кетип, күн өткөн сайын алсыздана*

¹⁰ Осмон Нури Топбаш, которгон: Акылбек Халбеков, аты аталган китеп, б. 57.

берет), анын эмчек эмүү мөөнөтү эки жылга туура келет. Сен Мага шүгүр кылгын жана ата – энеңе (ырахмат айт)!...”¹¹

Бул аятта айтылган буйрукка көңүл бура турган болсок, Алла Тааланын шериги жок деп ишенүү жана Анын буйруктарына кынтыксыз моюн сунуудан кийин эле ата – энеге урмат сый келээрин түшүндүк. Демек адеп – ахлак баалуулуктарынын эң башында Жаратканга моюн сунуу жана ата – энеге сый урмат турат экен. Ата – эненин ыраазылыгы аркылуу гана Жараткан Алла Тааланын ыраазылыгына жетүү мүмкүнчүлүгү бар деп түшүнсөк болот.¹²

Лукман Хакимдин уулуна айткан насааттары адабий булактардын негизинде

- Уулум! Такыбаалыкты акырет кенчи деп бил! Такыбаалык мал – мүлккө, байлыкка же акчага сатылчу нерсе эмес!
- Уулум! Дайым жаназага даяр тур! Анткени жаназа сага акыретти көз алдыңа алып келет. арам жана күнөө иштер сенин жалган дүйнөгө болгон сүйүндү дагы да бекемдейт.
- Уулум! Жалган, калп сүйлөгөн адамдын адамдык нуру жоголот. Мүнөзү жаман киши күн өткөн сайын өзүнчө кыжалат болуп, кайгы – муңга батканы баткан.
- Уулум! Сабатсыз адамды эч бир жерге элчи катары жөнөтпө! Эгер акылдуу, даанышман адам табалбасаң өзүн бар!
- Уулум! Дүйнө түбү жок терең деңиз сыңары. Канчалаган адам ошол деңизге чөгүп кетпедиби. Бул деңизде такыбаалыктан жасалган кемең, анын ичинде ыйман жүгүң болсун, Аллага тобокелдүү болуп, изги иш- амал азыгыңды камдап ал! Андан чөкпөй аман эсен чыгып кетсең Алланын ырайымы менен, ал эим чөгүп кетсең күнөө иштериң себептүү болду деп билгин.
- Уулум короз сенден акылдуу болбош керек! Ал кунүгө эртең менен эрте Алланы зикир кылып, таспих айтат. Сен короздон мурун ойгонушуң керек.
- Уулум! Дос дегенди туура танда. Ал сен жок кезде сени ушактабасын, сен дагы аны!
- Уулум досторуңа ээ чыгып, сак бол! Туугандарыңды зыярат кыл!
- Уулум! Үч нерсе үч жерде айкын болот: жумшак мүнөз ачууланган кезде, эрендик чабыш майданында, тууганчылык муктаждык учурда билинет!

“Мен көп эле пайгамбардын кызматында жүрдүм. Алардын сөздөрүнөн ушул сегиз тыянакка келдим. Эгерде төмөнкү сегиз тыянакка көңүл бөлүп, ага ээ боло алсаң, тозок отунан кутуласың!

1. Намазда турган кезинде жүрөгүңө,
2. Эл арасында жүргөндө тилиңе,
3. Дасторкондо отурган учуруңда колуңа,
4. Чоочун адамдын үйүндө көзүңө сак бол!
5. Алла Тааланы ар дайым зикир кыл, эч качан эсиңден чыгарба!
6. Өлүмдү дайым эсиңде тут, унутта калтырба!
7. Бирөөгө жасаган жакшылыгыңды дароо унутуп кой!

¹¹ Лукман, сүрөсү, 31/ 14-15

¹² Шохимардан Орунбеков, Ыйык Куранда адеп маселеси Азирети Лукман Хакимдин үлгүсүндө, Адеп ахлактык баалуулуктар симпозиуму, б. 267, Бишкек 2019.

8. Бирөө сага жамандык кылса, аны да унуткун!...” – деп насаатын айткан.¹³

Пайгамбарлардын мырзасы Мухаммад алайхис саламдан ата жана балага насааты.

“Ата Бейиштин ортоңку эшиги, кааласаң сындыр, кааласаң сактап кал”¹⁴

Азирети Пайгамбар мындай деп буйурду: “Атаңды сүйүүнтүүң Аллах Тааланы сүйүүнтүү менен барабар. Атаңды капа кылууң, Алла Тааланы капа кылууга тете”¹⁵

“Перзент атанын акысын эч качан төлөй албайт. Бир гана ата кул болуп, бала аны сатып алып азат кылса акысын төлөгөн болот”¹⁶

Ата эненин досторуна да жакшылык кылууга чакырган: Абдуллах бин Умардан (р.а.) риваят кылынган бир хадисте Азирети пайгамбарыбыз (с.а.в.) мындай деген:

“Эң пазилетүү жакшылык иш, атасынын жакын досторуна жакшы мамиледе болуп, аларга жакшылык кылуу деп буйурган”¹⁷

Перзенттердин атага таандык акы укугу

“Балдарыңдын сага жакшы мамиле кылуулары сенин балдарыңдын үстүндөгү акың, ошол эле учурда балдарыңа адилеттүү мамиле кылууң, балдарыңдын сенин үстүндөгү акылары болуп саналат.”¹⁸

“Кимде үч кызы бар болуп, аларды жакшы багып чоңойтсо жана аларды жакшы жерге турмушка узатып, аларга жакшы мамиле кылган болсо, бейиштик болот.”¹⁹

“Ар бир төрөлгөн бала табиятынан (фытрат) Ислам менен туулат. Кийин аны ата энеси яхуди, християн, мажусий кылып тарбиялайт.”²⁰

“Атанын уулуна берген эң чоң белеги бул тарбия.”²¹

“Үч дуа сөзсүз кабыл болот: зулум чеккендин дуасы, сапарга чыккан кишинин дуасы, ата-эненин перзенттерине жасаган дубасы.”²²

Колдонулган адабияттар

Ыйык Курани Карим, которгондор: А. Исмаилов, Д. Абдылдаев, С. Доолов, С. Гавай, жана Кыргызча мааниси, Бишкек – 2017.

Осмон Нури Топбаш, которгон: Акылбек Халбеков, Ыйык Курандын негизинде пайгамбарлар тарыхы 1, Бишкек – 2014.

Муслим, Абул Хусайн ал- Кушайри, ан-Нисабуурий, Муслим бин ал-Хажжааж, Сахиhi Муслим “Китабул Бирр ва Сылаа вал Адааб”, Даарус салаам, XIII, Арабистан, 2000.

Тирмизий, Абу Иса, Мухаммад бин Иса, Сунанут-Тирмизий, Китабул “Бирр ва Сылаа”, III-Том, Истанбул 1992.

Арыкан, Эмине, “Курани каримде Ата-Эне жана перзенттердин өз ара мамилелери” Магистратура диссертациясы, Инону Университети 2014-ж. VIII, 67-бет.

Шохимардан Орунбеков, Ыйык Куранда адеп маселеси Азирети Лукман Хакиминдин үлгүсүндө, Адеп ахлактык баалуулуктар симпозиуму, Бишкек 2019.

¹³ Осмон Нури Топ баш, аты аталган эмгек, 224-6

¹⁴ Тирмизий, “Бирр ва Сылаа”, III, 350.

¹⁵ Тирмизий, “Бирр ва Сылаа”, III, 350.

¹⁶ Тирмизий, “Бирр ва Сылаа”, III, 355.

¹⁷ Муслим, “Китабул Бирр ва Сылаа вал Адааб”, XIII, 19.

¹⁸ Абу Давуд, Сунаут 83.

¹⁹ Абу Давуд, Сунаут, Китабул Адаб, 120-121

²⁰ Муслим, “кадар”, 22-25

²¹ Тирмизий, “Бирр ва Сылаа”, 33

²² Тирмизий, “Бирр ва Сылаа”, 7



Research Paper / Araştırma Makalesi

Aile İçerisinde Çocuklara Yönelik Kutlamaların Kırgız Kültürünün Yaşatılmasındaki Yeri ve Önemi*

Yusuf GÖKALP**, Cazgul COLALIYEVA***

Öz

Bütün toplumalarda insanın doğumundan ölümüne kadar uygulana gelen bir takım kutlama merasimleri yer almaktadır. Özellikle geleneklerin güçlü bir şekilde yaşandığı toplumlarda ise bu tür merasimler büyük önem arz etmektedir. Gelenek, bir topluluğun kendinden önceki nesillerden miras olarak aldığı ve çeşitli yollarla nispeten yenilenerek sonraki kuşaklara aktardığı her türlü maddi, manevi bilgi, düşünce ve kültür birikimini ifade etmektedir. Bireylerin pozisyonunun gelenek içerisinde konumlandığı söz konusu geleneksel toplumlarda bireyler arasında çok sıkı bir ilişki ve yoğun bir şekilde yüz yüze iletişim bulunmaktadır. Gelenğin önemli bir bilgi kaynağı olduğu böylesi toplumlarda aile kurumu da önemli bir yere ve öneme sahiptir. Kendi öz değerlerini ve karakterlerini yansıtan geleneklerini canlı olarak yaşayan toplumlarda gelenek çoğu zaman birleştirici ve bütünleştirici bir rol oynamaktadır. Başka bir ifadeyle toplumsal mutabakatın zeminini oluşturmaktadır. Öte yandan Geleneksel toplumlarda insan hayatının olağan döngüsü bir takım dini ve sosyal anlamlarla yüklü kutlamalarla işaretlenmiş bulunmaktadır. Bu durumun da toplumsal yaşamda bir devamlılık sağladığı söylenebilir. Gelenekler, toplumların milli ve dini değerlerine, zihniyetlerine, yaşadıkları coğrafyaya göre farklılık gösterebilmektedir. Günümüzde, geleneksel bir toplum kimliğine sahip olan ve geleneklerini büyük oranda yaşayan Kırgızlar da, diğer Türk topluluklarla benzerlik arz etmekle birlikte, kendilerine özgü bir toplumsal karaktere sahiptirler. Toplumsal hayatın her alanında yüzyıllardır süregelen geleneklerini yaşayan ve devam ettirme çabası içerisinde olan Kırgızlarda aile ve ailevi değerler büyük önem taşımaktadır. Kırgız kültüründe insan hayatının farklı dönemlerine yönelik önemli olaylara bağlı olarak yapılan geleneksel kutlamalar arasında çocuklara yönelik olarak da çok sayıda merasim bulunmaktadır. Bu makalede Kırgız toplumunda 0-7 yaş arası çocuklara yönelik geleneksel kutlamalar ve bunların aile içerisindeki değeri üzerinde duracağız. Çocuklara yönelik uygulana gelen merasimler arasında; 'süyüncülöö' (çocuğun doğumunu müjdeleme), 'çocuğa isim verme', 'kırkın çığaruu' (kırklama/yeni doğan çocuğa 40 gün olduğunda yapılan özel merasim), 'centek toy' (yeni doğan çocuk için yapılan büyük kutlama), 'beşik toy' (çocuğu beşiğe koyma), 'tuşoo kesüü' (ip kesme merasimi), 'sünnet etme' sayılabilir. Aile içinde yapılan bu geleneksel kutlamalar Kırgız halkının inançlarını, maddi ve manevi değerlere olan yaklaşımlarını ve çocuklara gösterdiği tutumlarını yansıtmaktadır. Ayrıca Kırgız kültürünün sonraki nesillere aktarılmasında, aile içi değerlerin canlı tutulmasında ve çocuklara yeni değerlerin öğretilmesinde önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Dini ve milli değerler içeren bu tür uygulamaların yaşatılması ve bu uygulamalardan üretilen değerlerin gerek örgün gerekse yaygın eğitime yansıtılmasının Kırgızistan'da aile kurumunun geleceğine yönelik önemli katkılar sağlayacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Kırgızlar, Kırgız Kültürü, Gelenek, Aile, Değer.

The place and importance of preservation of Kyrgyz culture on celebrations for children in the family

Abstract

In all societies, there are some celebratory ceremonies that are practiced from birth to death. Especially in societies where traditions are strictly kept, such ceremonies are of great importance. Tradition refers to all kinds of material, spiritual knowledge, thought and cultural accumulation that a community inherits from previous generations and transfers to the next generations by being relatively renewed in various ways. In traditional societies where the position of individuals is located within the tradition, there is a very close relationship and intense face-to-face communication between individuals. In such societies where tradition is an important source of information, the family institution also has an important place and importance. Traditions reflect values and characters of societies, and often traditions play a unifying and integrating role within society. In other words, they form the basis of social consensus. On the other hand, the normal cycle of human life in traditional societies has been marked by celebrations loaded with some religious and social meanings. It can be said that this situation provides continuity in social life. Traditions can differ according to the national and religious values, mentalities and geography of societies. Today, the Kyrgyz, who have a traditional social identity and live their traditions to a large extent, have a unique social character, although they are similar to other Turkish communities. Family values are of great importance for the Kyrgyz, who live and strive to continue their centuries-old traditions in all areas of social life. Among the traditional celebrations held in connection with important events in different periods of human life in Kyrgyz culture, there are also many ceremonies for children. In this article, we will focus on traditional celebrations for children aged 0-7 in Kyrgyz society and their value in the family. Among the ceremonies applied for children; 'süyüncülöö' (announcing the birth of the child), 'naming the child', 'kırkın çığaruu' (a special ceremony for a newborn baby after 40 days of birth), 'centek toy' (a big celebration for a newborn child), 'beşik toy' (putting the child in the cradle), 'tuşoo kesü' (rope cutting ceremony), 'circumcision' can be counted. These traditional celebrations held within the family reflect the beliefs of the Kyrgyz people, their approach to material and spiritual values, and their attitudes towards children. In addition, it has an important place in transferring the Kyrgyz culture to the next generations, keeping the family values alive and teaching new values to the children. We are convinced, that these practices, containing religious and national values should be reflected in formal and non-formal education. Such approach will contribute to the future of the family institution in Kyrgyzstan.

Key Words: Kyrgyz, Kyrgyz Culture, Tradition, Family, Value.

* Bu makale 07-09 Ekim 2021 tarihlerinde gerçekleştirilen Uluslararası Aile ve Değerler Sempozyumunda sunulan tebliğin gözden geçirilmiş halidir.

** Doç. Dr. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. yusuf.gokalp@manas.edu.kg

*** Araş. Gör. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. cazgul.colaliyeva@manas.edu.kg

Giriş

Yeryüzündeki her millet ortaya çıktığından başlayarak sonraki nesillerinin yücelmesi için tarihi tecrübeler yoluyla kendine has geleneksel kültürlerini oluşturmaya gayret etmiştir. Dünyada var olan toplumlar başka milletlere benzemeyen, orijinal milli kültürleri sayesinde millet olarak varlığını koruyabilmektedirler. Geleneksel kültür milletlerin var olmasının güvencesi olmakla birlikte, gelecek nesillerin milli kültür çerçevesinde yetişmesi için de gerekli enstrümanları sunmuştur. Bu entstümanların içinden gelenek görenekler önem arz etmektedir. Kadim ataların yaşam uygulamalarından ortaya gelen gelenek ve görenekler nesiller boyu varlığını devam ettirmiş, yeni hayat şartlarına göre daha zenginleşmiş ve gelişmiş, anlaşılır ve açık bir ibretlik hayat kuralı haline gelmiştir (Alimbekov, 1996, s. 9).

Kırgız milleti kadim ve başka milletlere benzemeyen geleneksel kültüre sahiptir. Geleneklerin içinden çocuklara yönelik kutlamalar ayrıca ilgi çekmektedir. Çocuğun dünyaya gelmesi Kırgızlarda çok önemlidir. Çünkü çocuk nesli ve yaşanılmakta olan milli kültürü devam ettirecek birisidir. Kırgızlarda çocuk soyun ve boyun koruyucusu, devam ettiricisi olarak görülür. Bundan dolayı her türlü kötülükten korunmaya çalışılır (Ergeshkyzy, 2020, s. 100). Kırgız ailelerinde çocuğun doğumundan itibaren belli dönemlerde kutlamalar yapılmaktadır. Bu kutlamalar milli kültürün taşıyıcıları olan genç nesillerin terbiyesinde ve milli kültürün sonraki nesillere aktarılmasında özel fonksiyonu üstlenmiş durumundadır. Çocuklar, küçük yaşlardan itibaren önemli kutlamaların katılımcıları olup, Kırgız halkının dünya görüşlerini, hayat tarzını ve yaşam felsefesini kendilerine sindirirler. Yüzeysel analizin sonucunda bile Kırgızların çocuklara yönelik düzenlediği bu kutlamaların derin felsefesi olduğunu, bununla birlikte bu uygulamaların eğitimsel yönden de mantıklı ve sistematik olduğunu anlamak mümkündür. Diğer yandan bu törenler Kırgız halkının çocuğa olan merhameti ve sevgisini yansıtmaktadır.

Bu makalede Kırgız toplumunda 0-7 yaş arası çocuklara yönelik geleneksel kutlamalar ve bunların aile içerisindeki değeri üzerinde duracağız. Çocuklara yönelik uygulana gelen merasimler arasında; 'süyünçölö' (çocuğun doğumunu müjdeleme), 'çocuğa isim verme', 'kırkın çıgaruu' (kırklama/yeni doğan çocuğa 40 gün olduğunda yapılan özel merasim), 'centek toy' (yeni doğan çocuk için yapılan büyük kutlama), 'beşik toy' (çocuğun beşiğe yatırılması), 'tuşoo kesüü' (adak kesme merasimi), 'sünnet etme' sayılabilir. Konuya geçmeden önce kısaca Kırgız ailesinde çocuğun yerine ve çocuğa yönelik tutumların nasıl olduğuna kısaca değineceğiz. Sonraki bölümlerde ise ismi geçen kutlamaları betimlemeye çalışacağız.

1. Kırgız Ailesinde Çocuk

Kırgız toplumunda çocuk büyük değer arz etmektedir. Dolayısıyla aileler büyük olup, çok çocuktan oluşmaktadır. Çocuk sayısının çok olmasına Kırgızların hayat tarzı etki etmiştir. Zira devamlı tabiatla iç içe ve hayvanlarla meşguliyet, fazla insan gücüne ihtiyaç duyurmaktadır (Erdem, 2005, s. 271).¹ Diğer yandan eski zamanlarda çok çocuklu aileler düşman ve dış etkenlerden kendilerini daha başarılı bir şekilde koruyabilirdi. (Koçkunov, 2002, s. 546) Eskiden bir ailede 7-10 çocuğun olması normal durumdu, bazen 17-18 çocuğu olan aileler de yaygındı (Alimbekov, 1996, s. 35)². Günümüzde de aielelerde çocuğun çok olmasına önem verilir ve büyükler yeni evlenen gençlere "köp balaluu bolgula" (çocuğunuz çok olsun) diye dua ederler. Kırgızlarda bu durum "babaluu üy bazar balasız üy mazar" (çocuğu olan ev pazar gibi, çocuksuz ev mezar gibidir), "Kırgız aşka toyso da başka toyboyt" (Kırgız yemeğe doysa da çocuğa doymaz/çocuğun daha çok olmasını ister) gibi atasözlerinde yansıtılmaktadır.

Kırgızlarda evliliğin temel gayesi çocuk sahibi olmaktır. Bir Kırgız için bu dünyadan çocuksuz gitmek mutsuzluk sayılmaktadır. Dolayısıyla çocuğu olmayan çiftler boşanır veya evlat edinirlerdi. Bu durumu Akmatkali Alimbekov (1996, ss. 33-34) şöyle anlatmaktadır:

"Halk arasında yaptığımız genel tespitlerimize göre, çocuğu olmayan veya tek çocuğu olan ailelerin oğlunun veya kızının kardeşi olsun diye en yakın akrabalarının çocuklarını evlat edinmesi gelenek haline gelmiştir. A. E. İzmaylov'un 124 Kırgız ailesi üzerindeki yaptığı anket araştırmaları da bunu

¹ Mustafa Erdem, 271.

² Alimbekov, 35

ispat etmiştir. Ona göre, ankete katılan 124 ailenin arasından 54'nün (% 35,9) hiç çocuğu olmadığı için evlat edindiği tespit edilmiştir. Diğer aileler de evlat edinme nedenlerini şöylece izah etmişlerdir: 12 aile (% 9) çocukları büyüdüğü halde hala çocuk istedikleri için, 23 aile (% 18,5) çok çocuklu kardeşlerine yardım etmek için, 10 aile tek çocuklarının terbiyesi için dışarıdan çocuk alma ihtiyacı hissetmiştir. 8 aile ise oğlu veya kızı olmadığı için erkek veya kız çocukları evlat edinmişlerdir.”

Kırgızlarda çocuğun sağlığına ve iyi gelişip büyümesine hassas muamele yapılırdı. Bu sebeple, çocuk daha anne karnındayken bütün kabile tarafından koruma altına alınırdı. Hamile kadına etrafındaki kişiler saygı ve sevgiyle davranır, onun her türlü ihtiyaçlarını gidermeye çalışırlardı. Özellikle anne adayının üzülmemesi için cenaze olan yerlere gitmesini yasaklar, karanlıkta yalnız kalıp korkmasın diye yalnız bırakmazlardı. Zira, halkın kanaatine göre eğer anne korkarsa veya üzülürse onun karnındaki çocuğa zarar gelebilirdi.

Annenin ve karnındaki çocuğun sağlığını korumak için hamile kadının ayakkabısız yürümesi, ağır yükleri taşıması, zararlı yemekleri yemesi yasaklanırdı. Halk içindeki ileri yaştaki tecrübeli anneler yeni hamile kalan genç kadınları takip eder, çocuğun doğumuna kadar yapılması gerekenler konusunda tavsiyelerde bulunurlardı. Karnında çocuğu olan kadınların istediği yemeklerini vermeye çalışılırdı. Zira, eğer annenin isteği yerine getirilmez ise, çocuğun gelişmesinde eksiklikler olabileceği endişesi yaygındı (Alimbekov, 1996, s. 35). Böylece, anne adayı istemesi halinde, geyik eti, kurt ve aslan yüreği bile yedirilirdi. Manasın annesi Çıyırda hatun da, hamileliği esnasında pars yüreği yemek ister ve onun bu isteği yerine getirilir (Erdem, 2005, s. 273).³

Çocuğun doğması sadece aile için değil, tüm kabile için, bütün cemaat için büyük bir sevincin sebebiydi. Dolayısıyla, aile, bu olayı halk ile hep birlikte kutlamak için çocuğun doğumundan itibaren büyümesine kadar çok sayıdaki çeşitli geleneksel törenleri ve ritüelleri düzenlerdi. Günümüzde bu törenlerin hepsi olmasa da büyük çoğunluğu uygulanmaktadır, bazı uygulamalar ise unutulmaya yüz çevirmiştir. Modern hayatın şartlarına göre bazı törenler şekil olarak birtakım değişikliklere uğramıştır. Bu törenlerin başlıcalarını sırasıyla ele alalım.

1.1. Çocuğun Doğumunu Müjdeleme (Süyünçülöö)



Süyünçü (müjde) sevinçli bir haberi duyurmak anlamına gelmektedir. Eskiden evin sahibi bebeğin doğumunu müjdelemek için küçüklerden veya büyüklerden birilerini yakınlarına gönderirdi. Müjdeci kişi örneğin eve gelip, “süyünçü!” diye bağırır, sonra içeriğini açıklar. Sevinçlerinin bir göstergesi olarak ev halkı tarafından müjdeyi getiren kişiye tay, kuzu veya

³ Alimbekov, 36.

oğlak takdim edilirdi. Sonraki zamanlarda para verilmeye başlanmıştır. Eskiden kız doğduğunda“tilki, erkek doğduğunda“kurt” doğdu diye müjdelilerdi. Böyle yapılmasının birinci sebebi, kız ve erkek çocuklarının tabiyatının bu hayvanlara benzemesidir, ikinci sebebi ise, çocuğu cinlerden ve kötü ruhlardan saklamak için yapılırdı (Murzakmetov, 2015). Uzun zamandan beri çocuğu olmayanların çocuğu olduğu hakkındaki müjdeli haberi getiren kişiye çocuğun müjdesi olarak üstündeki giyimin düğmesini çekip verme veya kendisi kullanan mendili verme geleneği de vardı. Müjdeleme geleneği Manas destanında etkili yansıtılmıştır. Manasın babası Cakıp oğlunun doğumuna az kaldığında bir sepet dolu altını alıp tarlaya gitmiş ve müjdeli haberi beklemiştir. O bu altını oğlunun müjdesini getiren kişiye vermiştir (Akmataliev, 2000, s. 28).

Bebek dünyaya gelir gelmez ağzına tereyağı sürülür. Bunun anlamı, “hoş geldin, bulunduğun yere uğur ve bereket getir, her yediğin tereyağı gibi olsun” demektir. Zira Kırgızlarda tereyağı zenginliğin sembolüdür. Böylece, aile fertleri çocuğu daha doğumundan itibaren evin temel üyesi olarak kabul ederler ve benimserler. Müjdeleme geleneği tüm aile fertleri ve çocuk arasındaki sıkı bağların oluşmasına büyük katkıda bulunur, sonraki törenlerde bu bağlar daha da sağlamlaştırılır (Ergeshkyzy, 2020, s. 101).

1.2. Çocuğa İsim Verme

Bebek dünyaya geldikten hemen sonra ona isim verme merasimi düzenlenir. Bu merasim ezan okuma ile birlikte yapılır. Genellikle çocuğun ismini aile büyükleri veya toplumda saygın kişiler verirler. Böyle yapılmasının temelinde, çocuk da isim veren kişi gibi çok yaşasın, ömrü uzun olsun gibi arzu ve dilek yatmaktadır (Akmataliev, 2000, 27). Ad koyma, aile bireylerinin çocukla ilgili gelecek özlere ve hayallerine göre gerçekleşir. Çünkü aile büyükleri geleceklerini çocukta görürler. Bu nedenle bebeğin örnek alması arzulanan bir kişinin ya da onda olmasını istedikleri özelliği çağrıştıran bir ad konulur. Son dönemlerde moda tabir edilebilecek isimler de verilmektedir. Ad koyma aile bireylerinin kültürü ve değerleriyle biçimlenmektedir (Ergeshkyzy, 2020, s. 102).

İsim vermede Kırgızlar aşağıdakilere dikkat ederler:

1. Çocuğun mutlu olmasını dileyerek çocuğa Bakıt, Baktıgöl, Taalaybek;
2. Güçlü olsun diye Temirbek, Bolotbek;
3. Adil olsun diye Kalısbek, Adilet, Adılbek;
4. Ecdatlara hürmet amacıyla tarihi kişilerin isimlerini, mesela Çubak, Ormon, Cantay, Sırgak, Aycürek v.b.;
5. Dini hassasiyetlerinden dolayı Aalı, İslambek, İsa, Musa, Muhammed, Suleyman, Osman gibi dini içerikli isimleri;
6. Çocukları küçük yaşlarda arka arkasına vefat eden anne babalar yeni doğan çocuğun ömrü uzun olsun diye Tursun (Dursun), Toktobübü, Toktogul, Ömürbek;
7. Kızları olup da oğlu olmayanlar ise Burulsun, Canıl, Uulkeldi gibi isimleri verirler (Akmataliev, 2000, s. 26-27; Erdem, 2005, s. 277).

Eskiden anne babalar çocuğun doğduğu şartlara bağlantılı olarak isim verirlerdi. Mesela, göç zamanında doğan çocuğa Köçkönbay, herhangi bir bayramda doğan çocuğa Mayrambek, Mayramgül gibi isimler verilirdi. Sovyetler döneminde Komünist ideologinin baskısından dolayı Sovetbek, Mirbek, Lennar, Syezdbek gibi isimler yaygındı. Bununla birlikte Klara, Venera, İrina gibi tamamen Rus isimleri de verilirdi (Akmataliev, 2000, s. 26; Erdem, 2005, s. 277). Şu an halk arasında dini isimler yaygındır. Kırgızistan’ın istatistiksel ajansının 2021 yılının son beş ayı için verdiği bilgilere göre, ülkede en çok verilen isimler Muhammed ve Rayanadır. Bununla birlikte erkek çocukları arasında Ömer, Ramazan, Ali, Alihan; kız çocukları arasında ise Saliha, Emine, Fatima, Aliya, Safiye gibi isimler çok yaygındır (Kaktus Medya, 2021).

1.3. 'Centek Toy' (Yeni Doğan Çocuk İçin Yapılan Kutlama)



"Centek toy", bebeğin doğumundan duyulan mutluluk ve sevinci kutlama için yapılan bir törendir. Bu törende bebek sahibi olan annenin ve yeni dünyaya gelen bebeğin sağlıklı olması için şükretmek amacıyla Allah için kurban kesilir (Arık, 2005: 161 akt. Ergeshkyzy, 2020, ss. 102-103). Centek toyda çeşitli yemekler, tatlılar ve içecekler davetli yakınlarla, komşulara ikram edilir. Davetliler kapıdan "beşik boonor bek bolsun" (beşik bağınız sıkı olsun), "tukumunar köböysün" (nesliniz çoğalsın) diyerek girerler. Eski dönemlerde bebeği görmeye gelenlere koyun işkembesine konulan inek yağı yedirirlerdi (Ergeshkyzy, 2020, s. 103, Erdem, 2005, 274). Çocuğu görmeye gelen misafirler çocuğa ve onun anne-babasına para, giyim, ev eşyaları v.b. şeyleri hediye olarak verirler. Ayrıca, annenin yakın akrabaları çocuğa tay, inek, koyun gibi hayvanları takdim ederler. Çocuğu görmek için tüm misafirler anne-babaya "köründük" isimli hediye vermeleri gerekmektedir (Akmataliev, 2000, s. 29).

1.4. Kırkın Çıgaruu (Kırklama Töreni)



Bebeğin doğumundan sonra yapılan törenlerde eski dini inançlar ve Şamanlık geleneklerinin etkisiyle kırk sayısına büyük önem verilmiştir. Nitekim Kırgızlar bebeği doğumunun ilk kırk günü içinde yabancı kimseye göstermezdi. Mümkün olduğu kadarıyla evden dışarı çıkartmazlar, kötü ruhlardan korumak amacıyla, bebeğe bu dönemde “kötü” isim verirlerdi. Böylece onun ismini duyan insanın dikkati bebek üzerinden ismi üzerine çekilerek nazardan korunduğuna inanılırdı. Hatta annesi de kırk gün içinde insanlarla iletişimini azaltır ve evden dışarıya pek çıkmazdı (Ergeshkyzy, 2020, s. 104). Bebeğin dünyaya gelmesinden kırk gün geçtikten sonra “bebeğin kırkını çıkarma” âdeti yerine getirilir. Bu uygulamaya mahalledeki ileri yaşlardaki saygın kadınlar katılır. Çocuk sahipleri onlara yemek verip misafir ettikten sonra, evde küçük bir merasim düzenlenir. Bebek tuz eklenmiş kırk kaşık suyla yıkanır. Suyu tuzun eklenmesinin sebebi, çocuğun sağlığı içindir, zira tuzlu sıyla yıkanan çocuğun cildi daha sağlam olduğu kanaati mevcuttur. Bebeğin ilk saçları ve tırnakları iyi, örnek olacak birisi tarafından kesilir. Kesen kişi çocuğa hediye verir. Eskiden bebek dünyaya yeni geldiğinde onun sağlığının iyi olması ve ömrünün uzun olması için kırk parça kumaştan elde gömlek dikilerek ona giydirilirdi ve buna “it gömlek” denirdi. Eski örfeye göre, it gömlek ilk önce köpeğe sarılır, sonra çocuğa giydirildiği. Bundan dolayı bu gömleğe “it gömlek” ismi verilmiştir. Bebeğin kırklığında ise üzerindeki “it gömleği” çıkartılarak, normal kıyafet giydirilirdi. Günümüzde artık çocuklara “it gömlek” dikilmiyor, bunun yerine mağazadan hazır gömlek satın alınıp giydiriliyor. Bu törenden sonra artık çocuğun başkalar tarafından görülmesine izin verilir. Kırklama merasiminin sonunda kırk tokoç (minik ekmek türü) yapılır ve bu tokoçlar mahalledeki çocuklar tarafından komşulara dağıtılır (Ergeshkyzy, 2020, s. 104; Alimbekov, 1996, s. 37; Akmatiev, 2000, ss. 30-31).

1.5. Beşik Toy (Çocuğun Beşiğe Yatırılması)



Çocuğun doğumundan birkaç hafta sonra çocuk için “beşik toy” adındaki çocuğu beşiğe yatırma töreni düzenlenir. Törene doğum yapmış gelinin akrabaları, arkadaşlar ve komşular gibi tüm tanıdıklar davet edilir. Misafirler çocuğa giyim veya para hediye ederler. Beşik toyundaki törende bebeğin beşiğini gelin tarafın anne-babası getirir. Çocuğun anne babası imkanı varsa kurban keserler ve onun etiyle yapılan yemeklerle sofralar kurup, yemekleri hazırlarlar. Yemekten sonra ileri yaştaki maharetiyle şöhret bulan kadınlardan biri süslenmiş beşiğin içine aşık kemiği ve küçük bir balta koyup sallar, sonra “sağ mı?” “sol mu?” diye etraftan sorar. Aralarından biri “sağ” der. Sallarken balta ve aşıklar yere düşer. Sonra beşiğe tütsü yakılıp ateşe kuyruk yağı atılır. Ardından bu kadın çocuğu beşiğe beler. Belerken: “Bismillah, benim kolum emes, Umay Ene’nin, Bübü Batma’nın, Zuura’nın kolu, Beşik Ene bekem karma, Umay Ene uyku ber” (“Bismillah, benim elim değil, Umay Ana’nın, Bibi Fatma’nın, Zehra’nın eli, Beşik Ana sıkı tut, Umay Ana uyku ver”) der (Ergeshkyzy, 2020, ss. 103-104; Akmatiev, 2000, ss. 29-30). Göçebe

toplumlar için beşiğin farklı fonksiyonları olması büyük öneme sahiptir. Orta Asya toplumlarında beşiği ardıç ve çam ağacından yaparlar. Ardıça uzun ömrün simgesi olarak bakılır ve onun kem gözlerden, kötü ruhlardan koruduğuna inanılır. Mevsimsel göç zamanlarında beşiğe bölünen bebeği ata yerleştirmek uygundur, bebeğe hiçbir şekilde zarar gelmez. Eğer beşik devrilirse, korunakları bebeğin canının acımasına engel sağlar. Hatta bazı inanışlara göre beşik deprem gibi doğal afetlerden de bebeği korurmuş (Ergeshkyzy, 2020, ss. 103-104; Erdem, 2005, s. 274).

1.6. Tuşoo Kesüü (Adak Kesme Töreni)



Tuşoo kesüü geleneği bebeğin ilk adım atması için, yeni adım atmaya başlayan bebeğin ayaklarını bağlayıp ipi kesme törenidir. Bu törende de koyun kesilerek kurban edilir ve akrabalar-komşular misafir edilir. Ziyafetten sonar tüm misafirler dışarı çıkıp, “tuşoo kesüü” merasimine katılırlar. Özel günün sahibi olan çocuğun beyaz ve siyah ipliklerle ayakları birleştirilerek bağlanır ve yediden on iki yaşına kadarki çocukların arasında koşu yarışı düzenlenir ve kim birinci gelirse o yeni yürümeye başlayan çocuğun ayaklarındaki ipi keserek ödül alır. Koşuda ikincilik ve üçüncülük ödülleri de verilir. Birincilik ödülü olarak para, oyuncak veya hayvanlar (tay, buzağ, koyun, kuzu, v.b.) verilir. Koşuya katılan diğer çocuklara da küçük ödüller verilir. Bazen ip yaşlı birisi tarafından kesilir ve bıçak da artık onun olur. Siyah ve beyaz ip hayatta hem ak hem de kara günlerin olacağı, öyle durumlarda özgüvenli olması ve yaşamında karşısına çıkan zorlukları aşabilmesi dileğini ifade etmektedir. Sonra yaşlılar çocuk için “ömrün uzun olsun, yaşadığın yer düz olsun, annen, baban, milletin barış ve mutluluk içerisinde olsun, iyi bir yiğit olarak yetiş, ata-babalarının yolundan yürü, namuslu ve ahlaklı ol” şeklinde dua ederler. Bu tören günümüzde de canlılığını korumaktadır (Akmataliev, 2000, s. 37; Ergeshkyzy, 2020, s. 105; Erdem, 2005, s. 279).

1.7. Sünnet Töreni



“Sünnet” töreni çocuk büyürken gerçekleştirilen en önemli törenlerden biri sayılmaktadır. Erkek çocuğunu sünnet ettirmek Müslümanlığın en önemli kriterlerinden ve ailenin en önemli görevlerinden biri sayılmaktadır. Kırgızlarda sünnet ettirmek, çocuğu Müslüman etmek olarak algılanmakta, sünnet olmayan kimse de kâfir olarak nitelendirilmektedir. Kırgızlar çocuğun sünnetini üç, beş, yedi gibi tek sayılı yaşa girince gerçekleştirir. Bu yaşlarına kadar çocuğu sünnet ettirmeyen anne babalar toplum tarafından kınanır ve tepki görürler. Sünnet töreninde aileler kendi ekonomik durumlarına göre hayvan keserek akraba, komşulara yemek verir ve bu çocuk için büyüklerden dualırlar (Ergeshkyzy, 2020, s. 105).

Sonuç

Kırgızlarda çocuklar özel konuma sahiptir. Zira, evliliğin gayesi temelini çocuk sahibi olmaktır. Dolayısıyla, Kırgızlar çocuk sayısının çok olmasını arzu ederler. Çocuğu olmayan çiftler çoğu zaman ya boşanır, ya da evlat edinirler. Kırgız kültüründe çocuklara yönelik birçok gelenek-görenekler mevcuttur. Bu gelenekler Kırgızların çocuğa olan yaklaşımını göstermekle birlikte, çocuğun milli kültürü öğrenmesinde ve sosyalleşmesinde önemli fonksiyonu yerine getirirler. Çocuk, onun hürmetine yapılan özel törenlerin katılımcısı olup, toplum tarafından sevgi ve merhametle karşılandığını anlar, kendisini büyük bir topluluğun parçası olduğunu algılar, halkın ailevi, toplumsal, kültürel değerlerini benimsemeye çalışır. Çocuklara yönelik geleneksel kutlamalar eskiden beri uygulanmaktadır. Ancak modern zamanda bazı gelenekler artık uygulanmamaktadır, bazıları ise birtakım değişikliklere uğramıştır. Milli kültürün gelecek nesillere aktarılmasında bu gelenekler büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu gelenekleri tanıma ve canlandırma çabasında olmamız önemlidir.

Kaynaklar

Akmataliev, A. (2000). *Kırgızdın Köönörbös Döölöttörü* [Kırgızların Tükenmez Zenginlikleri]. Bişkek: Şam.

Alimbekov, A. (1996). *Kırgız Etnopedagogikası* [Kırgız Etnopedagojisi]. Bişkek: Altın Tamga.

Erdem, M. (2005). *Kırgız Türkleri: Dini ve Sosyal Hayat*. Ankara: Türk Dünyası Vakfı Araştırmaları.

Ergeshkyzy, A. (2020). *Kırgız Toplumunda Aile ve Ailenin Değişen Yaşam Döngüsü*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankaraö Türkiye.

Kaktus Medya. (2021). Nazvanı samıye Populyarnıye İmena Dlya Novorojdennıh v Kırgızstane [Kırgızistan'da Çocuklara En Yaygın Olarak Verilen İsimler Duyuruldu]. Alıntı yapılan site https://kaktus.media/doc/439538_nazvany_samy_e_populyarnye_imena_dlia_novorojdennyh_v_kyrgyzstane.html

Murzakmetov, A. (2015). *Kırgız Salttı (Kırgız Örf Adetleri)* Alıntı yapılan site <https://sputnik.kg/society/20151119/1020244458.html>.